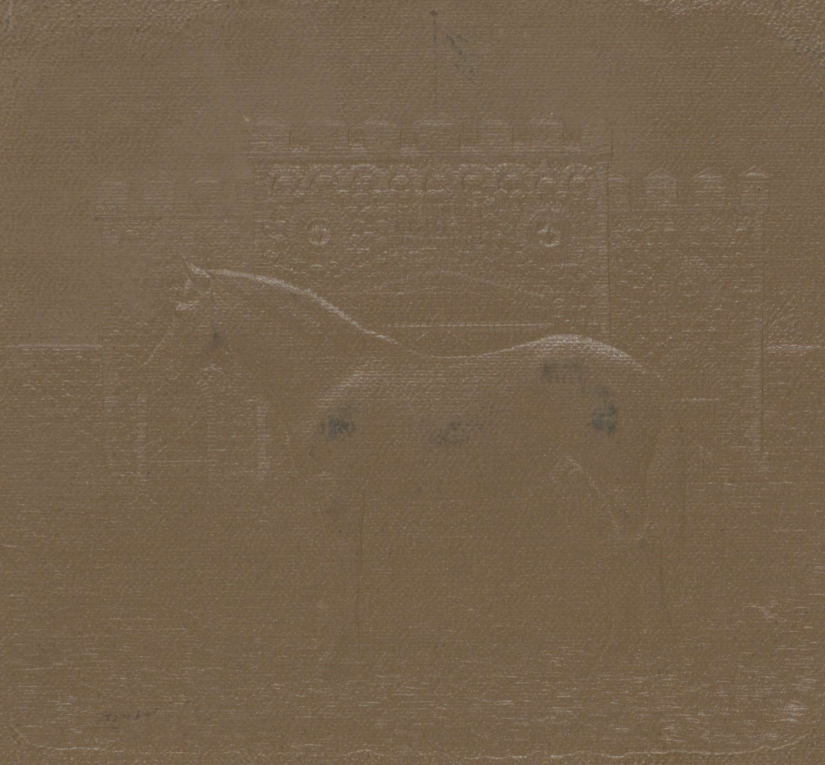

TORI
HOBUSEKASVANDUS

1856–1936

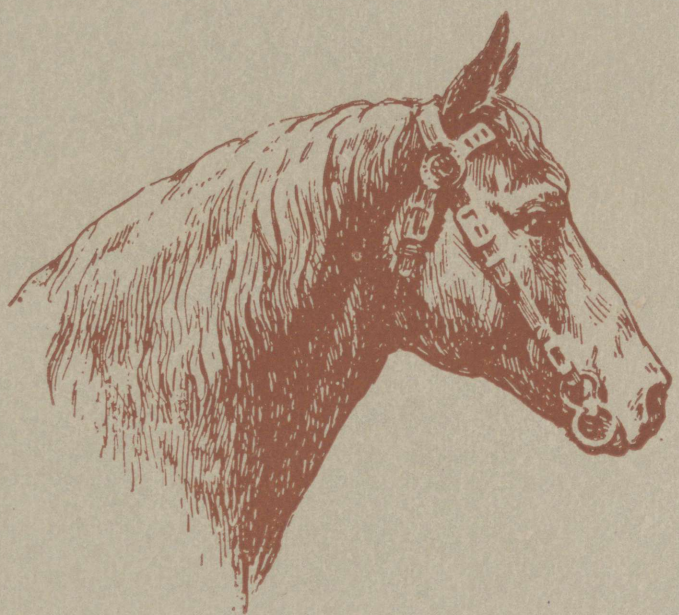

Tori Hobusekasvanduse peavärav.

EESTI NSV PÕLLUMAJANDUSE MINISTEERIUM

TORI
HOBUSEKASVANDUS
1856–1956

Eesti Riiklik Kirjastus
TALLINN
1956

Toimetuskolleegium: *V. Herzen, J. Kahk, F. Kohv, H. Mauring, A. Mölder, E. Nõmm, A. Pung* ja *O. Tamm.*

Autorid: *H. Arjus, V. Herzen, I. Maripuu, J. Nuut, O. Nuut, J. Palmiste, V. Parve, J. Tali, O. Tamm* ja *G. Tehver.*

Fotode autorid: *A. Koitla, V. Luhaäär, P. Pere* (värvilised fotod) ja teised.

Koostaja *O. Nuut.*

Kunstiliselt kujundanud *H. Kersna.*

Albumi koostamisel on kasutatud Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi materjale.

Album on trükitud Eesti NSV Põllumajanduse Ministeeriumi poolt esitatud käsikirja ja pildimaterjali põhjal.

2

Tartu Riiklik Ülikooli
Raamatukogu
33202

Kalevipoeg kündmas («Kalevipojast»).

KALEVITE kallim poega,
Märssi seljas, mõõka puusas,
Seadis adra aisadelle,
Pani hobu adra ette,
Rakendas ruuna künnile;
Hakkas sooda sahkamaie,
Kuiva maada kündemaie,
Arupinda pööramaie.
Kündis põrmuks mullapinna,
Segas kivid sõmeraksi,
Segas savi seemnekandjaks,
Põrmu idu-imetajaks;
Kündis paigad põllumaaksi,
Vägevaksi viljamaaksi,
Teised kohad karjamaaksi,
Murumaaksi, heinamaaksi ...
Kalevite kallim poega
Kündis päeva, kündis kaksi,
Kündis kolmandama päeva,
Kündis peale mõne päeva;
Kündis vara udu jälgel,
Kündis hilja kaste piirdel,
Kündis lausa lõuna ajal.

«Kalevipoeg», VIII lugu

Assamalla lahing («Kalevipojast»).

KAS on sõjas naine armas,
naine armas, kaasa kallis?
Ei ole sõjas naine armas,
naine armas, kaasa kallis, —
sõjas armas haljas mõõka,
kallis kangepea hobune.

Eesti rahvalaul

ÜLEVAADE TORI HOBUSEKASVANDUSE SAJA AASTA TEGEVUSEST JA KASUTATUD ARETUSMEETODITEST

O. NUUT,
põllumajandusteaduste kandidaat

Hobusekasvatuse olukord Eestis enne Tori Hobusekasvanduse asutamist

Feodaal-pärisorjuslik formatsioon valitses Eesti alal XIX sajandi keskpaigani. Maa kuulus saksa mõisnikele-parunitele. Mõisate põllutöö ja voorid sooritasid pärisorjastatud talupojad oma tööloomade (härjad ja hobused), veokite ja põllutööriistadega. Suuri hobuseid ei suutnud talupojad-pärisorjad pidada, sest polnud millegagi neid sööta. Mõisnikud ei tundnud huvi talupoegade hobuste parandamise vastu, sest halastamatu sundimise tõttu tegid orjad mõisatöö ära ka väikeste hobustega.

Eesti hobune, kes kuulub põhja metsahobuste rühma, arenes aastasadade kestel ümbruskonna mõjul tugevaks, vastupidavaks, väledaks ja sööda ning pidamistingimuste suhtes vähenõudlikuks.

Juba XIII sajandil kirjutas ajaloolane Läti Henrik oma kroonikas, et eestlased olnud XII sajandil väga rikkad heade ja ilusate hobuste poolest. Nende hobused olnud kiired ja vastupidavad ning neid kasutatud hea eduga sõjahobustena. Nad on tõmmanud endile naaberrahvaste tähelepanu.

Eesti hobuse kõrgest väärtusest annab tunnistust ka asjaolu, et Novgorodi kaupmehed viisid neid juba XV sajandil suurel hulgal Vjatka kubermangu. Ka vene tsaaride Aleksei Mihhailovitši ja Peeter I korraldusel viidi eesti hobuseid suurel hulgal Vjatka ja Permi kubermangu. Mõnede autorite andmeil aretati seal eesti ja kohaliku hobuse ristamise teel obvinka ja vjatka hobusetõug.

A. V. Hupeli järgi (1774) peeti XVIII sajandi esimesel poolel ja keskpaiku eesti klepperit üheks paremaks hobuseks kogu Venemaal.

A. V. Hupel jagab eesti hobused suuruse järgi kahte rühma: väiksemaid nimetab ta «klepperiteks» ja suuremaid «topeltklepperiteks». Arvatakse, et neid nimetusi tarvitati juba varem — rootsi ja orduajal. Praegu neid enam ei kasutata.

A. V. Hupeli andmeil rakendati eesti hobused juba kaheaastaselt tööle. Nende abil künti ühehobuse-harkadraga kivist ja juurikalist uudismaad ning postihobustena sõitsid nad 50—70 versta päevas, kusjuures kiiruseks oli 10 versta tunnis.

Hobusekasvatuse olukorra kohta Eestis XIX sajandi esimesel poolel leidub andmeid kohalike mõisnike ühingu Liivimaa Üldkasuliku Ökonoomilise Seltsi aktides. Juba 1816. aastal kerkis Liivimaa Maanõunike Kolleegiumis üles suuremate veiste ja hobuste Eestisse sissetoomise küsimus. Tolleaegsete hinnangute järgi olnud aga eesti hobused küllalt head. Liivimaa Üldkasuliku Ökonoomilise Seltsi aktides kirjutatakse: «Kohalikud hobused, kuigi väikesed, on põhja ilmastikuoludega harjunud; vaatamata halbadele söötmistingimustele on nad tugeva kehaehitusega ja vastupidavad... Väike klepper, arvestades tema vähest söödavajadust, on töös vastupidavam kui suurem hobune. Raskemaid hobuseid põlluharimine ei nõua. Mõne mõisniku katsed klepperit sissetoodud täkkude abil suuremaks kasvatada on ebaõnnestunud. Mereäärsetes kohtades, nii Eesti- kui ka Liivimaal, võimaldavad suuremate hobuste ja veiste kasvatamist paremad karjamaad. Eriti on Saaremaa hobused, võrreldes Läti omadega, tunduvalt paremad. Mõnes mõisas kasutatakse väga häid puhtatõulisi kleppereid. Soovitav oleks üldine klepperite parandamine rannikuosa suuremate kleppertäkkude abil.»

XIX sajandi teisel veerandil, 1841. aastal, vastas Liivimaa Üldkasulik Ökonoomiline Selts riigivarade ministri poolt esitatud järelepärimisele — milliste abinõudega oleks võimalik parandada Liivimaa talupoegade hobusekasvatust — alljärgnevalt. Kahe arssina (142 sm) kõrgune hobune on kaasaegsetes põllumajandusoludes küllalt suur. Põhja-Liivimaal ja Eestimaal on väga häid väikesi hobuseid, kes rahuldavad täiesti talupoegade vaja-

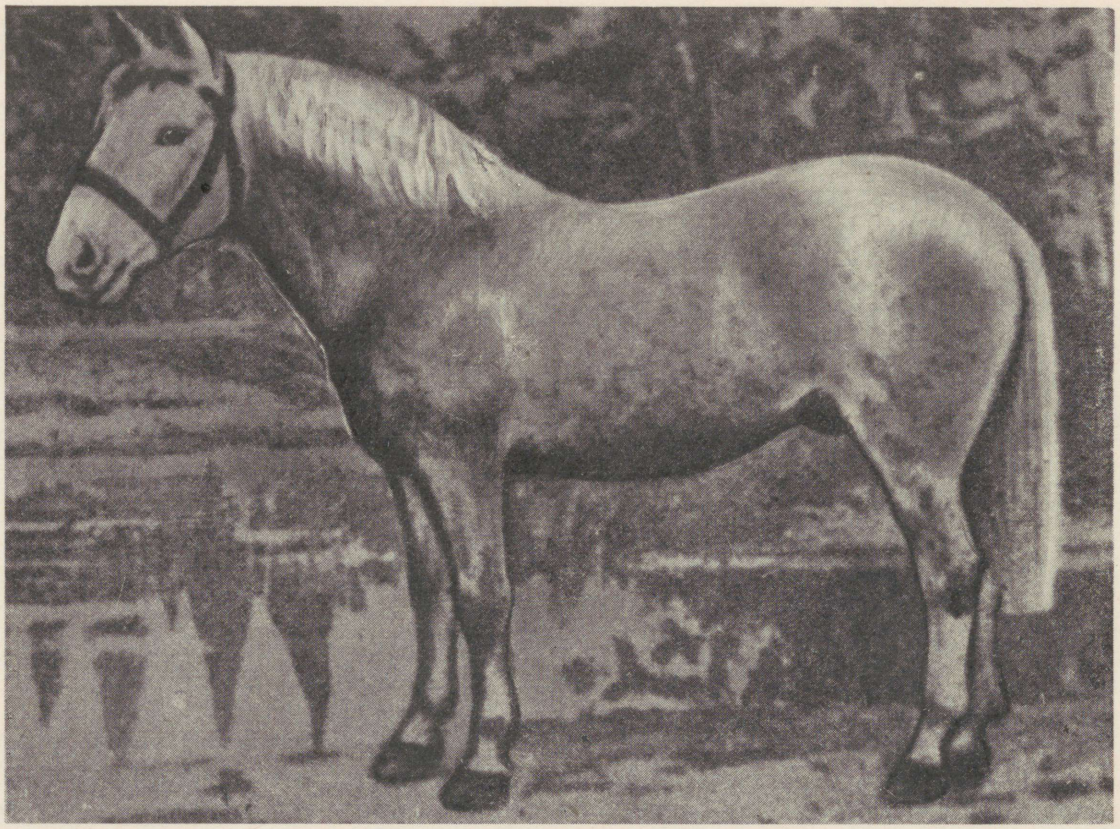

Eesti täkk Iks (klepper 1890-ndatest aastatest, hall, kõrgus turjalt 147 sm).

dusi. Need on sööda suhtes vähenõudlikud, healoomulised, targad ja väikese kasvu kohta küllalt tugevad. Nad on sobivad põllutööks ja postihobustena. Kahjuks on selle hea hobusetõu säilitamiseks väga vähe tehtud. Sugutäkkude valiku eest ei hoolitseta, märade paaritamine toimub karjamaal täkksälgude poolt juhuslikult. Märasid paaritatakse ilma valikuta ka võõrast tõugu täkkudega. Sellega on seletatav eesti hobusetõu halvenemine. Veel on võimalik leida Eesti- ja Liivimaa hobuste hulgast puhtatõulisi loomi ning nende parandamiseks pole vaja võõrast verd, kui neid ainult plaanikindlalt kasvatatakse.

XIX sajandi keskpaiku olevat J. Dimse[1] andmeil kasvatatud paremaid hobuseid Paide, Märjamaa ja Rapla ümbruses. Need olnud keskmise suurusega, kuid ilma kindla tõuilmeta.

Algupärase eesti hobuse välimikku kirjeldab professor Constantin Blumberg[2] 1877. aastal järgmiselt: kõva, tiheda kehaehitusega; 133—151 sm kõrge; karv lühike ja tihe; värvus mitmekesine, kuid peamiselt kõrb ja raudjas; paljudel tume jutt üle selja ja laudja; nahk õhuke; pea suurevõitu, kuid kehaga proportsionaalne; silmad suured, elavad, healoomulised; otsmik lai; ninajoon sirge, mõnel ka väikese lohuga ülemises osas; sõõrmed avarad; hästi asetsevad väikesed kõrvad; lõuapärad tugevad, laiad; kael lühikesevõitu, lai ja paks; turi selgesti välja arenenud, lai; selg enamasti sirge; tühimik hea; laudjas ümmargune, kuid veidi libajas; saba asetus keskmine; rind lai; roided kumerad; õlad normaalselt libajad; randmed, kannaliigesed ja sõrgatsid head; jalad kuivad, reljeefselt piiristunud tugevate kõõlustega; kabjad väikesed ja tiheda sarvega. Iseloomult on eesti hobused healoomulised ja targad; nad on väledad ja vastupidavad.

Kuni XIX sajandi keskpaigani, millal asutati Tori Hobusekasvandus, ja ka veel XIX sajandi teisel poolel oli kogu Eestis põllutööhobuseks eesti hobune. Mõisatallides oli küll välismaalt toodud sõidu- ja ratsahobuseid, kuid neid põllutöödel ei kasutatud.

Tori Hobusekasvanduse asutamine

XVIII sajandi 70—80-ndaist aastaist algab Eestis, nagu mujalgi Vene riigis, pärisorjuse lagunemine ja kapitalismi elementide arenemine laguneva formatsiooni rüpes. Kaubatootmise ja areneva tööstuse nõuded, samuti talurahva feodalismivastase klassivõitluse kasv sundisid balti mõisnikke 1816. ja 1819. aasta talurahvaseadustega asuma kodanlike reformide teele. Talupoeg, kelle käest nende reformidega rööviti maa, seoti karmide liikumisvabaduse kitsenduste, mõisnike kohtulik-

[1] J. Dimse, «Das Gestüt zu Torgel, oder die Pferdezucht in Livland», Riga, 1869.

[2] C. Blumberg, «Über das Estnische Pferd und das Gestüt zu Torgel», Wien, 1877.

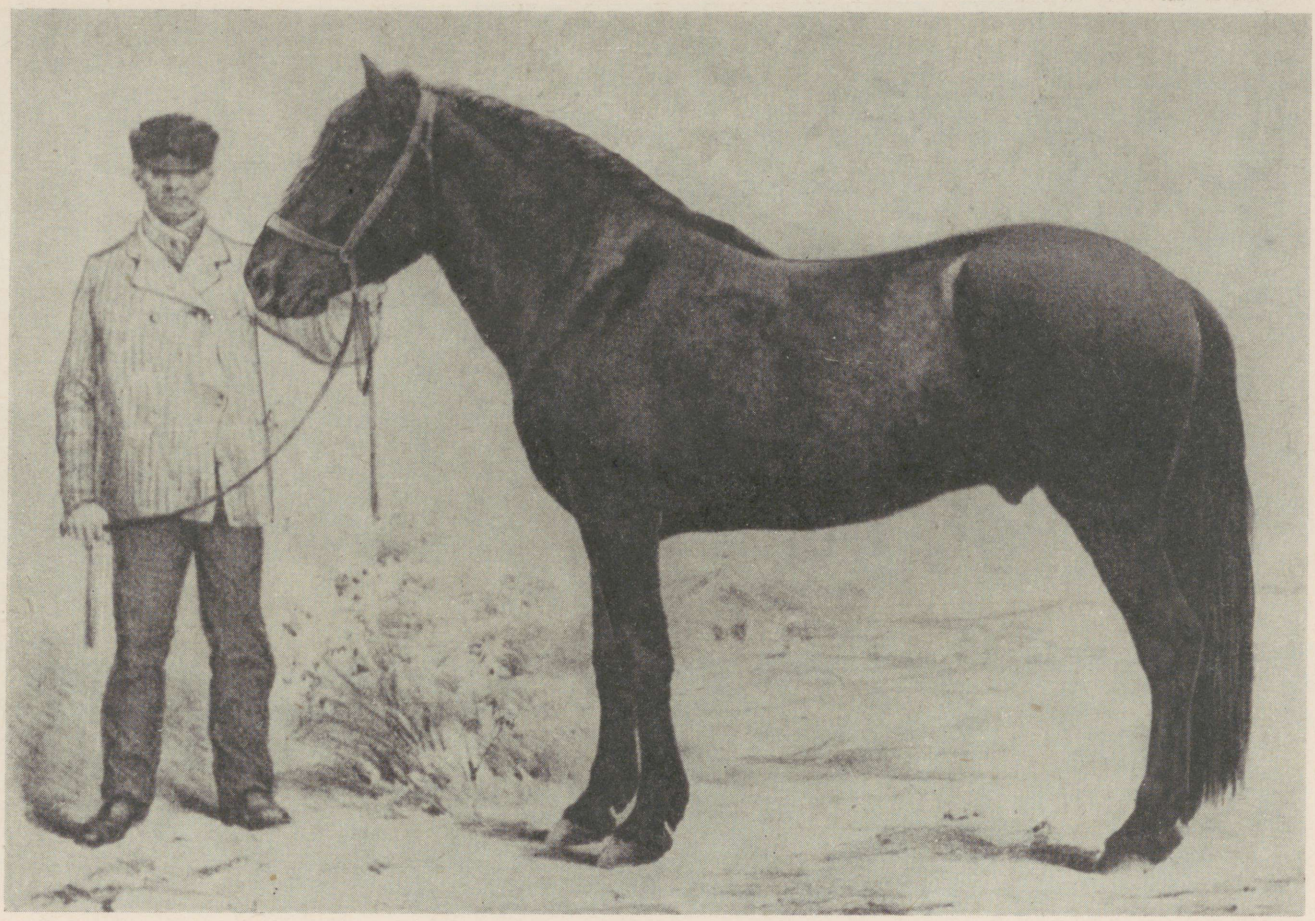

Eesti hobune (topeltklepper möödunud sajandist).

politseilise võimu ja kodukariõiguse säilitamise teel mõisa külge. Majanduslike suhete valitsevaks vormiks jäi orjastav teorent. Kapitalism hakkas Balti kubermangude põllumajanduses arenema seda teed mööda, mida V. I. Lenin nimetab kapitalismi arengu preisi tüüpi teeks ja mida ta iseloomustab järgmiselt: «... feodaalne mõisamajandus kasvab aeglaselt ümber kodanlikuks, junkurlikuks, määrates talupojad aastakümneteks kõige piinarikkamale ekspropriieerimisele ja orjusele, kusjuures eraldub väike vähemus «grossbauereid» (suurtalunikke).»[1]

Paralleelselt põllumajanduse arenemisega teistes maades hakati ka Baltimail seniselt kolmeväljasüsteemilt (kèsa — talivili — suvivili) üle minema mitmeväljasüsteemile. Hakati kasvatama ristikut ja kartulit; võeti kasutusele kunstväetised; arendati karjandust ja lambakasvatust. Kõik see algas juba XIX sajandi teisel veerandil.

Põlluharimise ja karjamajanduse areng nõudis paremaid põllutööriistu ja tugevamaid tööloomi. Talupoegade julm ekspluateerimine mõisnike poolt ja rutiinne teorendisüsteem aga takistasid nende soetamist. Tootlike jõudude areng nõudis talupoegade vabastamist teoorjusest ja talumaade müümist neile.

[1] V. I. Lenin, Teosed, 13. kd., Tallinn, 1953, lk. 211.

Talurahva klassivõitlus mõisnike vastu tugevnes XIX sajandi keskpaiku järjest. Liivimaa kubermangus toimusid aastail 1840—1841 ja 1845—1848 suured talurahva rahutused, Eestimaa kubermangus haarasid talurahva vastuhakud mõisnikele 1858. aastal ühe viiendiku kõigist mõisatest.

Kõik need tegurid sundisid mõisnikke ja tsaarivalitsust uutele järeleandmistele. 1849. ja 1860. aasta talurahvaseadustega Liivimaal ning 1856. ja 1859. aasta seadustega Eestimaal alustati teoorjuse likvideerimist ja talumaade müümist talupoegadele. 1860—1880-ndail aastail anti välja veel mõned seadused, mis mõisnike võimu talupoegade üle vähendasid.

Need seadused tähistavad feodalismilt kapitalismile ülemineku lõppjärku. Sellest ajast peale pidi mõisnik endale ise hakkama põllutööriistu, masinaid ja tööloomi soetama. Samal ajal hakati kasutama hõlmatra ja raudpulkadega äket; hakati rautama vankrirattaid ja reejalaseid. 1842. aastal asutati Tallinnas esimene ettevõte, kus hakati valmistama põllutööriistu — atru, äkkeid jm.

Mõisnikel ja tekkival külakodanlusel oli kibe vajadus suurema ja tugevama põllutöö- ja transpordihobuse järele, kui seda oli tolleaegne eesti hobune. Selle saamiseks otsustasid balti mõisnikud

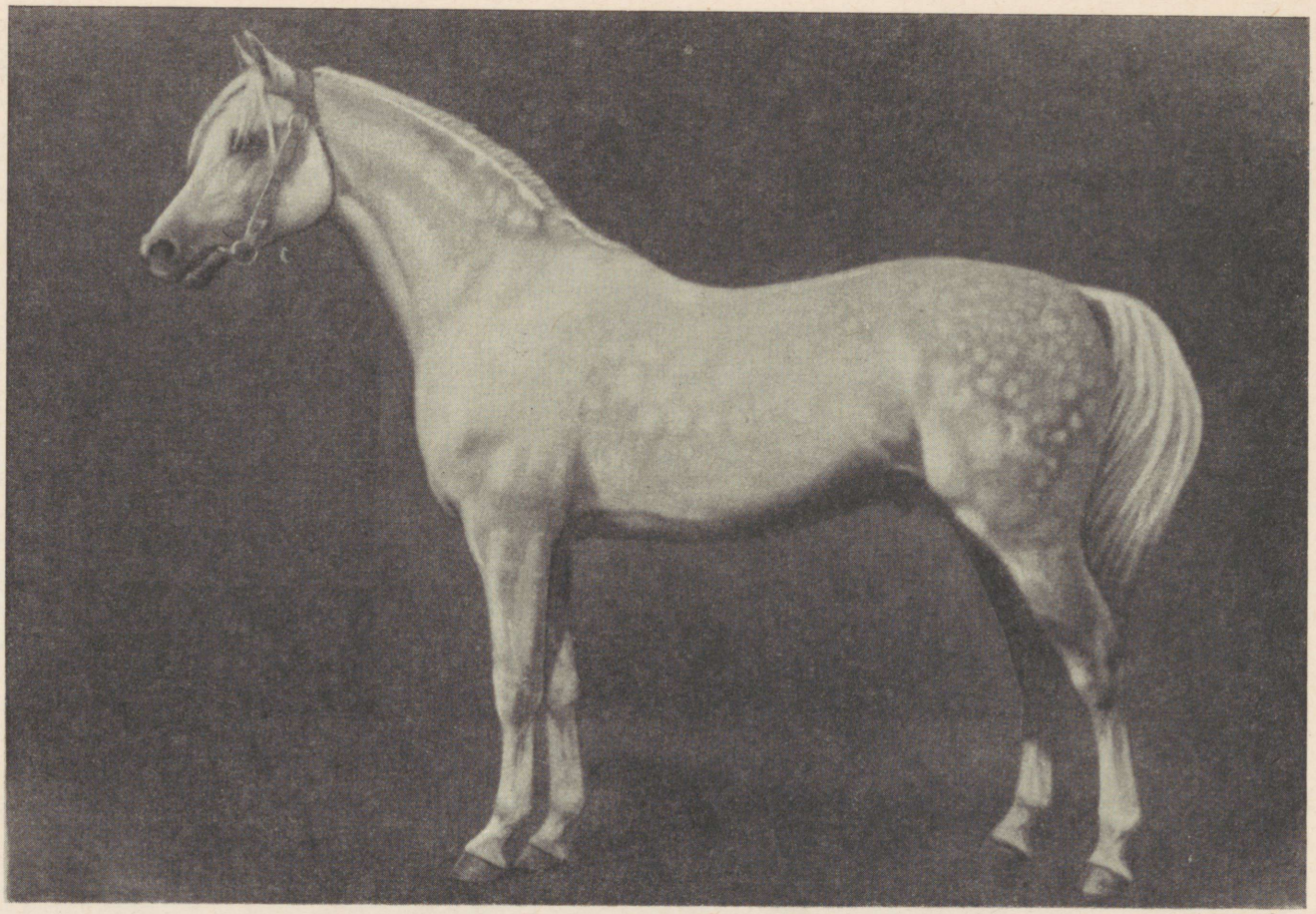

Araabia hobune.

hakata eesti hobust parandama. Nimetatud ülesande täitmiseks asutatigi Tori Hobusekasvandus. Kasvanduse asutamise otsus tehti Liivimaa aadli tolleaegse kohapealse kõrgema võimuorgani — Liivimaa maapäeva poolt 14. novembril 1855. Tegelikult alustas Tori Hobusekasvandus tegevust 1856. aastal, mida peetakse kasvanduse asutamise ajaks.

M. Ilmjärve[1] andmeil olid juba alates 1826. aastast rüütelkonna käes kasutada Tori ja Avinurme kroonumõis lamba- ja karjakasvatuse arendamiseks. Mõisnikud palusid keisrilt nimetatud mõisate rendilepingute pikendamist 24 aastaks hobusekasvanduse asutamiseks, milline palve rahuldatigi. Kasvanduse asutamise kuludeks määras rüütelkond 20 000 rubla. Alates 1880. aastast pikendati Tori mõisa rendilepingut, kuna Avinurme mõis võeti ära ja selle asemel hakkas kasvandus saama riiklikku toetust 3000 rubla aastas. Kasvandust kohustati valitsusele andma aastas kaks sugutäkku.

M. Ilmjärv[2] märgib arhiiviandmete alusel, et mõisnikud seadsid kasvanduse asutamise eesmärgiks mitte ainult kohaliku eesti hobuse parandamise, vaid ka endale sõidu- ja luksushobuste kasvatamise. Seda tõendab asjaolu, et kasvandusele otsustati osta peale eesti tõugu sugutäkkude ja -märade veel 2 araabia ja 2 traavlitõugu täkku.

Akadeemik A. Middendorfi[1] andmeil osteti asutamiseks määratud summadega kasvandusele 50 eesti tõugu mära, kelle keskmine kõrgus turjalt oli 135 sm, ja 8 noort täkku keskmise kõrgusega ligikaudu 134—140 sm. Peale nende osteti Soomest (Karjalast ja Hämest) 10 soome tõugu mära, kes kõik olid eesti märadest suuremad, ja üks täkk Madis (kõrgus turjalt 160 sm). Peterburist osteti veel soome täkud Popka (kõrgus turjalt 149 sm) ja Miška (kõrgus turjalt 146,7 sm). Saksamaalt Veili araabia hobuste kasvandusest osteti 3 araabia täkku: Omar (kõrgus turjalt 145,7 sm), Hamil ja Dahmann. Ostetud eesti märadest pärinesid 40 mandrilt ja 10 Saaremaalt, kuna eesti täkud olid kõik mandri päritoluga.

Tori Hobusekasvanduse põllumajapidamine oli kasvanduse algaastaist kuni 1918. aastani eraisikute käes rendil. Seega oli tolleaegne Tori kroonumõis kahekordselt välja renditud: tsaarivalitsuse poolt Liivimaa rüütelkonnale ja viimase poolt eraisikuile. Kasvandus sai hobuste koresööda ja osa

[1] M. Ilmjärve artikkel ajakirjas «Eesti Loomaarstlik Ringvaade», 1934, 6. vihik.
[2] Samas.

[1] A. Middendorf, «Das Landesgestüt der Livländischen Ritterschaft zu Torgel», Dorpat, 1872.

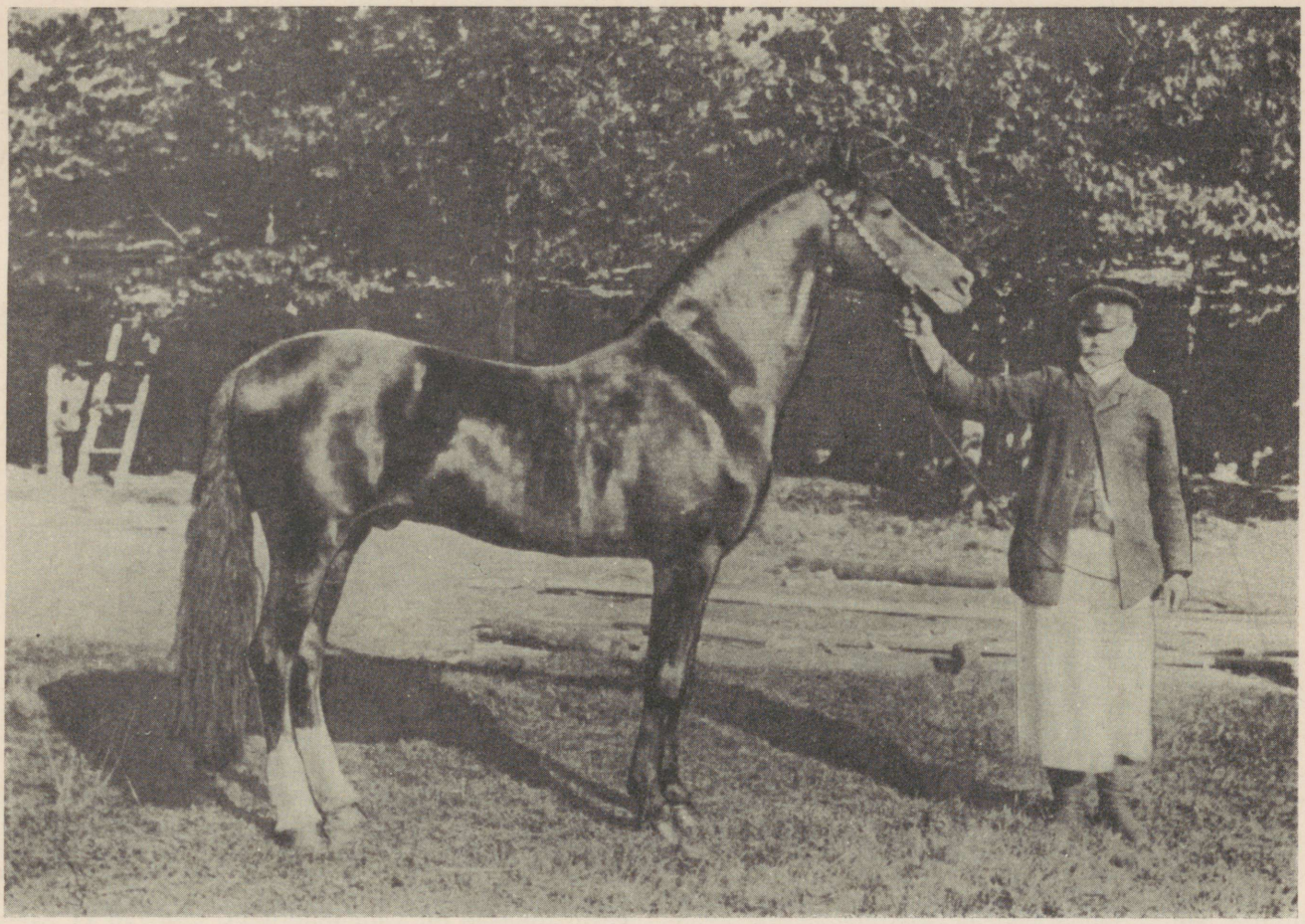

Orlovi traaveltäkk möödunud sajandist Kastre Hobusekasvandusest.

jõusöödast rendina, osa jõusööda- ja inventarikuludest ning palgad kaeti riigilt saadava toetusega ja hobuste müügist laekunud sissetulekutega. Tsaarivalitsusele rendimaksuks andis kasvandus igal aastal kaks täkku.

On arusaadav, et kasvandusele oli põllumajapidamise majandamine väljarentimise alusel äärmiselt kahjulik. 60—70 aasta jooksul käis Torist läbi mitu rentnikku. Majapidamisse kapitaalmahutusi ei teinud keegi. Sellisel viisil kurnati kasvanduse maad põhjalikult välja, maaparandust ei tehtud, majapidamis- ja eluhooneid ei ehitatud.

Tori Hobusekasvanduse tegevus ja tori hobusetõu iseloomustus

Kasvanduse tegevuses võime selgesti eristada kolme üksteisele ajalooliselt järgnevat tegevussuunda:

1) katsetamine eesti hobuse parandamisega aastail 1856—1880;

2) loobumine eesti hobuse parandamisest ja üleminek kiirustüübiliste hobuste kasvatamisele aastail 1880—1920;

3) universaaltüüpi põllumajandusliku hobuse aretamine 1920. aastast kuni käesoleva ajani.

Katsetamine eesti hobuse parandamisega aastail 1856—1880

Mõisnike poolt rajatud Tori Hobusekasvandus rahuldas esialgu ainult mõisamajapidamiste vajadusi. Kujukalt iseloomustas seda olukorda 1881. aastal C. R. Jakobson. «Et talupoeg neid Tori täkkusi vähe tarvitas, ei tulnud mitte sellest, et ta *suuremaid* hobuseid soovis, vaid sellest, et ta Tori hobuste koolist ja tema otstarbest midagi ei teadnud. Tori hobuste kool oli oma esimestel eluaastatel ... nagu meie Liivimaa mõisnikute maapäeva saladus.»[1]

Kasvanduse rajamisel ostetud eesti, soome ja araabia tõugu hobuseid hakati omavahel ristama. Need ristamised ei andnud aga tulemusi, sest järglased olid liiga temperamentsed, kerged, ebaühtlase kehaehitusega ja välimiku vigadega. Nad ei olnud sobivad põllutööhobusteks. Tõuvalik ja ristamised toimusid plaanitult ning asjatundmatult. Noorhobuste kasvatamisel ei arvestatud välistingimuste mõju ja tähtsust.

Eesti hobuse puhasaretus oleks muidugi andnud soovitud tulemusi veojõu, vastupidavuse, vähenõudlikkuse, samuti suuruse ja kehakaalu tõstmise

[1] «Sakala», 1881, nr. 12.

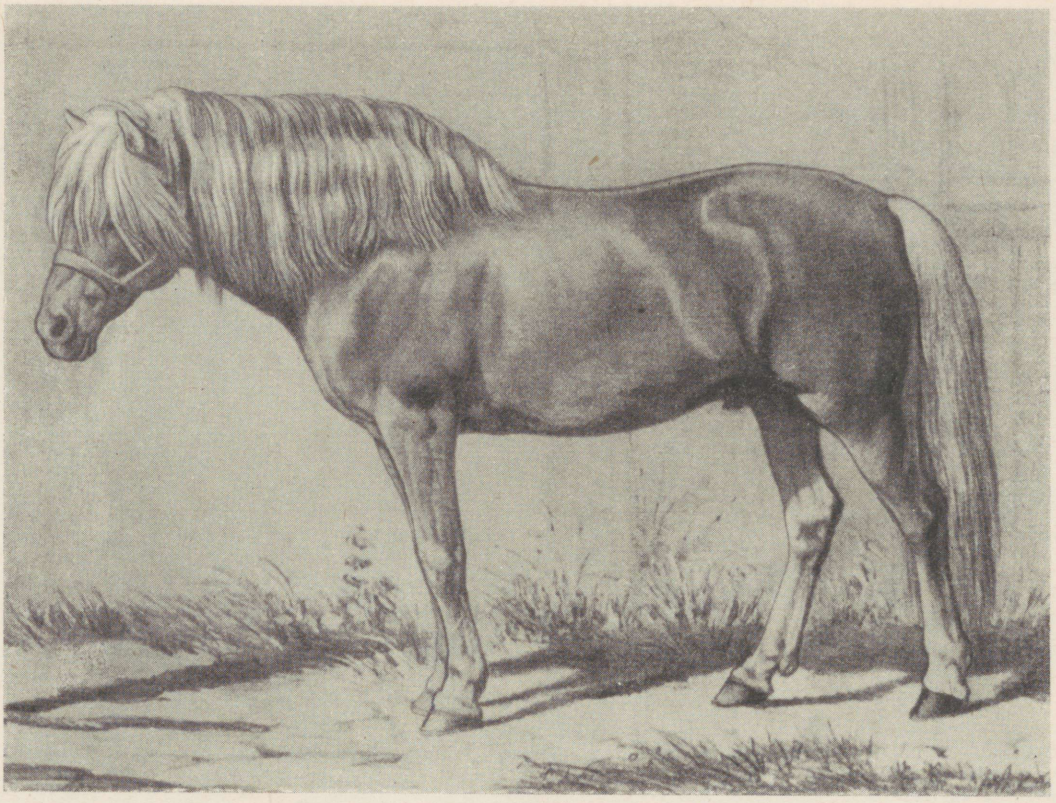

Soome hobune möödunud sajandist.

suunas, kui valiku ja paaridevalikuga oleksid kaasnenud noorhobuste tugev ja mitmekesine söötmine, süstemaatiline treening ning hea pidamine. Nii üks kui teine jäid teostamata.

Et olemasoleva eesti-soome-araabia tõumaterjaliga ei saavutatud tulemusi, soovitas akadeemik A. Middendorf kasutada ristamist ardennidega. 1862. aastal tõigi ta kasvandusele Belgiast 2 ardenni täkku ja 10 ardenni mära. Täkk Napoleoni kõrgus turjalt oli 149,5 sm ja Bourbonil 151,7 sm. Neid kasutati ristamiseks eesti ja juba üleskasvatatud segatõuliste hobustega. Ka ardennide kasutamisega ei saadud soovitud tulemusi. Järglased olid Middendorfi andmeil ikkagi väikesed, kuid vajasid enam söötasid kui eesti hobused. Võimetelt olid ardennid ja nende ristandid eesti hobustega võrreldes nõrgemad. Ka ei kohanenud ardenni märad siinse kliimaga ning andsid vähe järglasi. Nad eemaldati kasvandusest, kusjuures viimane ardenni mära müüdi 1876. aastal.

Hiljem katsetati ardennidega veel kord. 1891. aastal osteti kasvandusele ardenni täkk Butus, keda kasutati 3 aastat. Temagi järglased ei rahuldanud ja määrati müügile.

Aastail 1870—1880 valitses kohalike hobusekasvatajate hulgas kaks voolu. Ühed, peamiselt suurmaapidajad, kelle eestvedajaks oli akadeemik A. Middendorf, pooldasid eesti hobuse parandamist ristamise teel ardennidega. Teised, eeskätt talupojad, kelle vaimseks juhiks oli C. R. Jakobson, tõestasid katsete ja näidete varal, et kohalikud eesti hobused on vähenõudlikud, tugevad ja vastupidavad ning nende suuremaks muutmine peab toimuma puhasaretuse teel. Ühes küsimuses oldi neil aastail juba ühisel arvamusel, nimelt: noorhobuseid tuleb üles kasvatada paremates söötmis- ja pidamistingimustes.

Siinkohal märgitagu, et A. Middendorfi algatusel hakati 1870. aastast alates Toris noorhobuseid kaaluma (neid mõõdeti juba varem). Kasutades samal ajal normeeritud söötmist, lõi A. Middendorf Tori kogemustel noorhobuste suunava kasvatamise alused.

Loobumine eesti hobuse parandamisest ja üleminek kiirustüübiliste hobuste kasvatamisele aastail 1880—1920

XX sajandi alguseks jõudis kapitalism oma arenemise kõrgeimasse ja viimsesse staadiumi — imperialismi staadiumi, mis on proletaarse revolutsiooni eelõhtu. Venemaa oli imperialismi vastuolude sõlmpunktiks. Nende lahendamine oli võimalik ainult revolutsiooni teel. Lenin nimetas vene imperialismi sõjalis-feodaalseks imperialismiks. Vene tsaririigi rahvad ägasid nii kapitalistliku, koloniaalse, sõjalise kui ka mõisate majapidamises säilinud feodaalsete igandite rõhumise all.

Niisugustes teravates vastuoludes kulges ka Eesti areng. Koos tööstuse ja transpordi (eriti raudteede) hoogsa arenguga kasvas tööstusproletariaat ja kontsentreerus suurkäitistesse.

Livländisches Ritterschaftliches Gestüt zu
Torgel
Genealogische Tabelle des Nationalarabr. Hengstes
Hamil.

Geb. 1852. 2 Arschin 1¼ Werschok gross
(gekauft im Jahre 1856 aus dem Privatgestüte
Sr. Majestät des Königs v. Wirtemberg für 2500 Gulden.)

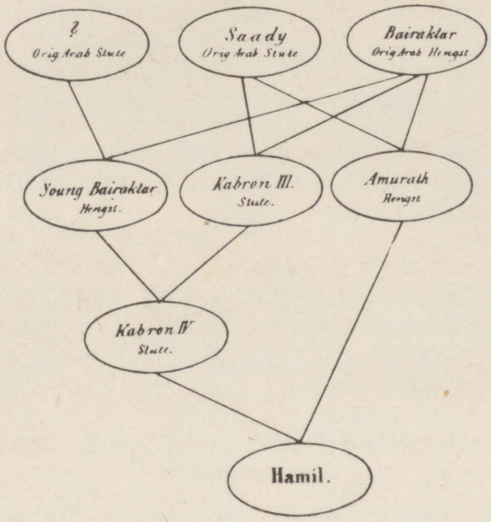

Livländisches Ritterschaftliches Gestüt zu
Torgel
Genealogische Tabelle des Nationalarabr. Hengstes
Dahmann

Geb. 1849. 2 Arschin 1 Werschok gross
(gekauft im Jahre 1856 aus dem Privatgestüte
Sr. Majestät des Königs v. Wirtemberg für 2000 Gulden.)

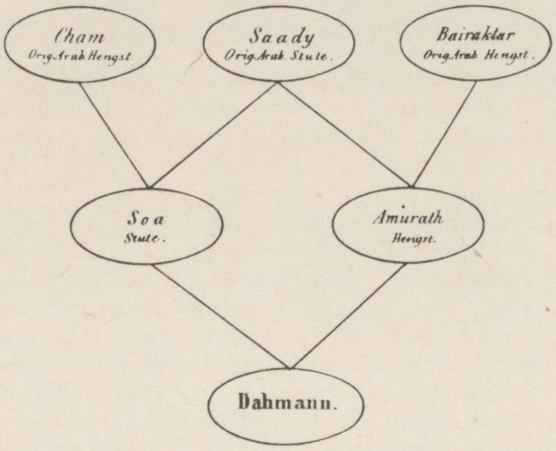

Livländisches Ritterschaftliches Gestüt zu
Torgel
Genealogische Tabelle des Nationalarabr. Hengstes
Omar.

Geb. 1852. 2 Arschin 1¼ Werschok gross
(gekauft im Jahre 1856 aus dem Privatgestüte
Sr. Majestät des Königs v. Wirtemberg für 2500 Gulden.)

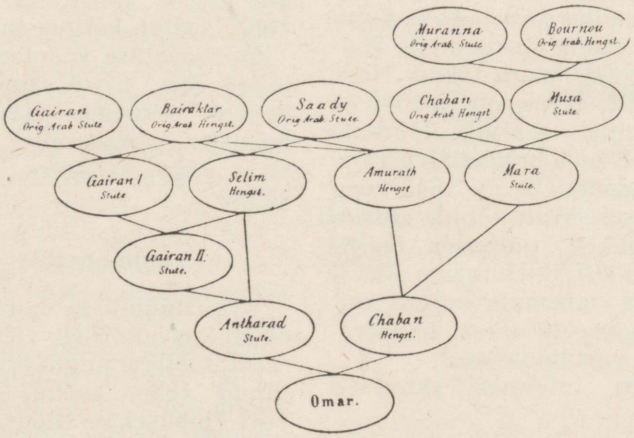

Tori Hobusekasvanduse asutamisel 1856. aastal ostetud araabia täkkude Hamili, Dahmanni ja Omari põlvnemistabelid.

Töölised avaldasid kapitalistliku korra vastu rahulolematust. Juba 1872. ja 1882. aastal toimusid Kreenholmis võimsad streigid.

Ka maal teravnesid vastuolud veel säilinud feodaalkorra igandite ja kapitalistlike suhete vahel. Enamik maast kuulus mõisnikele, kes talupoegi halastamatult ekspluateerisid.

Revolutsioonilise töölisklassi üha kasvav rahulolematus ja revolutsioonioht sundis tsaarivalitsust suurendama sõjaväe- ja politseiüksusi. Tolleaegses sõjaväes ja politseis oli suur erikaal ratsaväeosadel. Nende formeerimiseks vajas tsaarivalitsus palju kergetüübilisi ratsahobuseid. Eriti ergutati kergetüübiliste hobuste kasvatamist Balti kubermangudes, makstes selliste hobuste eest kõrget hinda. Suurte sõjaväeüksuste pidamist läänes tingis ka asjaolu, et läänepiiri ohustasid välisvaenlased kõige enam.

Sellest tingituna toimus 1880-ndate aastate paiku Tori Hobusekasvanduses hobuste aretussuuna muutmine. Rasketüübiliste ardennide kasutamine lõpetati ja mindi üle eesti hobuse baasil Tori Hobusekasvanduses loodud kergema hobusetüübi edasisele täiustamisele. Vaatamata kasvanduse asutamisel püstitatud eesmärgile — parandada väikesekasvulist eesti hobust, ei olnud mõisnikel kindlat kava eesti hobuse parandamiseks ega uue tõu kujundamiseks. Nad lasksid end mõjutada turukonjunktuurist ja kasvatasid tarbehobuseid. See ilmneb asjaolust, et meelitatuna tsaarivalitsuse poolt sõjaväe ratsahobuste eest makstavast kõrgest hinnast asuti üheaegselt eesti hobuste parandamisega ka kergete ratsahobuste kasvatamisele. Sellega algas kasvanduse ajaloos uus lehekülg, s. o. üleminek kiirustüübiliste hobuste kasvatamisele.

Orlovi traavlite ja norra hobuse kasutamine

Ajavahemikul 1877—1899 osteti kasvandusele kuus orlovi traavli tõugu täkku: Raskat, Lentšik, Mürrin, Perun, Rjurik ja Jantar. Traaveltäkud ei andnud tolleaegsete kasvanduse määradega häid põllutööhobuseid. Ainukese erandi moodustab orlovi traaveltäku Jantari tütar Burja, kes Hetmanist põlvnevate liinide kaudu avaldas tori hobuse kujunemisele tugevalt positiivset mõju. Burja andis Hetmaniga silmapaistvaid järglasi, nagu täkud Hanley Tk[1] 1614, Höfling Tk 1592, Hyperion Tk 1649 ja Heldenknabe Tk 1543 ning märad Hirmala Tk 1711 ja Herta Tk 1692. Nende hulgas Hyperioni poeg Hasmo 129 T[2] ja Heldenknabe Tk 1543 poeg Heldenknabe II 133 T on iseseisvate liinide alustajad. Ka kolmanda, Hetmanist põlvneva Harun 42 T liini jätkajate Hason 403 TA[3], Horazius 332 T ja Halis 348 T emapoolsete vanemate hulgas esineb Burja. Ta andis tori hobusele elava temperamendi, suure kasvu ja hea vastupidavuse.

1877. aastal organiseeriti Liivimaal esimesed paarituspunktid, kuhu paigutati Tori Hobusekasvanduses üleskasvatatud täkud. Täkke osteti juurde ka väljastpoolt kasvandust.

1889. aastal toodi Tori Hobusekasvandusse Virumaalt norra täkk Mikko (kõrgus turjalt 146 sm), kuid mõne aasta jooksul müüdi kõik Mikko varsad ja 1895. aastal eemaldati ta ise kasvandusest. Ta olevat pärandanud oma vigu, esmajoones tagajalgade halba asetust.

*

Tori Hobusekasvanduse aretustöös valitses järjekindlusetus, hobusetõuge segati plaanitult, rahvamajanduse ja talupoegade nõudeid arvestamata. Kindla töökava ja süsteemi puudumise tõttu ei saavutatud eesmärki — alal hoida ja parandada tähelepanuväärivate omadustega kohalikku eesti hobust.

Liivimaa Hobusekasvatuse Edendamise Selts (asutatud 1890. aastal) ja Eestimaa Põllumajandusliku Seltsi hobusekasvatuse osakond (asutatud 1896. aastal) ostsid riigi toetusel välismaalt kergetüübilisi sugutäkke ja paigutasid need paarituspunktidesse. Ka paljud mõisnikud ostsid välismaalt sugutäkke. Üle maa oli üsna palju mõisnikele kuuluvaid era-hobusekasvandusi väga mitmekesise tõumaterjaliga. Nendest kasvandustest osteti ka Torile mitmed täkud.

Täisvereliste ratsahobuste ja nende ristandite kasutamine

Koigi mõisas Järvamaal tegutses üks vanemaid era-hobusekasvandusi Eestis. Seal peeti XIX sajandil (andmed alates 1842. aastast) väga mitmetesse tõugudesse kuuluvaid täkke (rostoptšini, karabahhi, doni, baškiiri, soome, traavli, ardenni tõug ja ka täisverelised ratsahobused).

1880. aastal osteti Koigile Lazarevi kasvandusest täisvereline ratsatõugu täkk Liberal, kellelt saadi rida järglasi. Paremad nende hulgast, näiteks täkk Derby (sündinud 1887. aastal, kõrgus turjalt 156 sm), osteti Tori Hobusekasvandusele. Veel osteti Tori Hobusekasvandusele täisverelised täkud Donnerwetter (sündinud 1887. aastal, kõrgus turjalt 153,3 sm) ja Flamboyant (sündinud 1897. aastal, kõrgus turjalt 159,5 sm).

Mõneaastase kasutamise järel müüdi nimetatud täkud ära, neist viimasena 1911. aastal Flamboyant. Praegu leidub Tori Hobusekasvanduse hobustes täisverelise ratsahobuse komponenti veel väga kaugetes põlvkondades mära Hilba kaudu.

Anglo-araabia hobuste kasutamine

Kiirustüübiliste hobuste kasutamise eesmärgil osteti kasvandusele Peterburi näituselt 1891. aastal ratsatüübiline anglo-araabia tõugu täkk Irtõš (sündinud 1886. aastal, kõrgus turjalt 153,3 sm). Tori Hobusekasvanduse endise juhataja R. Margki andmeil oli see väga ilus ja energiline täkk, kuid kangekaelse iseloomuga. Teda kasutati Toris 1892. —1894. aastani.

[1] Tk — selle märgiga tähistatakse Tori Hobusekasvanduses sündinud hobused.
[2] T — tori hobuse tõumärk enne 1932. aastat.
[3] TA — tori hobuse raskema tüübi tõumärk.

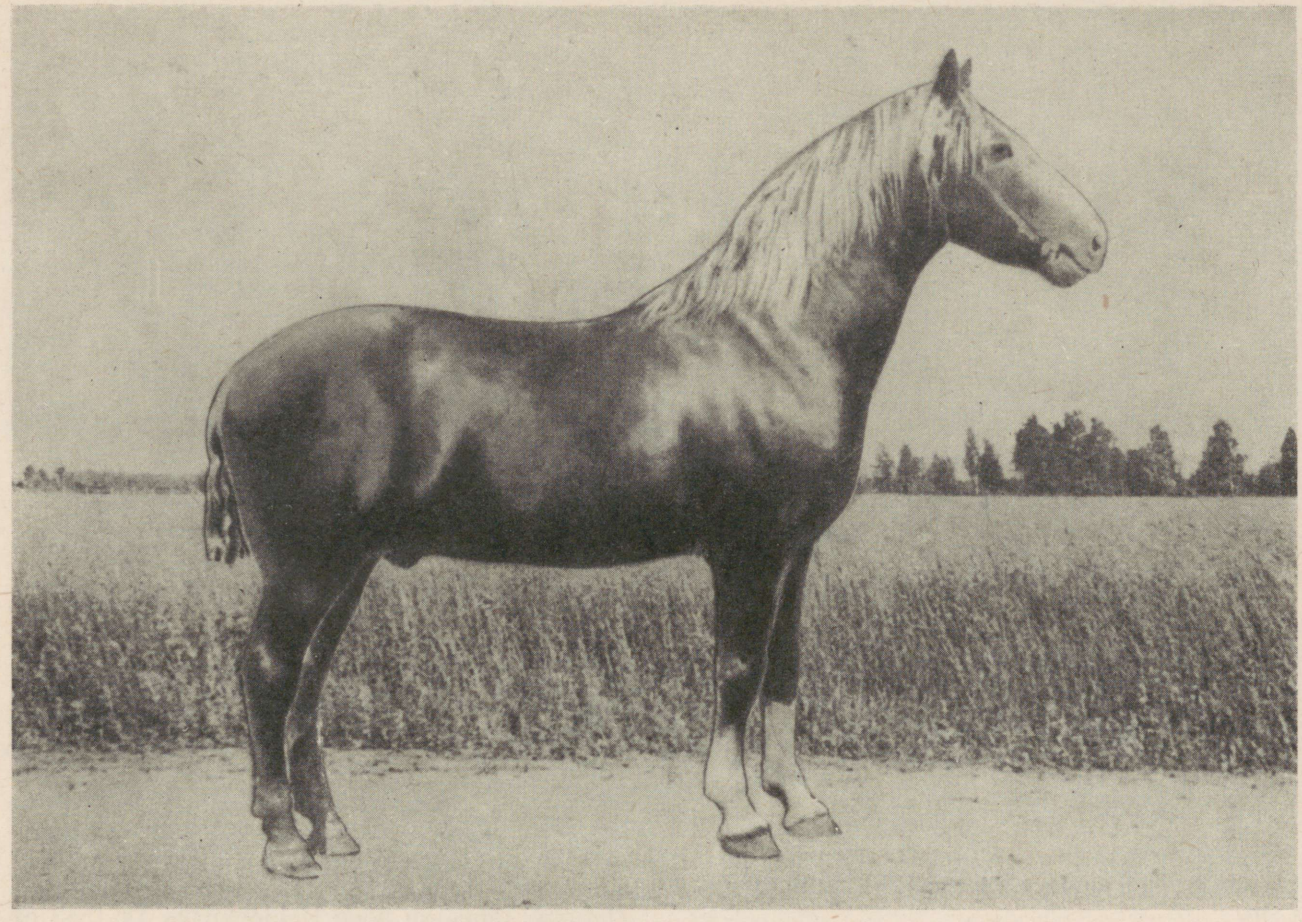

Täkk Hetman. Tori hobusetõu esiisa, sündinud 1886. a., kõrgus turjalt 155 sm, rinna ümbermõõt 184 sm, kämbla ümbermõõt 22,5 sm.

Koigi mõisa hobusekasvandusest osteti samal ajal anglo-araabia ja täisverd ratsahobuse segatõuline täkk Favorit (sündinud 1889. aastal, kõrgus turjalt 152 sm). Välimikult olnud Favorit araabia tõu ilmega. Teda kasutati Toris paaritamiseks kuni 1898. aastani.

Kumbki neist täkkudest ei avaldanud tori hobusele nimetamisväärset mõju.

1895. aastal kasvanduses olnud 54 sugumära olid M. Ilmjärve[1] andmeil kaheksateistkümne erisuguse põlvnemisega. Nende hulgast müüdi enamik puhtatõulisi eesti hobuseid ära. Viimaste parandamine oli seega lõpetatud.

Need ebaõnnestunud ristamised aretuses sundisid tarvitusele võtma uusi abinõusid. 1892. aastal otsustati talupoegade pealekäimisel kasutama hakata inglise päritoluga norfolki hobuseid. Selle otsuse täitmiseks renditi Sangaste mõisast norfolk-roadsteri täkk H e t m a n, kes 1894. aastal kasvandusele osteti. Hetman toodi Sangaste mõisa omaniku poolt Eestisse Klementsovo Hobusekasvandusest Poolast. Enne Torisse toomist oli ta Paluperas Tartumaal ning Lääne- ja Harjumaal, kus teda peale mõisnike kasutasid märade paaritamiseks ka jõukamad talupojad. Igal pool andis ta ühtlasi ja häid põllutööhobuse tüüpi järglasi, mille tõttu Hetmani kuulsus levis talupoegade-hobusekasvatajate hulgas kiiresti.

Ka Tori Hobusekasvanduses osutas Hetman väga tugevat pärandusvõimet ja suutis tolleaegse kasvanduse ebaühtlase ning mitmekesise põlvnemisega märadega kindlalt edasi anda oma tüüpi,

Hetmani põlvnemine

Hetman, sünd. 1886. a.	Stuart, sünd. 1881. a.	Pretendent NR[1]	All Fours	
			Winifred	Sir Charles
				Maid of all Works
		Premiere AN[2]	Quatrieme	
	Hönteri mära			

[1] M. I l m j ä r v, «Tori hobune», Tartu, 1950 (käsikiri).

[1] NR — norfolk-roadsteri hobusetõug.
[2] AN — anglo-normanni hobusetõug.

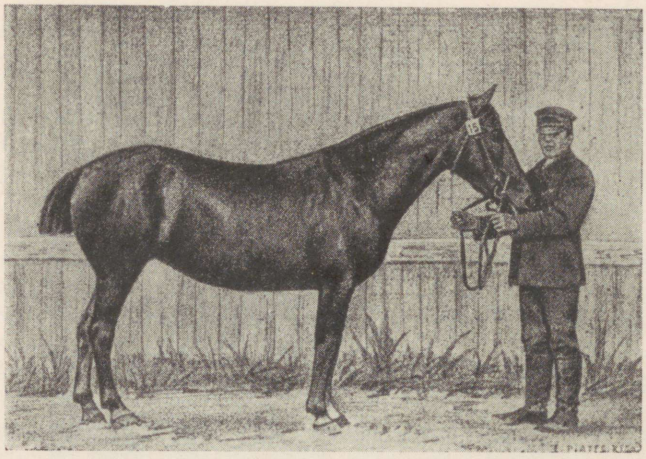

Täkk Hetmani tütar Saffi (pildistatud 1896. a.).

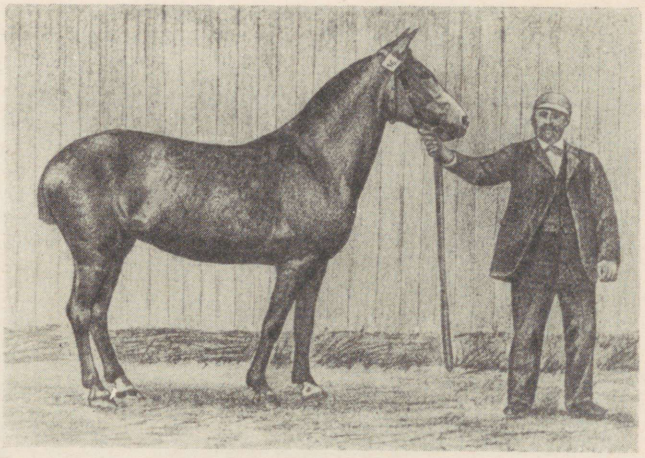

Hetmani tütar Gipsy (pildistatud 1896. a.).

mis vastas põllumajanduse nõuetele. Ta kujunes tori hobusetõu esimeseks liinialustajaks ja esiisaks.

Nagu tabelist nähtub, oli Hetman ristand, kes põlvnes isa poolt norfolk-roadsteri täkust ja anglo-normanni märast ning ema poolt hönteri märast.

Tori hobusekasvanduse raamatute andmeil oli Hetman tumeraudjas, saba ja lakk valkjamad, lauk otsmikul, mõlemad eesjalad ja vasak tagajalg valged, kõrgus turjalt 155 sm, rinna ümbermõõt 184 sm, kämbla (eessääre) ümbermõõt 22,5 sm.

Vana hobusekasvataja Jaan Kask, kes oli möödunud sajandi lõpul Tori Hobusekasvanduses tallimeheks ja praegu töötab Pärnu-Jaagupi rajooni «Rahu» kolhoosi hobusefarmi juhatajana, mäletab hästi Hetmanit. J. Kase andmeil oli Hetman kehaehituselt tüse ja madalajalgne, kumerate roietega, pika rinnakorviga, pika laudjaga, tugevate jäsemetega ja korrapäraste kõvade kapjadega, hästi arenenud lihastega ning vastupidav, hea veovõimega, hoogsa traaviga ja väga energiline täkk. Hetmani välimiku puuduseks olnud saabeljalgsus, mida ta pärandas ka oma järglastele. Tema järglased olid tüübilt ühtlased, hea temperamendiga, head söödakasutajad ning sobivad kõigile põllumajanduslikele ja veotöödele. Hetmani järglased kergematest märadest sobisid hästi ka ratsahobusteks.

Peab märkima, et Tori Hobusekasvanduse juhatus ei osanud esialgu Hetmani väärtust õigesti hinnata ega kasutada teda maksimaalselt paaritamiseks. M. Ilmjärve[1] andmeil sündis Tori Hobusekasvanduses Hetmanilt 1893. aastal 10%, 1894. aastal 0%, 1895. aastal 41% ja 1897. aastal 33,3% varssade koguarvust. Ka edaspidi kasutati Hetmanit kui põllumajanduslikku tüüpi hobust tagasihoidlikult, sest kasvandus kasvatas ja müüs sel perioodil kiirushobuseid sõjaväe remonthobusteks, kellest sai kõrgemat hinda. Kiirustüübiliste hobuste saamiseks eelistati kergetüübilisi ida-preisi, täisverelisi ratsahobuseid, anglo-normanni, anglo-araabia ja hannoveri täkke, keda aeg-ajalt kasvandusele osteti. Ka Hetmani järglasi kasutati paaritamiseks võrdlemisi vähe. Kasvanduses kestis tõugude segamine edasi.

1910. aastal ülevenemaalisel hobuste näitusel Moskvas oli esindatud Hetmani poegade rühm (Hyperion, Faust, Herero, Harnisch, Halm, Harun), kes sai I auhinna — kuldauraha tööhobuste rühmas (hobused, kes vastasid sõjaväe- ja ka põllutööhobuste nõuetele). Peale selle sai iga täkk eraldi auhinna.

Hetmani tähtsaim poeg Heldenknabe Tk 1543 oli selleks ajaks haigestunud ja teda polnud võimalik näitusele saata.

Lõpuks, pärast 1897. aastat, veendusid ka mõisnikud, et Hetman andis väga häid järglasi, keda talupojad eelistasid. Sel põhjusel toodi Hetmani isa Stuart Poolast Tartumaale Vastse-Kongutasse. Samuti kasutati paaritamiseks Hetmani vendi Rubini, Sylvesterit, Haruni ja Cardinali. Need täkud seisid Tartu-, Valga- ja Võrumaal, kuid ükski neist ei avaldanud tori hobuse arenemisele nii tugevat mõju kui Hetman.

Hetmanist alates hakati Tori Hobusekasvanduses aretatud segatõulist hobumaterjali nimetama tori-roadsteriks. Sellega lõppes tõuaretustöö esimene etapp, s. o. ristamine. Norfolk-roadsteri hobuste aretusse lülitamisega mindi üle teisele etapile — tõu struktuuri kujundamisele. Hetmani väga rohkearvulise järglaskonna hulgast kujunesid välja tähtsamad tori tõu liinide alustajad täkud: Heldenknabe Tk 1543 (liini edasiviijad Heldenknabe II 133 T ja Hingstar 317 T), Hyperion Tk 1649 (liini edasiviija Hasmo 129 T) ja Harun 42 T.

Hetmani tütarde paaritamiseks Toris püüti leida vastavat norfolki täkku, kes põlvneks vanemast norfolki tüübist. Selleks osteti 1899. aastal norfolki täkk Nonpareil (sündinud 1891. aastal). Nonpareil oli vähe viljakas ja kasvanduse juhatus ei hinnanud teda, sest ta andis tüsedaid põllutöötüüpi, mitte aga tol ajal moes olevaid kergeid hobuseid.

[1] M. Ilmjärv, «Tori hobune», Tartu, 1950 (käsikiri).

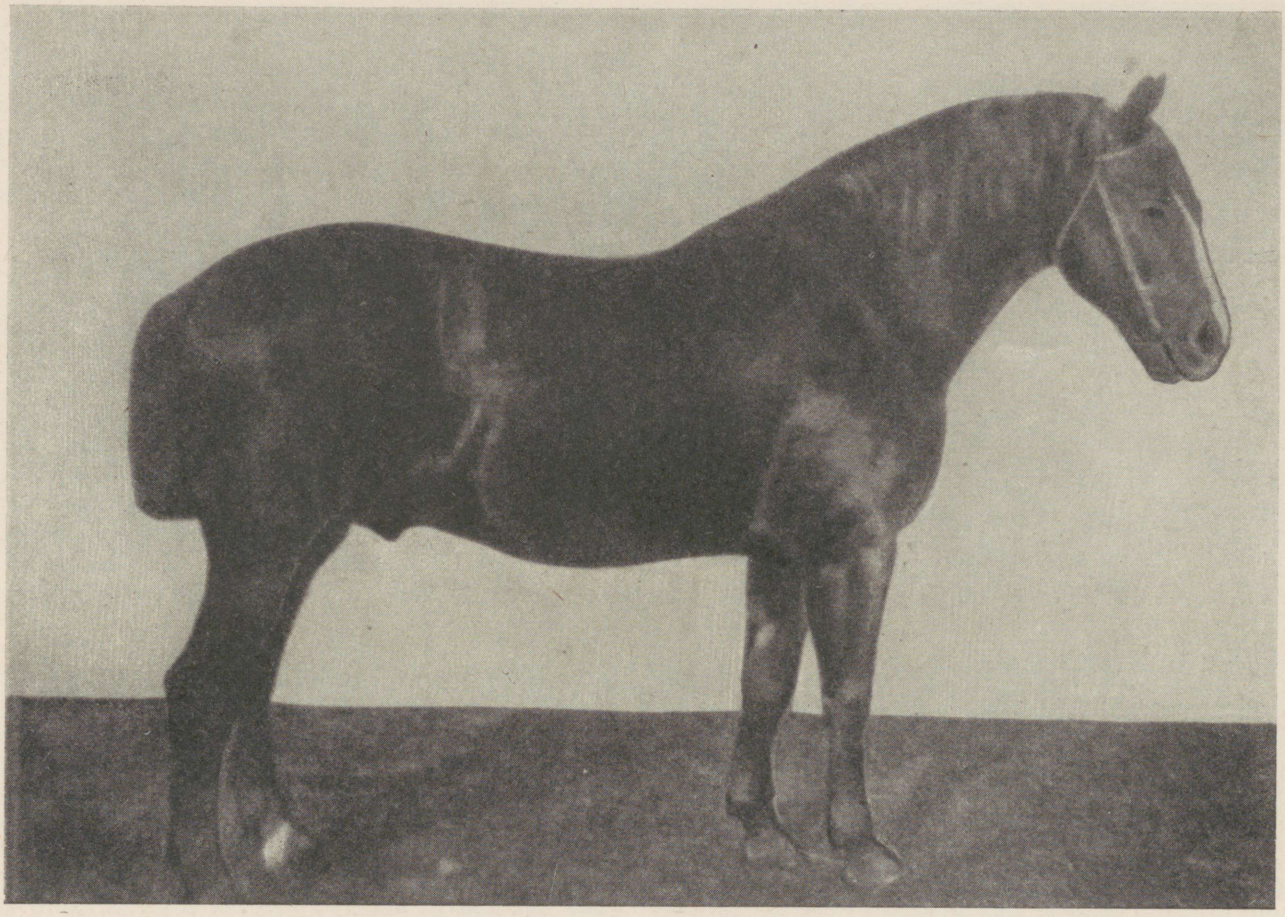

Täkk Heldenknabe TK 1543. Hetmani parimaid poegi, sündinud 1897. a., raudjas, kõrgus turjalt 160 sm, rinna ümbermõõt 189 sm, kämbla ümbermõõt 22 sm.

Ka Liivimaa Hobusekasvatuse Edendamise Selts hakkas norfolki hobuseid pooldama ja tõi Inglismaalt sisse rea norfolk-häkni (hackney[1]) täkke. Samuti hankisid neid mitmed mõisnikud. Ka Tori Hobusekasvandus ostis endale 1908. aastal häkni täku Duke of Scagglethorpe'i (sündinud 1896. aastal, kõrgus turjalt 160 sm), keda kasutati 1908. ja 1909. aastal. 1911. ja 1912. aastal kasutati kasvanduses Riia Sugutäkkude Depoolt renditud häkni täkku Weighton Squire't (sündinud 1893. aastal). Kasvanduse märadega andsid need täkud häid ja vastupidavaid põllutööhobuseid. Need kujunesid liinide alustajateks. Järgmistes põlvkondades jäid nad aga liini edasiviijate puudumise tõttu tagaplaanile. Nende sugemeid leidub veel praegustes kasvanduse hobustes märade Walhalla, Daisy, Quadiana ja teiste kaudu.

Kokku toodi sel perioodil (1895.—1914. a.) Eestisse peale Hetmani veel 29 norfolk-häkni täkku. Sellest jätkus edaspidiseks tõuaretuseks tüseda põllumajandusliku hobuse kujundamisel.

[1] Vana norfolki tõug Inglismaal kujundati ümber häkni (jahi-) tõuks. Duke of Scagglethorpe ja Weighton Squire kuuluvad häkni tõugu ja on kantud Inglismaal häkni tõuraamatusse.

Ida-Preisi hobuste kasutamine

Era-hobusekasvanduste jaoks ostis Liivimaa Hobusekasvatuse Edendamise Selts 1897.—1900. aastani 25—30 ida-preisi tõugu täkku ja üle poolesaja mära- ning täkkvarsa. Eestimaa Põllumajandusliku Seltsi hobusekasvatuse osakond ostis 1898. aastal kolm ida-preisi tõugu täkku. Ka tõid mõisnikud eraalgatusel mõned ida-preisi täkud Eestisse[1].

Tori Hobusekasvanduse jaoks osteti kolm ida-preisi tõugu täkku: Courier (sündinud 1894. aastal, kõrgus turjalt 159 sm), Tenorist (sündinud 1894. aastal, kõrgus turjalt 156,7 sm) ja Carlos (sündinud 1895. aastal, kõrgus turjalt 160,5 sm). Et saavutada verevärskendust ja saada sõjaväele müügiks kergemaid ratsatüübilisi hobuseid, paaritati nendega Hetmani märajärglasi.

Ida-preisi täkud andsid kergeid järglasi, kes ei olnud küllalt kohased põllutööks, kuid R. Margki kogemustel parandasid nad tori hobuse jalgade seisu ja käigu puudusi. Nad müüdi sõjaväele ratsahobusteks.

Ülalmainitud ida-preisi täkkudest likvideeriti vii-

[1] Ajakiri «Das Pferd in Russland» 1898, nr. 41 ja 48, ning 1900, nr. 1.

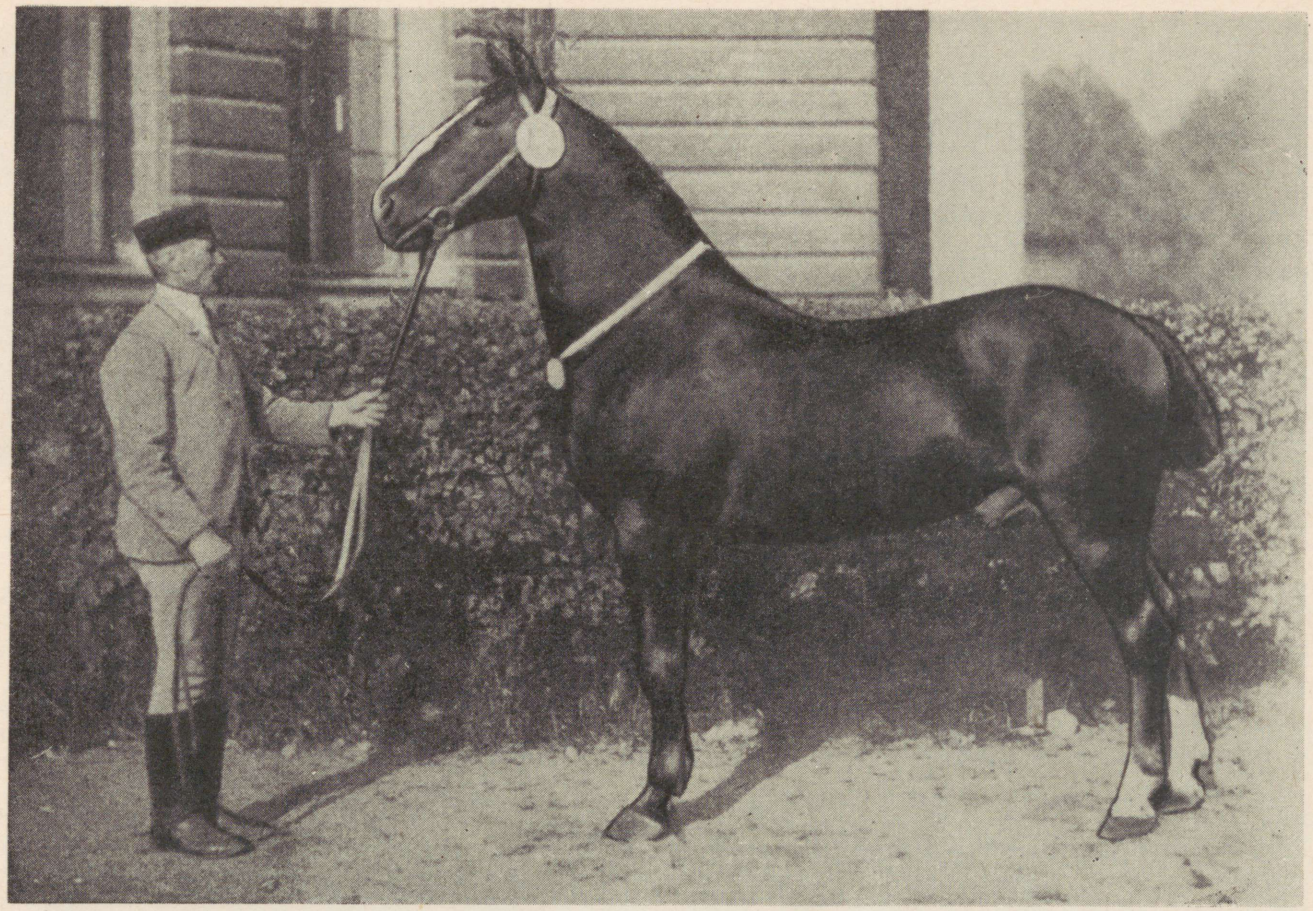

Täkk Doppelgänger 25 T. Duke of Scagglethorpe'i parimaid poegi, sündinud 1909. a., raudjas, kõrgus turjalt 160 sm, kämbla ümbermõõt 22,5 sm.

Weighton Squire. Häkni tõugu täkk, sündinud 1893. a. Inglismaal, toodud Eestisse 1897. a. Raudjas, kõrgus turjalt 153,5 sm.

masena vanaduse tõttu Carlos 1912. aastal. Iseseisvaid liine need täkud ei kujundanud.

Ida-preisi hobuste sugemeid esineb mõnedes Tori Hobusekasvanduse hobustes veel praegugi vanema generatsiooni märade, nagu Quadiana ja Hilba kaudu. Nende mõju tori hobuse kujunemisele pole kuigi suur olnud.

Anglo-normanni hobuste kasutamine

Norfolkidega oli tori hobusele alus rajatud. Kuid Hetman oli kasvanduses juba vanaks jäänud ja ta hukati vanaduse tõttu 1912. aasta septembris, olles kasvanduses paaritanud 20 aastat. Seepärast kerkis teravalt üles küsimus, kust saada uusi täkke, kellega tõuaretust edasi viia.

Et Hetmani vanaema Premiere oli anglo-normanni mära ja see tõug oli väga kuulus, püüti ka Tori Hobusekasvanduses kasutada anglo-normanni täkke. Sel eesmärgil muretseti Prantsusmaalt kaks anglo-normanni täkku: Farinage ja Homer (sündinud 1907. aastal, kõrgus turjalt 163,4 sm, rinna ümbermõõt 195 sm, kämbla ümbermõõt 21,5 sm).

Farinage'i kasutati Toris ainult 1910. aastal. Homerit kasutati 1911. ja 1912. aastal. Kumbki neist täkkudest ei avaldanud kasvanduse hobustele nimetamisväärset mõju. Ainult märade Hestia ja Hoiva kaudu oli Tori Hobusekasvanduse märades veel hiljuti Farinage'i verd.

Talupojad eelistasid endiselt Hetmani ja teiste norfolki täkkude järglasi kui sobivaid põllutööhobuseid ning seetõttu kestis olemasoleva norfolki tõumaterjali paljundamine taludes edasi.

Ida-friisi hobuste kasutamine

XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul mindi Inglismaal tüsedate norfolkide aretuselt üle kergemale — häkni tüübile. Samal ajal siirduti ka Prantsusmaal tüsedate anglo-normannide aretuselt kergemate traavi- ehk tõllahobuste produtseerimisele. Seepärast polnud mõnede autorite andmeil tüsedaid põllumajandusliku hobuse tüübile vastavaid norfolki ja anglo-normanni täkke enam kerge saada, ehkki talupojad neid väga pooldasid. Tori Hobusekasvandus vajas aga verevärskenduseks suuremaid, tugevamaid ja tüsedamaid «soojaverelisi» hobuseid (ardenne nimetati «külmaverelisteks» hobusteks). Selliseid oli kerge soodsate hindadega saada Saksamaalt. Nii toodigi 1913. aastal Tori Hobusekasvandusele Ida-Friisimaalt (Saksamaalt) ida-friisi tõugu täkk Meinhard II 43 T (kõrgus turjalt 160 sm), 1922. aastal Tello II 63 T (kõrgus turjalt 161 sm) ja Arend 64 T (kõrgus turjalt 157 sm) ning 1924. aastal Sangaste mõisale Grant 240 T (kõrgus turjalt 156 sm), keda kasutati ka Toris.

Ida-friisi hobused olid suured, keskmise tüsedusega sammutüübilised hobused. Sõjaväes kasutati neid suurtükiväehobusteks.

Kokku toodi Eestisse 1913.—1924. aastani 10 ida-friisi täkku. Nad leidsid laialdast kasutamist nii Tori Hobusekasvanduses kui ka talupidajate poolt. Nendega paaritati nii Hetmani kui ka teiste norfolki täkkude (Duke of Scagglethorpe jt.) märajärglasi ja eesti märasid. See muutis teataval määral ka tori hobuse tüüpi.

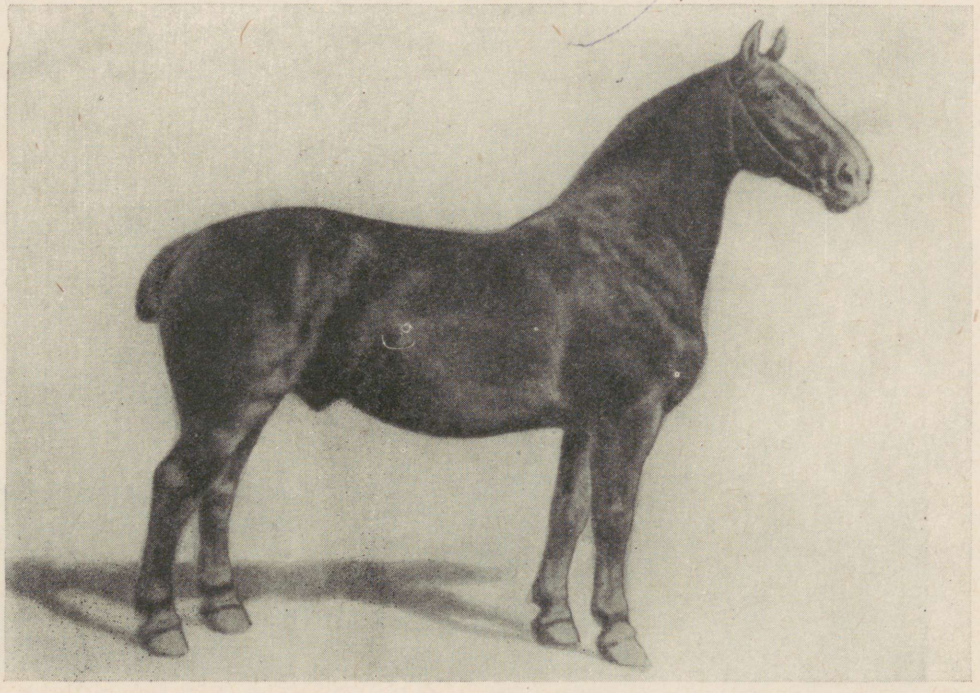

Meinhard II 43 T. Ida-friisi tõugu täkk, sündinud 1908. a. Saksamaal, toodud Eestisse 1912. a. Tumeraudjas, kõrgus turjalt 161 sm, rinna ümbermõõt 204 sm, kämbla ümbermõõt 23 sm.

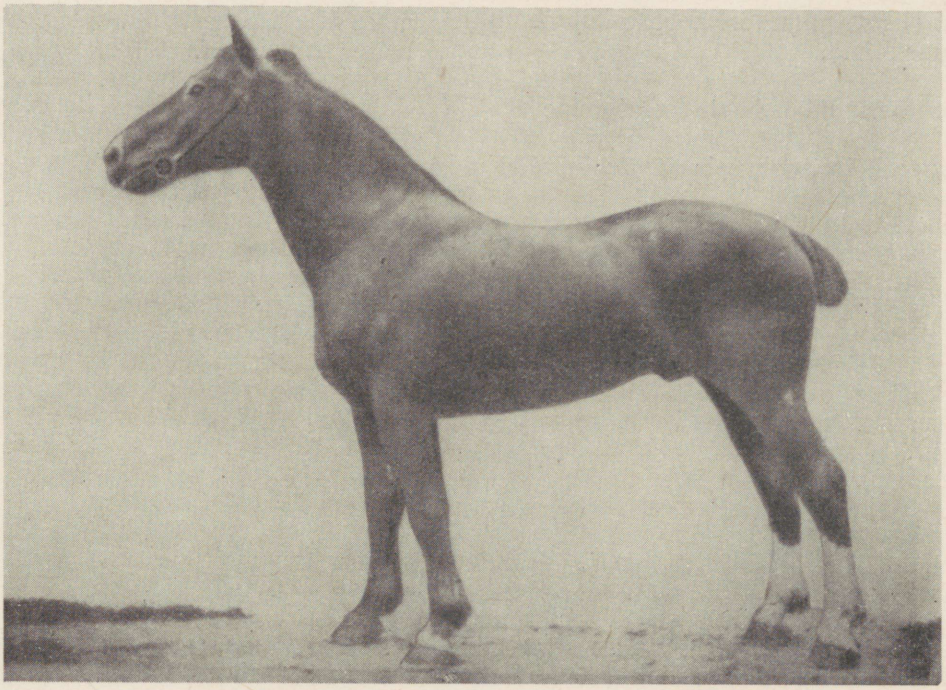

Tello II 63 T. Ida-friisi tõugu täkk, sündinud 1919. a. Saksamaal, toodud Eestisse 1922. a. Raudjas, kõrgus turjalt 161 sm, rinna ümbermõõt 194 sm, kämbla ümbermõõt 23 sm.

Grant 240 T. Ida-friisi tõugu täkk, sündinud 1923. a. Saksamaal. Kõrgus turjalt 156 sm, kämbla ümbermõõt 23 sm.

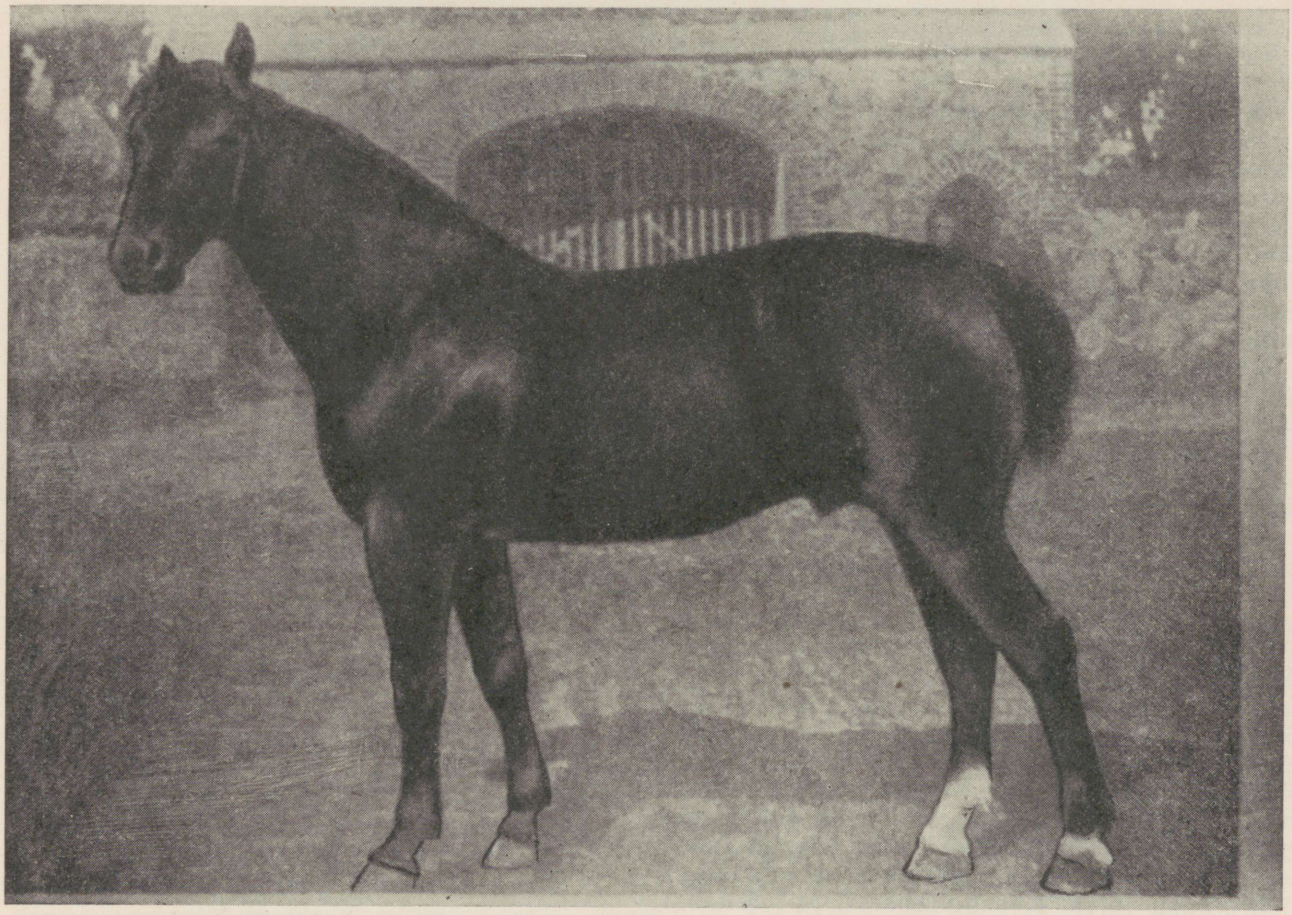

Arend 64 T. Ida-friisi tõugu täkk, sündinud 1919. a. Saksamaal, toodud Eestisse 1922. a. Tumekõrb, kõrgus turjalt 157 sm, kere põikpikkus 164 sm, rinna ümbermõõt 196 sm, kämbla ümbermõõt 23 sm.

Ida-friisi ristandite tüüpilisteks esindajateks olid näiteks mära Milla 978 T (sündinud 1918. aastal) ja täkk Ainto 298 T (sündinud 1925. aastal).

Milla kõrgus turjalt oli 151 sm, kere põikpikkus 162 sm, rinna ümbermõõt 191 sm, kämbla ümbermõõt 21,5 sm, eluskaal 656 kg. Ta oli korrapärase ja kooskõlalise kehaehitusega ja tugeva konstitutsiooniga. Milla on uue liini alustaja täku Halis 348 T ja teiste väärtuslike sugutäkkude ja -märade ema.

Milla 978 T põlvnemine

Meinhard II 43 T IFr[1]	Mentor	Martin
		♀ —
	Herzogin	Herzog
		Ida-friisi mära
Quadiana 964 T	Heldenknabe Tk 1543	Hetman
		Burja
	Debatte Tk 1861	Duke of Scaggle-thorpe Hk[2]
		Cabildo Tk 1861 — Carlosest IPr[3]

Ainto kõrgus turjalt oli 156 sm, rinna ümbermõõt 178 sm, kämbla ümbermõõt 21,5 sm, eluskaal 574 kg. Tõuraamatusse on märgitud 15 Ainto poega ja 77 tütart.

Ida-friisi täkud andsid suuri ja tüseda luustiga järglasi. M. Ilmjärve[1] andmeil osutus aga ida-friisi hobuste kasutamine ebaõnnestunuks. Nende järglased muutusid kõrgejalgseteks, väikese rinnasügavusega ja pika kerega hobusteks, kellel olid kitsas laudjas, lühikesed lamedad roided, nõrgad eesjalad ja pudedad kabjad. Nad olid väikese vastupidavusega, kuid nõudlikud sööda ja hooldamise suhtes.

Ainto 298 T põlvnemine

Arend 64 T IFr	Arthur III	Matfried
		Weltdame
	Ota	Xenofon
		Oberst 1242 tütar
Hoiva 986 T	Heldenknabe Tk 1543	Hetman
		Burja
	Dame 974 T	Doppelgänger 25 T
		Fortuna Tk 1911

[1] IFr — ida-friisi hobusetõug.
[2] Hk — häkni hobusetõug.
[3] IPr — ida-preisi hobusetõug.

[1] M. Ilmjärv, «Tori hobune», Tartu, 1950 (käsikiri).

Universaaltüüpi põllumajandusliku hobuse aretamine 1920. aastast kuni käesoleva ajani

Tõuaretustöö teisel, tõu struktuuri loomise etapil ei olnud 1920. aastani segavereline hobumaterjal, kes oli kujundatud eesti hobuse baasil, veel tõuks formeerunud. Tema tüübis valitses alles laiapiiriline varieeruvus. Tüübi paremikul olid siiski Hetmani head omadused. Selgesti avaldus eesti hobuse tüüp: madaljalgsus, kohanemine kohalike oludega ja vähenõudlikkus sööda ning hooldamise suhtes.

Juulis 1920. aastal toimus laiaulatuslik nõupidamine hobusekasvatuse edasiarendamise asjus, kus määrati sihid edaspidiseks tegutsemiseks.

1926. aastal asus Tori Hobusekasvandust juhtima Mihkel Ilmjärv, kes töötas sellel kohal kuni 1947. aastani.

Seda ajajärku hobusekasvanduse töös iseloomustab tori hobuse aretusele kindla suuna andmine. Asuti tõu struktuuri lõplikule väljakujundamisele. Vastavalt 1920. aasta nõupidamise otsustele seati eesmärgiks põllumajandusliku hobuse aretamine, kes oleks kohalike oludega hästi kohanenud ja oleks keskmise suurusega (kõrgus turjalt 150—155 sm), tugeva konstitutsiooniga, proportsionaalse kehaehitusega, laia ja sügava rinnaga, kumerate roietega, lühikese ja sirge seljaga, hästi arenenud lihastikuga, tugevate luudega, kuivade jalgadega, hea tervisega, vähenõudlik sööda ja hoolduse suhtes, healoomuline ja energiline. Sellel ajajärgul püüti ühtliku valiku ja suguluspaarituse teel taastada Hetmani tüüpi.

Selleks kasutati Tori Hobusekasvanduses ja talumajandites laialdaselt Hetmani järglasi. Kasvanduse täkkudeks valiti kolm Hetmani poega: Harri 41 T (sündinud 1903. aastal, kõrgus turjalt 156 sm), Hofrichter 45 T (sündinud 1911. aastal, kõrgus turjalt 157 sm) ja Harun 42 T (sündinud 1906. aastal, kõrgus turjalt 154 sm). Eriti väärtuslik nende hulgast oli viimane, kelle emaks oli eesti mära Olikas Tk 1167.

Teistest Hetmani täkkjärglastest peeti väärtuslikumaks poegi Heldenknabe Tk 1543 ja Hyperion Tk 1649, pojapoegi Heldenknabe II 133 T, Hasmo 129 T, Halis 348 T, Hingstar 317 T, Hason 403 T ja Hernes 584 TB[1].

Tori hobusetõu ühtlasemaks muutmiseks ja lõplikuks väljakujundamiseks eelistati hobuste märkimisel tõuraamatusse Hetmani ja teiste norfolki täkkude järglasi. Samuti hinnati kõrgelt neid, kelle eellaste hulgas esines eesti hobuseid. Tori Hobusekasvanduse sugumärade hulgast püüti eemaldada esmajärjekorras need, kes olid kiirustüübilised ja põlvnesid täisverelistest ratsahobustest, araabia, anglo-araabia ja ida-preisi hobustest. Järk-järgult püüti aretusest välja tõrjuda ida-friisi täkkude järglasi.

Põhikomponentideks tori hobuse aretamisel kuni 1936. aastani jäid norfolk-häkni ja kohalik eesti

[1] TB — tori hobuse kergema tüübi tõumärk.

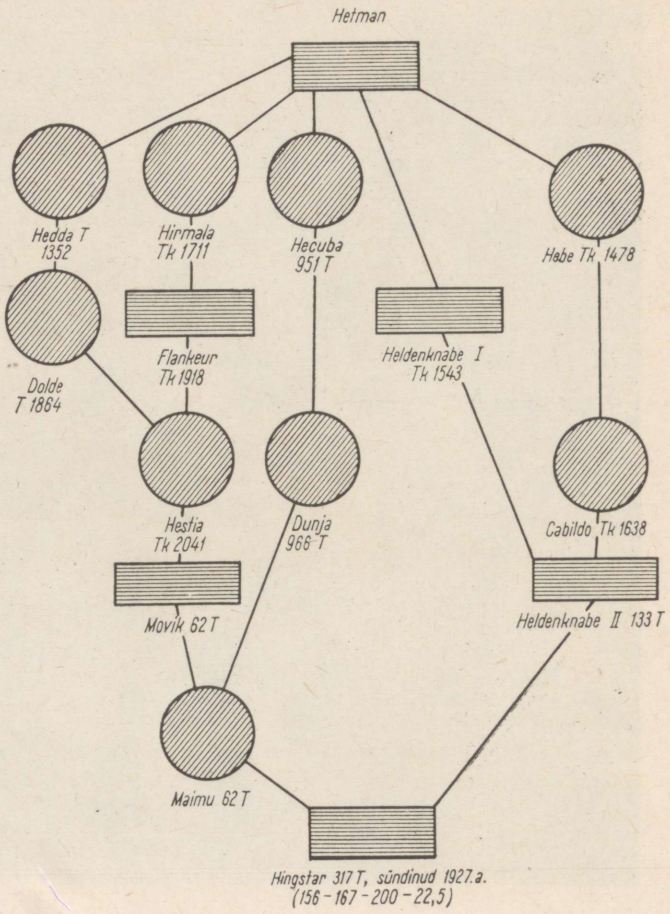

Mõõduka ja kaugsuguluspaarituse kasutamine (astmetes VI, VI, IV—IV, III) tori hobuse aretuses.

hobune. Tüüpilised tõu esindajad sellest perioodist olid näiteks täkud Harley 315 T (sündinud 1927. aastal) ja Halis 348 T (sündinud 1929. aastal).

Harley 315 T põlvnemine

Heldenknabe II 133 T	Heldenknabe Tk 1543	Hetman
		Burja
	Cabildo Tk 1638	Carlos IPr
		Hebe Tk 1478
Aade 1283 T	Arend 64 T	Arthur III
		Ota
	Malanja 964 T	Meinhard II 43 T
		Dudka 1904

Harley kõrgus turjalt oli 154 sm, kere põikpikkus 159 sm, rinna ümbermõõt 183 sm, kämbla ümbermõõt 21,5 sm, eluskaal 630 kg. Tõuraamatusse on märgitud tema 14 poega ja 79 tütart.

Halise kõrgus turjalt oli 162 sm, kere põikpikkus 171 sm, rinna ümbermõõt 215 sm, kämbla ümbermõõt 23,5 sm, eluskaal 750 kg. Tema järglastest on tõuraamatusse märgitud 29 poega ja 123 tütart.

Nagu mõõtmisandmetest nähtub, on Halis suuremaid, massiivsemaid ja tüsedamaid tori tõugu täkke. Ta on kuiva konstitutsiooniga ja tõutüübi-

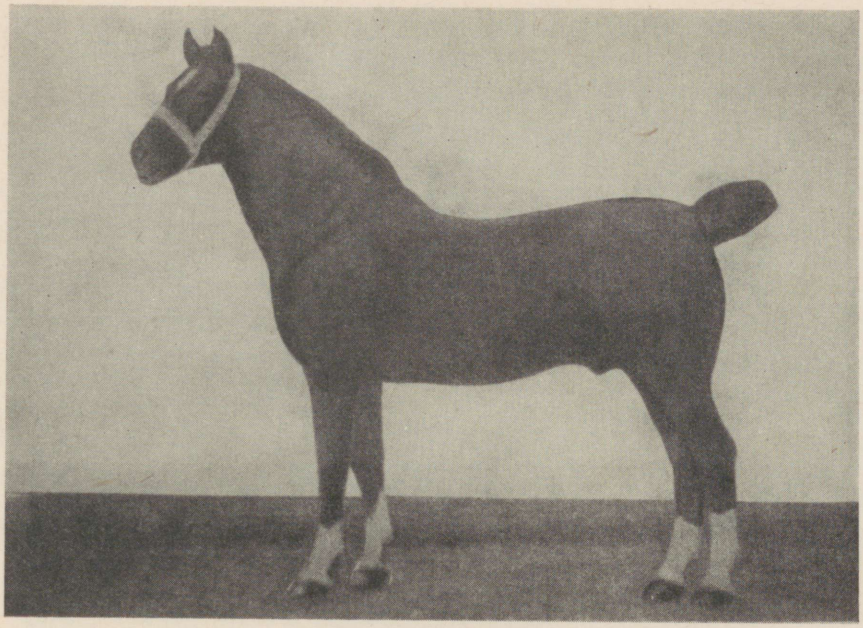

Täkk Danegelt 174 T. Inglise norfolki hobuse üks tähtsamaid eellasi.

line ning väga tugeva veojõuga, vedades 11 094-kilogrammise koorma ja osutades maksimaalset veojõudu 554 kg. Halis on kujunenud uue liini alustajaks.

Halis 348 T põlvnemine

Harun 42 T	Hetman	Stuart
		Hönteri mära
	Olikas Tk 1167	Olev Tk 992
		Visik Tk 842
Milla 978 T	Meinhard II 43 T	Mentor
		Herzogin
	Quadiana 964 T	Heldenknabe Tk 1543
		Debatte Tk 1861

Hupa 1548 T põlvnemine

Harun 42 T	Hetman	Stuart
		Hönteri mära
	Olikas Tk 1167	Olev Tk 992
		Visik Tk 948
Waldfrau 257 T	Weighton Squire Hk	Danegelt
		Country Maid
	Hermia 952 T	Hetman
		Tamina Tk 1578

Hupa kõrgus turjalt oli 159 sm, kere põikpikkus 167 sm, rinna ümbermõõt 197 sm, kämbla ümbermõõt 21 sm, eluskaal 612 kg. Teda iseloomustas korrapärane ja kooskõlaline kehaehitus ning tugev konstitutsioon.

Postjee-bretooni hobuste kasutamine

M. Ilmjärv[1] märgib, et tori hobusel esines 1920.—1930-ndail aastail mõningaid soovimatuid nähte, nagu künahaukamine ja saabeljalgsus, samuti oli täheldatav mitteküllaldane lihastiku areng, eriti laudjal ja ristluudel. Ühtliku valiku ja suguluspaarituse tõttu olid Tori Hobusekasvanduse ja talupoegade tõuhobused muutunud suures enamikus veresugulasteks. Esines vähe liine. Sel ajajärgul oli tarvis siirduda tõuaretustöö kolmandasse, tõu täiustamise etappi. Oli vaja teostada verelisandamist (sisestavat ristamist) ja suurendada liinide arvu. Neil põhjustel osutus vajalikuks välismaalt sugutäkke tuua. Et tori hobuse aretuses oli paremaid tulemusi saadud norfolki hobuste kasutamisega, siis otsustati 1936. aastal Prantsusmaalt sisse tuua mõned postjee-bretooni täkud, kes põlvnevad norfolki tõust ning Hetmani ja teiste Eestisse toodud norfolki täkkudega ühistest esivanematest.

Postjee-bretooni tõug, aretatud norfolki täkkudega Prantsusmaa väikesekasvulisest bretooni maahobusest, oli nii välimikult kui ka konstitutsiooniliste omaduste poolest väga sarnane tori hobusega. Postjee-bretooni tõu esivanemaks peetakse norfolki täkku Denmark Vigorous'i, Sir Charlesi poega, kellelt põlvnes ka Hetmani esivanem Winifred.

Olulise tähtsusega on ka asjaolu, et postjee-bretooni hobuste kodukoht Bretagne on samuti mereäärne niiske kliimaga maa kui Eestigi. Selle tõttu olid verelisandamiseks toodud hobused oma aretuse tingimustelt lähedased tori tõule.

1937. aasta jaanuaris jõudsid Torisse viis postjee-bretooni täkku: Sammur 569 TA, Virk 571 TA, Uhke 573 TA, Tugev 575 TA ja Loots 649 TA.

[1] M. Ilmjärv, «Tori hobune», Tartu, 1950 (käsikiri).

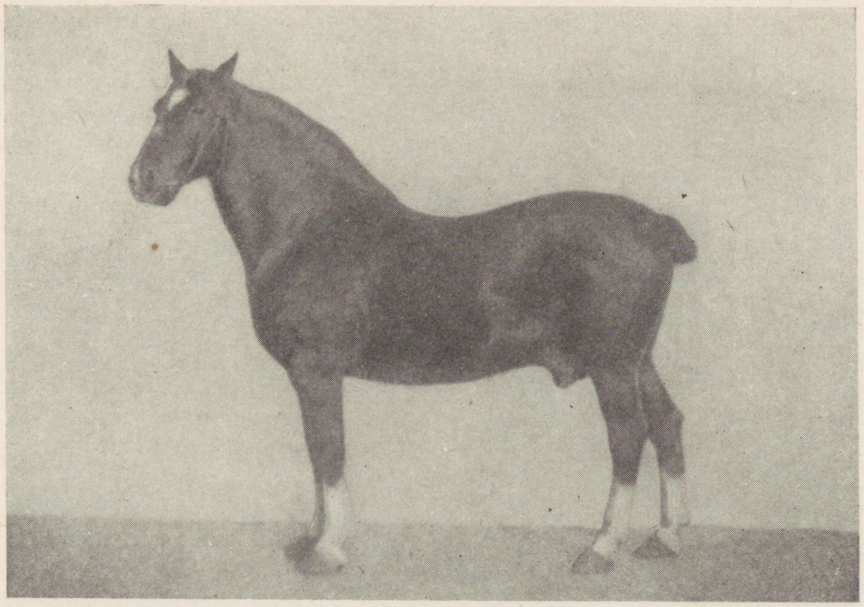

Täkk Denmark Vigorous. Postjee-bretooni hobusetõu esiisa.

Postjee-bretooni tõugu täkkude mõõtmed «Tori hobuste riikliku tõuraamatu I» 1951. a. andmeil

Nimi	Mõõtmed sentimeetrites				Eluskaal (kg)	Indeksid			
	Kõrgus turjalt	Kere põikpikkus	Rinna ümbermõõt	Kämbla ümbermõõt		kompaktsuse	pikkuse	massiivsuse	luustiku
Sammur 569 TA	161	171	218	26,0	828	13,6	106,2	135,4	16,1
Virk 571 TA	156	172	210	23,5	696	12,4	110,3	134,6	15,1
Uhke 573 TA	158	173	215	24,5	734	12,6	109,5	136,1	15,5
Tugev 575 TA	156	170	215	24,5	716	12,8	109,0	137,8	15,7
Loots 649 TA	156	161	207	23,0	691	12,3	103,2	132,7	14,7

Märkus. Sammuril on mõõtmed võetud viieaastaselt, teistel kolmeaastaselt.

Nende täkkude kasutamine verelisandamiseks andis soovitud tulemusi. Esimeses põlvkonnas saadi massiivseid, tugeva luustikuga ja hästi arenenud lihastikuga ning heade põllutööomadustega hobuseid, nagu täkud Uhas 1143 TA, Lembo 1021 TA ja Lunar 859 TA ning märad Voota 2297 TA, Ulmi 3691 TA jt. Mõnedel võib täheldada puudulikku kõrgust. Järgnevate põlvkondade hobused on samuti hea lihastikuga, tugeva luustikuga ja tüsedad. Neis hoidub alal Hetmani järglastele omane tüüp. Sellised hobused on Uhur 1625 TA, Haigur 1695 TA, Hindo 1667 TA, Hormon 1715 TA jt.

Iseloomult on postjee-bretooni täkkude järglased healoomulised ja vanade (Hetmanist põlvnevate) liinide esindajatest märksa vähem energilised. Üksikutes võib märgata liigset loidust.

Uhas 1143 TA põlvnemine

Uhke 573 TA	Quichen PBr[1]	Saxon
		Yel
	Deroute PBr	Ulloa
		Fleurette
Hupa 1548 TB	Harun 42 T	Hetman
		Olikas Tk 1167
	Waldfrau 957 T	Weighton Squire
		Hermia 952 T

[1] PBr — postjee-bretooni hobusetõug.

Uhase kõrgus turjalt on 156 sm, kere põikpikkus 168 sm, rinna ümbermõõt 218 sm, kämbla ümbermõõt 23 sm, eluskaal 740 kg. Ta on korrapärase ja kooskõlalise kehaehitusega, madalajalgne, hästi arenenud lihastikuga, sügava ja kumeraroidelise rinnaga, tugeva konstitutsiooniga hobune. Uhas tuli 1948. aastal Eesti NSV hobuste maksimaalse veojõudluse tšempioniks, vedades 6725-kilogrammise koorma ja osutades maksimaalset veojõudu 470 kg. Tõuhobuste pikamaaveo- ja -sõidukatsetel 1948. aastal kruusatatud maanteel Toris saavutas Uhas 2,5-kordse keharaskusega koorma veol hariliku nelja rattaga veovankriga 25-kilomeetrisel distantsil veokiiruse 3 t. 36 min. ehk 6,9 km tunnis ja kolmetunnise puhkuse järel 25-kilomeetrisel distantsil traavisõidul sama vankriga, kuid koormata, sõidukiiruse 1 t. 37 min. ehk 15,5 km tunnis.

Tori hobune on niisiis kujundatud ülalkirjeldatud tõugudest keeruka uudikristluse põhimõttel ja osutub praegusel ajal iseseisvaks hobusetõuks. Tema

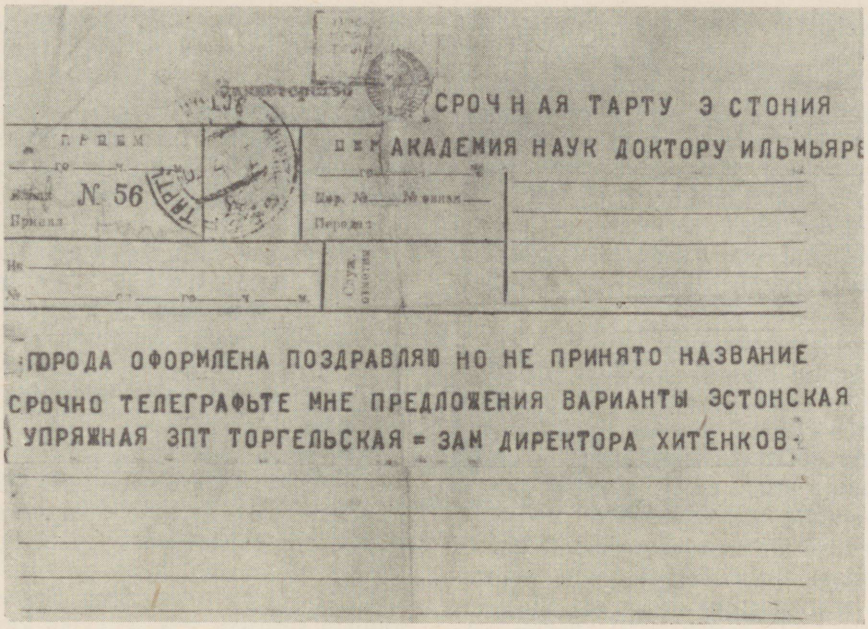

СРОЧНАЯ ТАРТУ ЭСТОНИЯ
АКАДЕМИЯ НАУК ДОКТОРУ ИЛЬМЬЯРЕ
№ 56
ГОРОДА ОФОРМЛЕНА ПОЗДРАВЛЯЮ НО НЕ ПРИНЯТО НАЗВАНИЕ
СРОЧНО ТЕЛЕГРАФЬТЕ МНЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ВАРИАНТЫ ЭСТОНСКАЯ
УПРЯЖНАЯ ЗПТ ТОРГЕЛЬСКАЯ = ЗАМ ДИРЕКТОРА ХИТЕНКОВ

Telegramm Moskvast tori hobusetõu tunnustamise kohta.

Tori Hobusekasvanduse tori tõugu hobuste keskmised mõõtmed ja indeksid 1954. aastal

	Mõõtmed sentimeetrites				Eluskaal (kg)	Indeksid			
	Kõrgus turjalt	Kere põik-pikkus	Rinna ümbermõõt	Kämbla ümbermõõt		kompaktsuse	pikkuse	massiivsuse	luustiku
Täkud TA	161,0	170,0	208,0	22,5	675	11,1	105,6	129,0	14,0
„ TB	156,0	165,0	200,0	21,0	630	11,2	105,8	128,2	13,5
Märad TA	154,0	160,4	190,4	21,1	555	10,3	104,2	123,6	13,7
„ TB	153,6	161,4	187,7	20,5	546	10,2	105,1	122,2	13,3

peamised komponendid on eesti hobuse baasil kasutatud norfolki, ida-friisi ja postjee-bretooni hobused. Käesoleval ajal toimub aretus puhasaretusmeetodil.

Praegusaja tori hobune on ühtlase tõutüübiga, jagunedes kehakaalult raskemaks (TA) ja kergemaks (TB) tüübiks. Ta on ühtlase välimikuga ja hästi kohanenud ilmastiku-, söötmis-, pidamis- ning kasutamistingimustega.

*

Nõukogude võimu taastamine Eestis 1940. aastal avas võimaluse tori hobusetõu lõplikuks väljakujundamiseks, mille aga 1941. aastal alanud Saksa okupatsioon ajutiselt katkestas.

Saksa okupatsioon 1941.—1944. aastani tegi Tori Hobusekasvandusele suurt kahju: hobuste arv langes 30 protsenti ning märade tiinestumine 74,1 protsendilt 53,2 protsendile. Puudus võimalus korraldada hobuste jõudluskatseid ja näitusi, mis pidurdas tõuaretustööd. Okupandid püüdsid kuritahtlikult kõrvaldada aretusest tori tõugu eliittäkke, sellega takistades tõu kujunemist vastupidavamaks ja tüsedamaks.

Kore-, jõu- ja mineraalsöötade puudus pidurdas kogu Eestis, sealhulgas ka Tori Hobusekasvanduses noorhobuste kasvu ja arengut ning halvendas täiskasvanud hobuste töö- ja tõuomadusi.

Okupantide väljaajamise järel võimaldus süsteemikindla aretustööga juba lühikese aja jooksul lõplikult välja kujundada kindlatüübiline tori hobusetõug, kes on kõlblik nii põllutööks, transpordiks kui ka riigikaitse otstarbeks.

Nõukogude võim pühendab suurt tähelepanu tori hobusetõu aretamisele. 1950. aastal sai tori hobusetõug NSV Liidu Ministrite Nõukogu poolt ametliku tunnustuse (NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrus 26. märtsist 1950, nr. 1256).

Tori Hobusekasvanduses kasutatud aretusmeetodid ja -võtted

Eespool toodud ajaloolisest ülevaatest selgub, et kasvanduse tegevuse esimesel ja teisel perioodil, s. o. 1856.—1920. aastani, töötati süsteemita. Oli üles seatud küll põhiline eesmärk — parandada väikesekasvulist eesti hobust, millises suunas teostatigi siis suguhobuste valikut, komplekteeriti kas-

vanduse hobukoosseisu ja viidi igaks paaritushooajaks läbi paaridevalik (märade valik täkkudele). Tolleaegse zootehnilise teaduse puudulikkuse tõttu ebaõnnestus aga selle ülesande täitmine. Paaridevalik tõu aretamise esimesel, s. o. ristamisetapil, toimus peamiselt plaanitu tõugudevahelise ristamise teel.

Akadeemik A. Middendorf kirjutas, et paljud neist ristandeist olid ebaühtlase kehaehitusega. Neil oli mitmeid välimiku vigu ja ükski neist ei rahuldanud täiesti.

A. Middendorf lootis noorhobuste parema söötmisega mitme põlve kestel hobuste kõrgust, tüsedust ja eluskaalu tõsta. Ta väitis, et Toris on see saavutatud juba järgmises põlves. Samas lisas ta aga juurde, et tugevama söötmise tagajärjel ei olnud hobused täiskasvanuna enam eesti hobusele omase vähenõudlikkusega, vaid vajasid rohkem söötasid.

Kasvanduse tegevuse kolmandal perioodil hakati M. Ilmjärve juhtimisel aretustööd tegema plaanikindlalt. Põllu- ja transporditöö nõuetest lähtudes seati juba 1920. aastal ülesandeks välja kujundada universaalne põllutööhobune, kes tüübilt sarnaneks Hetmaniga. Tori hobuste tõuraamatus, mille pidamist alustati 1923. aastal, eraldati 1932. aastast alates kaks osakonda: TA osakonda märgiti raskemad, TB osakonda kergemad hobused. Soovitava tüübi, välimiku ja konstitutsiooni väljakujundamiseks ja kindlustamiseks teostati sel perioodil ranget

a) ühtlikku (homogeenset) valikut. See andis soovitud tulemusi tõutüübi ühtluse taotlemisel. Tüübilt ja välimikult ühtlase, Eesti oludele kohase universaalse põllutööhobuse kujundamiseks hakati selleks mittesobivaid ida-friisi tõust põlvnevaid liine järk-järgult välja tõrjuma (Meinhard, Arend, Tello, Grant). Jäi ainult üks põhiliin, s. o. tõu esiisa Hetmani liin. Hetmani säilinud järglaste intensiivse kasutamise tõttu (Heldenknabe II 133 T, Harun 42 T jt.) tekkis laialdane

b) liinaretus, mis veresugulaste omavahelisel paaritamisel kujunes

c) sugulusaretuseks. Sel teel saavutati Tori Hobusekasvanduses, kuid ka väljaspool, laialdane massiiv ühetüübilisi ja ühtlaste omadustega, Hetmaniga sarnanevaid hobuseid, kes olid omavahel veresugulased ja moodustasid Hetmani liini. Hetman esines paljude hobuste eellaste hulgas 8—9 ja mõnel juhul 10—12 korda.

Tõuaretustöö teine, s. o. tõu struktuuri kujundamise etapp viidi lõpule 1935. aasta paiku. Kestev suguluspaaritus, eriti lähissuguluspaaritus, mõjus kahjustavalt järglaste tervisele, viljakusele, välimikule ja kasvule. Positiivsete omaduste kõrval kinnistusid järglastes intensiivselt ka puudused.

Ühtlik valik sulges Hetmani järglaste kitsa ringi, vähendas tõu elastsust, kitsendas pärilikkuse alust ja viis tõu edasiarenemise asemel kitsenemisele ning kidunemisele.

Ülalmainitud puuduse kõrvaldamiseks asus M. Ilmjärv tõuaretustöö kolmandal, s. o. tõu täiustamise ja liinide aretamise etapil teostama tori hobusele

d) verelisandamist. Selleks otstarbeks toodi Prantsusmaalt viis postjee-bretooni täkku.

Nagu eespool Tori Hobusekasvanduse tegevuse ülevaates on märgitud, andis postjee-bretooni täkkude vere lisandamine soovitud tulemusi.

Postjee-bretooni täkkudega paaritamisel ei olnud eesmärgiks vältav (ümberkujundav) ristamine, mis oleks tori hobuse tüübis, välimikus ja närvisüsteemis põhilisi muutusi esile kutsunud. Kui seda on siiski mõnel juhul tehtud, siis on see tingitud asjaolust, et tõuaretustööd pole suudetud küllaldase plaanikindlusega juhtida.

Rööbiti verelisandamisega ja õige valiku ning paaridevalikuga rakendati sel perioodil

e) noorhobuste suunavat kasvatamist, mis seisis noorhobuste tugevas ning mitmekesises söötmises, heas pidamises, hooldamises ja süstemaatilises treeningus. Sellega saavutati noorhobuste senisest intensiivsem kasv (varavalmivus), nende konstitutsioon tugevnes ning neil arenesid paremini välja lihased ja siseelundid.

Viimasel aastakümnel ühendatakse postjee-bretoonidega ristamisel (verelisandamisel) saadud esimese põlvkonna järglased

f) liinide ühendamise põhimõttel «H» (Hetmanist põlvnevate) liinide esindajatega (Haruni, Hingstari ja Halise liin). Sel teel saadakse hobused, kes säilitavad Hetmani järglastele omase tüübi kuid kelle pärilikkus on elastseks muutunud. Praegusel ajal on juba liinide ühendamise teel saadud laialdane massiiv hobuseid, kelle paremad esindajad on üleliidulise põllumajandusnäituse eksponaadid: täkud Hindo 1667 TA (Hingstar 317 T — Ubi 3679 TA), Haigur 1695 TA (Halvak 1553 TA — Uha 3539 TA), Hormon 1715 TA (Halvak 1553 TA — Lipsi 4147 TA) jt. Rakendades noorhobuste kasvatamisel selleks kasvandusele eriti kohandatud suunava kasvatamise meetodit, saadakse aretuse eesmärgile vastavaid väga häid hobuseid.

Ühtliku valiku teel saadud, omavahel enamasti veresuguluses olevate «H» liinide hobuste ühtlane massiiv ühelt poolt ja postjee-bretoonidega verelisandamise teel saadud elastse pärilikkusega hobuste massiiv teiselt poolt võimaldavad praegusel ajal rakendada

g) mitteühtlikku (heterogeenset) valikut. Seda rakendatakse kasvanduse aretustöös viimastel aastatel suure eduga ja laias ulatuses. Nii on kasutatud rööbiti täkke Hingstar 317 T ja Halis 348 T ühelt poolt, Virk 571 TA, Sammur 569 TA ning Loots 649 TA teiselt poolt. 1954. ja 1955. aastal olid kasvanduses vanade liinide esindajatena täkud Haksur 1906 TB ja Hernes 584 TB, verelisanduse saanud liinide esindajatena Uhur 1625 TA, Hindo 1665 TA, Haigur 1695 TA, Hormon 1715 TA ja Sangar 1717 TA. Mitteühtliku valiku teel on kasvanduses saadud suur massiiv häid sugu-hobuseid.

Mitteühtlik valik soodustab tõu eritüüpide (TA ja TB) paremat väljakujundamist ja uute majanduslikult kasulike omaduste tekkimist. Ta avardab tõu esivanemate kitsa ringi ja võimaldab

h) puhasaretuse edukat kasutamist.

Postjee-bretooni täkkudest on «H» liinidega ühendamise teel kujunenud uued (Uhke, Virga, praegu ka liinaretust. Selleks otstarbeks ongi viimasel aastakümnel kasvanduse täkkudeks valitud ülalmainitud täkud Hingstar, Halis, Haksur ja Hernes, kelledega paaritatakse muude hulgas ka «H» liinide märasid, nagu Hindala 2101 TA, Hurda 3537 TA jt.

Kasvanduses lisandatakse tori hobusele aeg-ajalt

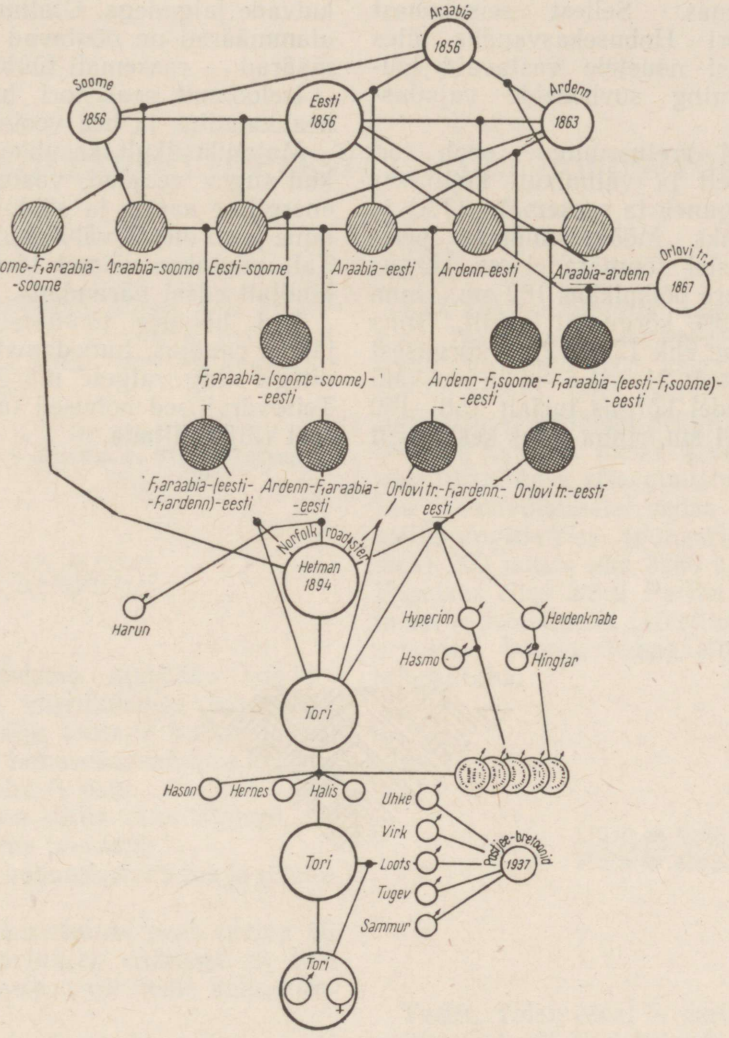

Tori hobuse põlvnemisskeem.

Lootsi, Tugeva ja Sammuri) liinid ning järglaskonnad. Kasvandus tegutseb praegu 9 täku liini ja järglaskonnaga. See loob küllaldase võimaluse puhasaretuse edukaks rakendamiseks liinide ühendamise põhimõttel. Puhasaretus jääbki tori hobuse edasiseks aretusmeetodiks.

Mitteühtliku valiku kõrval rakendatakse kasvanduses praegu ka

ühtlikku (homogeenset) valikut. See toimub «H» liinide omavahelise ühendamise teel, eesmärgiga paljundada üldjoontes Hetmani-tüübilisi keskmise suurusega, kuiva, tiheda ja tugeva konstitutsiooniga, elava iseloomuga, vähenõudlikke, tugevaid ning vastupidavaid hobuseid.

Liinide täiustamiseks kasutatakse kasvanduses ka eesti hobuse verd. Selle eesmärgiks on taastada tori hobusel, eriti tema uutel liinidel, kadumaminevaid omadusi: kuiva, tihedat konstitutsiooni, elavat iseloomu, head veotahet, vastupidavust, vähenõudlikkust, kohanemisvõimet ja suurt sigivust. Selleks paaritatakse üksikuid tori tõugu märasid vahetevahel suuremakasvuliste eesti tõugu täkkudega. Saades sobivad järglased, määratakse nad kasvanduse suguhobuste koosseisu või müüakse sugumaterjalina kolhoosifarmidele. Sel eesmärgil kasutati kasvanduses pikemat aega sugumära Anala 8834 TB (Anar 159 E — Hurma 2099 TA). Anala andis aastate jooksul rea väga häid järglasi, nagu täkud Uhlar 1367 TA, Union 1697 TA ja Unaro, märad Uhkla, Unala ja Lanna.

Tori hobuse aretamise perspektiive

Partei ja valitsuse otsuste kohaselt tuleb hobusetõugude edaspidisel aretamisel peamist rõhku panna nende töövõime ja kvaliteedi parandamisele. Tori hobusetõu aretamise eesmärgiks on vastavalt suurte kolhooside põllu- ja transporditöö vajadustele täiustada tõugu universaaltüüpi põllumajandusliku hobuse suunas. Sellest seisukohast lähtudes kasvatab Tori Hobusekasvandus üles eliit- ja esimese klassi nõuetele vastavaid tõuhobuseid kolhooside ning sovhooside vajadusteks.

Vastavalt püstitatud aretussuunale peab tori hobune tüübilt, suuruselt ja välimikult kujunema järgmiseks. Tüübilt jaguneb ta raskemaks (TA) ja kergemaks (TB) tüübiks. Mõõtmisandmete perspektiiv üle nelja aastastel tõumäradel on: kõrgus turjalt 156—158 sm, kere põikpikkus 162 sm, rinna laius keskmiselt 28—29% kõrgusest turjalt, rinna ümbermõõt 190—195 sm ehk 122—127% kõrgusest turjalt, kämbla ümbermõõt 21—21,5 sm ja eluskaal 550—600 kg; tõutäkkudel kõrgus turjalt 158—160 sm, kere põikpikkus 164 sm, rinna laius keskmiselt 29—30% kõrgusest turjalt, rinna ümbermõõt 200—205 sm ehk 124—128% kõrgusest turjalt, kämbla ümbermõõt 21,5—22,5 sm ja eluskaal 600—700 kg. Rinna sügavuse nõudeks TA täkkudel ja märadel on 50% ning TB täkkudel ja märadel 49% kõrgusest turjalt. Nad peavad olema tüsedad, madalajalgsed, kuiva ja tugeva konstitutsiooniga, hästi arenenud lihastikuga, tugeva luustikuga ja tugevate kuivade jalgadega. Ülalnimetatud mõõtmisandmete alammäärad on nõutavad kergemalt tüübilt, ülemmäärad — raskemalt tüübilt.

Iseloomult peab tori hobune olema energiline, healoomuline ja hea veotahtega.

Majanduslikult kasulikest omadustest on vajalikud tugev veojõud, vastupidavus, veotöödel pikk energiline samm ja sõidul hoogne traav. Tori hobune peab olema vähenõudlik ja hea söödakasutaja. Talt nõutakse võimet tõutüüpi ja muid omadusi kindlalt edasi pärandada.

Tori hobuste tõumassiivi põhivärvuseks peab jääma raudjas, tumedamate ja heledamate varjunditega ning valgete märgistega peas ja jalgadel. Teisevärvilised hobused tuleb aegamööda tõuaretusest välja lülitada.

HUVITAVAMAID LEHEKÜLGI EESTI JA TORI HOBUSETÕU AJALOOST

Kroonikakirjutaja Breemeni Adam, kes XI sajandil reisis läbi Rootsi ja Liivimaa, teatab, et liivimaalased on rikkad kulla, aga ka väga ilusate ratsahobuste poolest.

Dr. Carl Freytag,
«Russlands Pferde-Racen»,
Halle, 1881

1855. a. määras Liivimaa maapäev hobusekasvanduse loomiseks viieliikmelise komisjoni, kelle ülesandeks oli välja töötada hobusekasvatuse üldkava, koostada hobusekasvanduse eelarve ning teostada ka tõuhobuste ostu.

Eelmainitud komisjon võttis oma istungil 14. novembril 1855 vastu rea otsuseid:

1. Asutada ainult üks hobusekasvandus ja nimelt Toris.
2. Hobusekasvanduse koosseisus peab olema 60 kohalikku mära, kusjuures ostmisel ei tule rõhku panna kõrgusele, vaid heale kehaehitusele.
3. Osta hobusekasvandusele kaks puhast eesti (klepperi) ja kaks araabia täkku, kes võivad olla iga värvi, kuid ilma märgisteta.
4. Osta märad ja täkud (klepperid) Eestimaalt, Liivimaalt (Viljandi ja Pärnu maakonnast) ning Saaremaalt, peamiselt sealt, kus häid hobuseid kasvatatakse, nagu Keblaste, Lihula, Märjamaa, Paide, Rakvere ja Põltsamaa.
5. Valida kaks isikut, kes ostavad kaks araabia täkku, kas Plaškevici hobusekasvandusest Poolast või Württembergi hobusekasvandusest Saksamaalt või ka mujalt, kusjuures need kaks isikut valiksid ka ühe tubli tallipoisi.
6. Et ka luksushobused ei puuduks, siis peaks hobusekasvanduses olema veel kaks traaveltäkku.

M. Ilmjärv,
«Tori hobune», Tartu,
1950 (käsikiri)

XIX sajandi 60-ndail aastail äratas suurt tähelepanu Tori Hobusekasvanduse eesti tõugu täkk Vapsikas (sündinud 1860. aastal Toris, 142 sm kõrge, 398 kg raske). 1865. aastal vedas ta Riias korraldatud näitusel kividega prügitatud teel 358 puuda ehk 5835 kg (vanker maha arvatud). Moskvas Pariisi maailmanäituse ettevalmistuste raamides korraldatud proovivõistlustel vedas Vapsikas palju halvemates tingimustes (puuassidega vanker ja mäest üles) 200 puuda ehk 3260 kg. 1867. aastal saadeti Vapsikas riigi kulul Pariisi maailmanäitusele, kus ta sai veovõistlustel (võistluse tulemuste hindamisel arvestati hobuse kehakaalu) esimese auhinna — hõbeauraha.

Torist. Tõisipäeval 5. mail oli Tori hobuste kooli valitsuse poolt Tori hobuste koolis hobuste oksjon. Üleüldse müidi ära 21 hobust. Märad läksivad 100—180 ja täkud 100—140 rubla maksma. Hobused olivad kõik enamiste Eesti, osalt ka Araabia-Soome hobuste tõugu. Iseäranis on kiiduväärt, et ka varsu nüid müidakse, sest nüid jõuavad ka veiksepõllupidajad sealt omale paremaid hobuseid saada. Kahju aga, et ka mõni vigane hobune ära müidi. Ostjaid oli rohkesti.

«Sakala», 1887, nr. 22

Suvel 1876, kui mina seda asutust (on mõeldud Tori Hobusekasvandust. — O. N.) vaatamas käisin, olivad seal neli sugutäkku ja nelikümmend kaheksa mära. Kolm sugutäkku olivad Eesti tõust, neljas oli Araabia tõugu täku ja Soome mära järeltulej a. Sugumäradest olivad 21 looma Eesti ja 7 tükki Soome tõugu. Peale neid oli veel 1 täisverd Ardenni mära, 13 poolverd-Ardenni mära (Ardenn-Eesti märad), 1 Ardenn-Araabia-Soome ja 3 Soome-Eesti mära. Aastal 1876 võeti nõuks Ardennlaste sugutamist maha jätta, sest et sellest suurt tulu ei nähtud tulema.

Const. Blumberg,
«Eesti hobune», Rakvere, 1887

Hetman, kelle isa on norfolk-roadsteri täkk Stuart, on minu arvates haruldane eksemplar; pika täkuna hea selja, tugeva luustiku ning hästi arenenud lihastega — nii ta esines meile. Veel rohkem paistavad ta head omadused ja ta väärtus sugutäkuna silma, kui vaatleme ta järglasi mitteühtlastest märadest; neil kõigil on isa välimus ja jalad, nii et neid võib teiste varssade hulgas otsekohe ära tunda.

Vene hobusekasvatuse eriteadlase kindral Arapovi aruandest, kes 1897. a. komandeeriti Vene Hobusekasvatuse Peavalitsuse poolt Tori Hobusekasvanduse ülevaatamiseks

Pärnumaalt. Iseäralik tähtsus Tori hobustele on ka väljamaal osaks saanud, sest et Sakseni maale neli Tori sugutäkku on ostetud. See ostetud hobuse sugu olla iseäranis suurtükkide ja moonavankrite veo tarvis sünnis. Laevatee lahti minekuga saadetakse hobused minema.

«Sakala» 1889, nr. 15

EESTI HOBUST JA TORI HOBUSEKASVANDUST KÄSITLEVAID TRÜKITÖID MÖÖDUNUD SAJANDIST

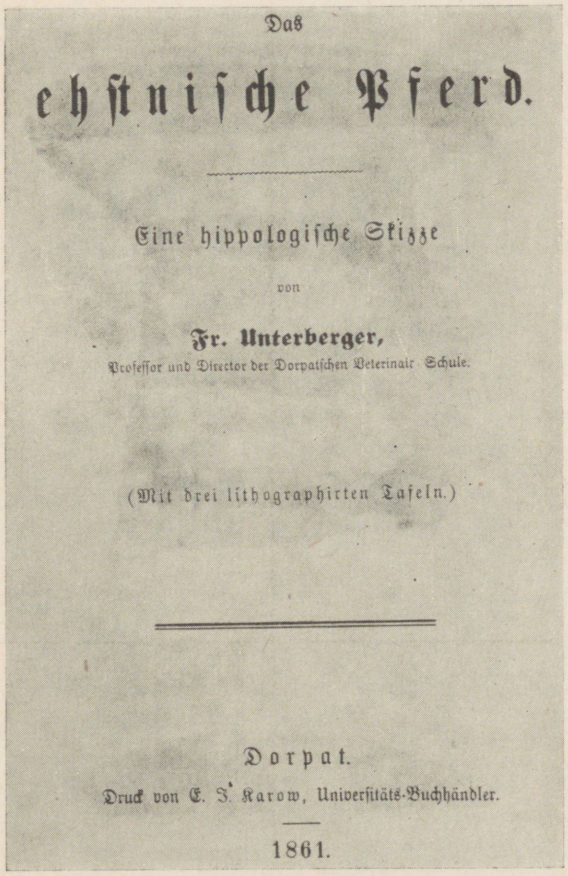
Das

ehſtniſche Pferd.

Eine hippologiſche Skizze

von

Fr. Unterberger,

Profeſſor und Director der Dorpatſchen Veterinair Schule.

(Mit drei lithographirten Tafeln.)

Dorpat.

Druck von E. J. Karow, Univerſitäts-Buchhändler.

1861.

Fr. Unterberger, Eesti hobune, 1861.

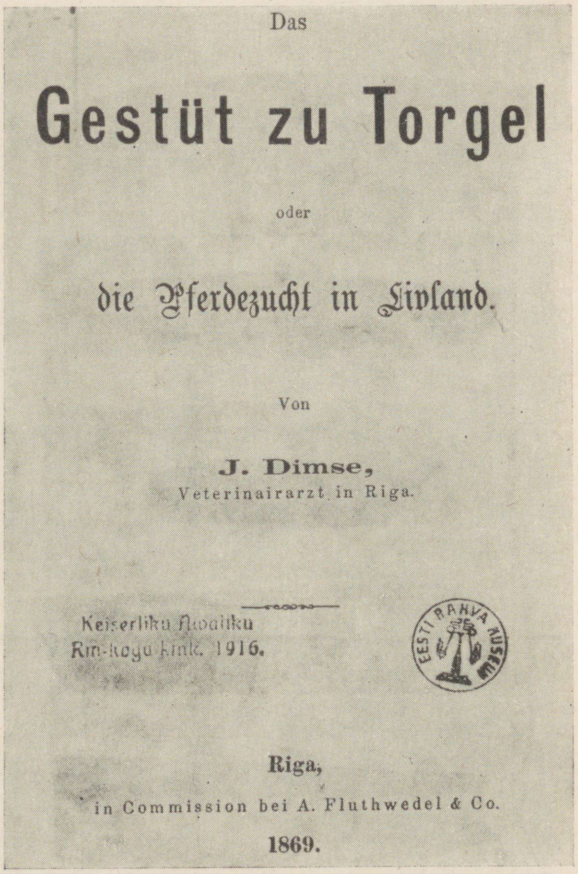
Das

Gestüt zu Torgel

oder

die Pferdezucht in Livland.

Von

J. Dimse,

Veterinairarzt in Riga.

Keiserliku Ajaloliku Rim-kogu tänk. 1916.

EESTI RAHVA MUSEUM

Riga,

in Commission bei A. Fluthwedel & Co.

1869.

J. Dimse, Tori Hobusekasvandus ehk hobusekasvatus Liivimaal, 1869.

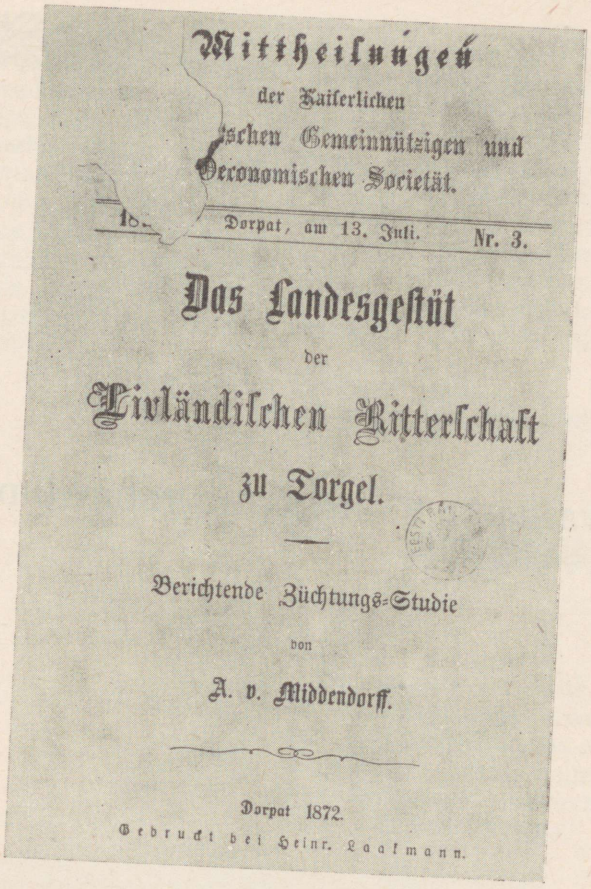

Mittheilungen
der Kaiserlichen
...schen Gemeinnützigen und
Oeconomischen Societät.

10. Dorpat, am 13. Juli. Nr. 3.

Das Landesgestüt
der
Livländischen Ritterschaft
zu Torgel.

Berichtende Züchtungs-Studie
von
A. v. Middendorff.

Dorpat 1872.
Gedruckt bei Heinr. Laakmann.

A. Middendorf, Liivimaa Rüütelkonna hobusekasvandus Toris, 1872.

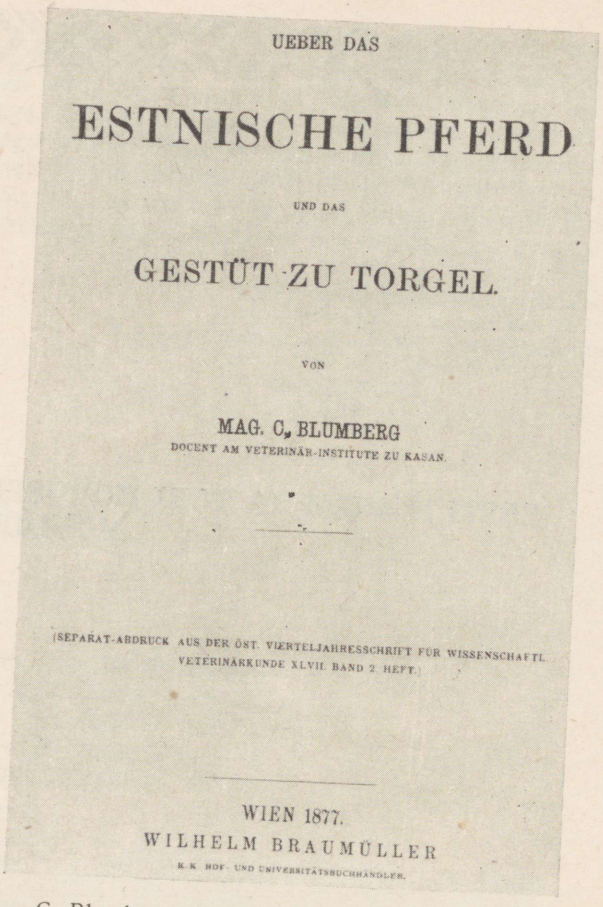

UEBER DAS

ESTNISCHE PFERD

UND DAS

GESTÜT ZU TORGEL.

VON

MAG. C. BLUMBERG
DOCENT AM VETERINÄR-INSTITUTE ZU KASAN.

(SEPARAT-ABDRUCK AUS DER ÖST. VIERTELJAHRESSCHRIFT FÜR WISSENSCHAFTL. VETERINÄRKUNDE XLVII. BAND 2. HEFT.)

WIEN 1877.
WILHELM BRAUMÜLLER
K.K. HOF- UND UNIVERSITÄTSBUCHHÄNDLER.

C. Blumberg, Eesti hobusest ja Tori Hobusekasvandusest, 1877.

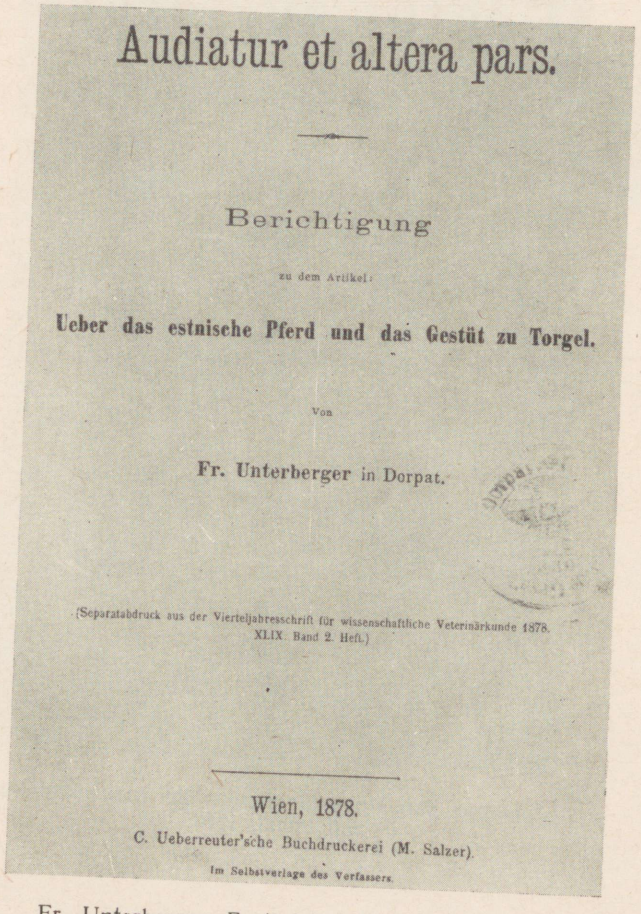

Audiatur et altera pars.

Berichtigung

zu dem Artikel:

Ueber das estnische Pferd und das Gestüt zu Torgel.

Von

Fr. Unterberger in Dorpat.

(Separatabdruck aus der Vierteljahresschrift für wissenschaftliche Veterinärkunde 1878. XLIX. Band 2. Heft.)

Wien, 1878.
C. Ueberreuter'sche Buchdruckerei (M. Salzer).
Im Selbstverlage des Verfassers.

Fr. Unterberger, Eesti hobusest ja Tori Hobusekasvandusest, 1878.

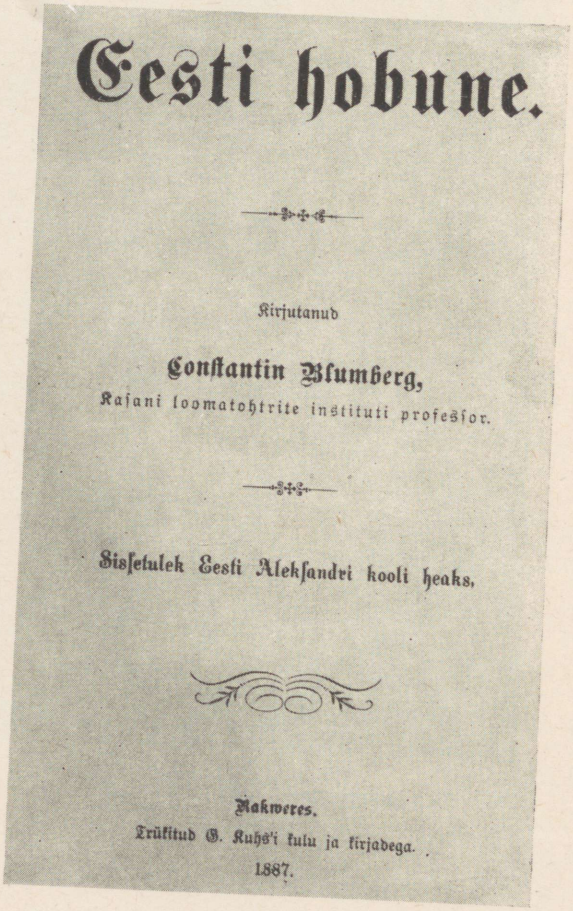

Eesti hobune.

Kirjutanud

Constantin Blumberg,
Kasani loomatohtrite instituti professor.

Sisetulek Eesti Aleksandri kooli heaks.

Rakweres.
Trükitud G. Kuhs'i kulu ja kirjadega.
1887.

C Blumberg, Eesti hobune, 1887

№ 12. Wiliandis, 21. Märtsikuu päewal 1881. IV. aastakäik.

Sakala.

Poliitika, kirjanduse ja põllutöö ajaleht.

Wastutaja toimendaja ja wäljaandja C. R. Jakobson.

Sisekord.

Poliitika lehk. Esimene põllutöö kongress Riias. III. — Botaanika ringwaatus. — Omalt maalt. Wiliandis: Jälle natukene „Eesti Postimehest", mõisnikude saadikud. Tartu maakonnast: Otepää kiriherra walitsemisest. Walgast: Eesti näitemäng. Peeterburgist. Peeterburgi Eesti teatrgew kelts; äsnarewnile wäärt hirmsaks teust ja sarnatiehte puurwad sõnumed, Keiserlik. Majestäedi manifest Soomemaale; Ondo Keisri Majestäedi pörmu puusärgiga kirikusse wiimisest. — Kuulutused

Lisaleht. Kullakene III. — Jesidiseed III. — Nalja Mart ja Kalja Pärt.

Esimene põllutöö kongress Riias.

III

Nagu meie wiimati nimetasime, oli kongressi töine üleuldine istumine 11. Webruaril. Esimesest füsimisest, mis seal otsuse alla heideti, räägisime ka juba minewal korral. Töine füsimine sellel istumisel oli hobuste kaswatamisest. Et meie oma juhikirjades siin kohal üksi tähtjamaid asju nimetame, sellepärast peawad meie lugejad täie nõuupidamise kohta nii kaua ootama, kunni omas põllutöö lisalehes kongressi protokolli täielikult awaldame. Hobuste kaswatamise nõuupidamises oli see kõige tähtjam, mis meie Eesti hobuste kohta räägiti. Tuttaw asi on jo, et meie Eesti hobused üks kuulus hobuste tõug on, keda ka alles hiljemal ajal Wenemaa hobuste parandamiseks (nagu wanal ajalgi) on tarwitatud. Ka suured põllumehed nähti Eesti hobuse headusest palju lugu pidawat, sest komisjoni istumises soowiti mitmelt poolt, et riigiwalitsus Tori hobuste koolile nii palju ülespidamist annaks, et sealt terwes II. kongressi jauskonnas hobuste parandamist käsile wõiks wõtta. Meie lugejad ei tea ehk weel, et Kroonu juba kahekümne wiie aasta eest kaks Kroonu mõisat, Tori ja Awinurme mõisa, Liiwimaa rüütlikogule Tori hobuste kooli ülespidamiseks kätte on annud. Need mõisad toowad aastas 17,000 rubla sisse, nii et Kroonu 25 aasta sees 425,000 rubla meie maa hobuste kaswatamiseks ja edenemiseks on annud, ja nimelt selle tingimisega, et selle rahaga talurahwa hobuste kaswatamist ja talurahwa hobuseid edendatakse ja parandatakse. Meie maa hobuste kaswatamine keerutab ennast sell kombel Tori hobuste kooli ümber, ning sellepärast ei ole imeks panna, kui meie Eesti jaadikud kongressi tähelepanemist nimelt selle Tori kooli peale püüdsiwad pöörata. Wiliandi Eesti Põllumeeste jaadik C. R. Jakobson pidas järelseiswa kõne kongressi ees:

„Minu herrad! Tori hobuste koolil oli esiotsa see otstarbeks, meie Eesti hobuse tõugu alal hoida ja edasi harida. Seda otstarbet wõis üksi sell kombel täita, et selle tõugu kõige paremad hobused, keda maal ülesse jõueti leida, ülesostetti, ja siis seda kogu, kuhu üksi kõige paremad loomad kõlblikud oliwad, aeg ajalt suurendadi, sell kombel, et nätitustel ja laatadel kõige paremad hobused, nimelt märad, wälja otsiti ja hobuste koolile ära osteti. Seda ei ole Tori hobuste kooli juures mitte tehtud. Kooli asutamisel aastal 1855 osteti wähema kui ühe kuu sees, Detsembri kuus, kohe 27 mära rutuga kokku, ning Märtsi kuus 1856 oliwad juba 50 Eesti mära koos ja käes. Kui meie meele tuletame, et talupoeg mitte naljalt oma head mära ära ei taha müüa, ja ühtlasi ka sellepeale mõtleme, et Tori hobuste kooli märad läbikaudu 65 rubla 50 kopiku eest tükk ülesostetti, siis on selge ja arusaadaw, et Tori hobuste kool oma tõõb wäga keskmise materialiga tegema hakkas ja edasi on teinud. Sellepärast ei wõi siis ka Toris kaswatatud hobused meie Eesti hobuste tõuu kohta mitte näitusteks ja headuse mõeduks olla. Siiski on Tori hobuste kool esimesel töö ajal õige tähtjaid hobuseid sünnitanud. Toris kaswatatud Eesti täft Wapsikas on näitusetes Riia näitusel 358 puuda ära wedanud ja sai Pariisi maailma näitusel hõbe auuraha. Arwabia-Soome täft Oro'ifi peame kõige paremate hobuste hetka arwama, ning teda tarwitatakse praegugi weel Toris õige suurel mõedul sugutomiseks. Et talupoeg neid Tori täftusi wähe tarwitas, ei tulnud mitte selleft, et ta suuremaid hobuseid soowis, waid selleft, et ta Tori hobuste koolist ja tema otstarbest midagi ei teadnud. Tori hobuste kool oli oma esimestkl eluaastatel — kuidas pean ma ütlema — nagu meie Liiwimaa mõisnikute maapäewa saladus, sest Tori kool tõusis aastal 1855 elusse, esimene sõnum temast tungis aga alles aastal 1863, see on 8 aastat hiljem, Baltia Saksakeele ajalehtedes ilmsile, ja nimelt neis lehtedes „Livländische Jahrbücher" ja „Baltische Wochenschrift" aastast 1863. Kui juba lugu Saksakeele ajalehtedes nii waene oli, kust pidi siis liht talupoeg selles asjas õpetust ehk juhatust saama! Alles siis, kui Eesti Põllumeeste Seltsid fümne aasta eest tagasi oma tööd alustasiwad, õppis Eesti talupoeg Tori hobuste kooli tähtjust tundma ja seda kasu, mis temale sealt pakuti, tarwitama. — Aastal 1862 astus Tori hobuste kool uue sõgineme järgu sisse. Herra salanõuunikul A. von Middendorff'il oli korda lãinud, rüütlite maapäewale, selle liigetest jo suurem osa Eesti hobuse headust sugugi ei tunnud, selgeste ette näidata ja rehkendada, kuidas Prantsusemaa (Ardenni) hobuste sisse toomisega meie maa hobuste üleüldine hind mõne aasta jees mitu miljoni suuremaks saaks tõusnud olema. Rüütlite maapäewa otsuse järele a. 1862 toodi siis 2 Prantsuse täftu ja 10 mära Tori hobuste kooli. Nende hobuste heaks hakati ühtlasi ajalehtedes kangeste tööd tegema, kuna seiemaale Tori hobuste koolist ajalehtedes midagi kuulda ei olnud. Mina olen küll kõik selleaegsed ajalehed läbi otsinud; kas kusagilt sõnumeid ei leiaks, aga olen paljalt Peeterburgi põllutöö ajakirjas „Mittheilungen der Kaiserlichen freien ökonomischen Gesellschaft zu St. Petersburg" aastast 1861 selle Jegor von Siwers'ist kirjutatud sõna leidnud, kus ta Tori hobuste koolile Inglismaa suurt ja rasket tõõhobust soowitab ja siis sõna sõnalt juure lisab: „Emb kumba, meie peame omad lõikuse ja wiljapõlku masinad, et nad meie hobuse tõuu wääriliseks oleksiwad, weisemaks tegema, ehk meie peame omale hobuseid muretsema ja kaswatama, kes neid Inglismaa masinaid käima jõuawad panna." — Minu herrad, see katse, Prantsuse hobuseid meie maal kaswatada, oli arusaadaw, tema ei ole aga katsujate lootusi mitte täitnud. Ma jätan siin täitsa nimetamata, misjuguse otsusele meie Eesti seltsid selle asja läbirääkimises on jõudnud, üksi nii palju tahan ütelda, et üksiki mõistlik talupoeg meie juures enam omi märasi Prantsuse täftude juure ei wii, sest et wiimase aasta tähelepanemised kahju kartma on õpetanud. Aga ka juured põllumehed on aru saanud, et Prantsuse hobused meile ei kõlba. Ajalehes „Baltische Wochenschrift" aastast 1876 on herra von Brasch-Ahjast, ennast ametliku sõnumete peale toetades, mõjuwalt ette näidanud, kuidas meie hobuste juures seelãbi, et neid Prantsuse werega segati, keharaskus läbikaudu 166 naela juuremaks on tõusnud, Eesti hobuste keha-jõud aga ametliku proowimistel läbikaudu 10 puuda 29 naela juurem on olnud, kui Prantsuse segawerd hobuste juures. Need ja teised näitused tunnistawad, nagu herra von Brasch õigeste ütleb, „et Eesti hobune oma jõuu, kärmuse ja püsimuse pooleft Prantsuse segawerd hobusest üle käib ja et siiski toodud Prantsuse hobused meie oma maa hobuse tõugu tema töö wõimu pooleft mitte ütsi sugugi ülendanud ei ole, waid nad on tema töõwõimu järeltulewates põlwedes wähendanud ja tema tarwituft mitmes tükis kitsendanud." — Tartu koduloomade näitusest aastal 1876 räägitides, kirjutab Tartu Saksakeele ajaleht „Neue Dörptsche Zeitung" „Saiwad wiimastes aastates hobuste näitustel nimelt Prantsuse hobused auuhindasi, siis kukkusiwad need hobused tänawuse näituse peal täiste tõuude wasta täitsa tühja: Prantsuse hobuste mood on otsa lõppenud ja selle asja peale waadatakse nüüd hoopis teise silmaga." " Siis näitab „Neue Dörptsche Zeitung", kuidas mitme aastane Prantsuse hobuste mood üks kunstlikult tehtud mood olnud ja kuidas ta nagu wiirastus põllumehe rinna peal rusunud, „„sest et mõjuwa meeste wasta mitte ülesse ei tahetud tõusta"", kunni herra von Brasch temale otsa peale on teinud. — Minu herrad! kuhu oleme nüüd oma hobuste kaswatamisega Toris jõudnud? — — Ma arwan, meie oleksime omad pädd weel enam ära kautanud, kui mitte Tori hobuste kooli direktor ja ainus kandja, herra von Stael-Taalist mitte ikka ja ikka jälle uueste sinna poole ei oleks tähendanud, et see meid ainult peastab, kui Eesti hobuseid kaswatame. Aga herra von Stael on seda Tori hobuste kooli juba peale 20 aastat juhtinud ja ta on üks wana herra. Rüütlikoguft walitsetud komisjonis, kes Tori hobuste kooli peab juhatama, on küll peale direktori ka weel kaks liiget; aga A. von Middendorff kirjutab omas raamatus „Das Landesgestüt" nende liigete tegewusest Tori hobuste kooli töõde juures „„Kui Tori kooli aktid läbi waatame, siis langeb meile pea silma, et alustusest saadik, mitme keeldusе läbi, nimelt liigete ära olemise pärast wõeral maal, arwa kõik liikmed täieste koos on olnud, mõned walitsetud liikmed sugugi ametisse ei ole astunud, jah mitmel korral president pealegi sunnitud on olnud, et tõised komisjoni liikmed täitsa tulemata jäiwad, muid mehi rüütlite seast abiks ja nõuupidamiseks kokku kutsuda."" — Minu herrad! Seesuguse asutuse juures, kellel nii suur tähtjus meie terwe maa kohta on ja kelle heaks Riigiwalitsus nii suured summad on ohwerdanud, oleks küll elusamat juhatust selle asutuse töõde juures soowida. Meie kongressi esimeses komisjonis on mitmed suured põllumeheд, kui hobuste kaswatamisest nõuu pidasime, ette näitanud, kui tähtjas meie Eesti hobune mitte üksi Liiwi- ja Eestimaale ei ole, waid kui tähtjas ta ka tõiste kubermangudele II Kongressi jauskonnas hobuste parandamises wõiks saada. Meile ei jää nüüd muud teed järele, meie peame kõik oma maa nurgad ja urkad läbi otsima, sealt aeg ajalt ülesotsitud head Eesti hobused oma Tori hobuste koolile ülesostma ja neid wõimalikult ja tarwituse järele oma hobuste kaswatamise kasuks pruukima. Sinna lähäb aga mitmetsugu töölist ja töõjõudu tarwis, keda üksi meie kohalikud põllumeeste seltsid wõiwad anda. Sellepärast paneb Wiliandi Eesti Põllumeeste Selts Kongressile järelseiswa nõuu otsusetegemiseks ette: Esimene kongress tõises kongressides jauskonnas wõtku Liiwimaa rüütlikogu paluda, Tori hobuste kooli walitsemist ja juhatamist ühe komisjoni hooleks anda, kes seitsmest liikmest kokku on seatud, kuhu peale rüütlikogu järelseiswad seltsid igaüks ühe liikme sisse walitsewad: Liiwimaa Kroonumaade walitsus, Liiwimaa Õkonoomia Sozieteet, suurte põllumeeste-Pärnu-Wiliandi põllumeeste selts ja Pärnu Eesti, Wiliandi Eesti ja Tartu Eesti põllumeeste seltsid."

Kongress ei wõtnud seda ettepanemist mitte wasta, waid lükkas teda sell põhjusel tagasi, et seesugune ettepanemine mitte kongressi asi ei olewat. Eesti põllumeeste seltside saadikute otstarbe oli aga ka täidetud, sest awalikult oli mõne suure puuduse peale tähendatud, mille wasta nüüd wist pea abi saab leitama, mida seda ennemalt loota tuleb, et see kõne ta Peeterburgi Wene ajalehtedes seisis. — Tulewal korral räägime edasi.

C. R. Jakobson (1841—1882). «Sakala» toimetaja 1878—1882.

Eesti hobused,

nende mõistlik kaswatamine ja mõistmata rikkumine.

Kõne,

Wiliandi Eesti Põllumeeste Seltsis

pidanud

C. R. Jakobson,

seltsi auuliige.

Wiliandis.
Trükkitud F. Feldt'i kirjadega.
Wiliandi Eesti Põllumeeste Seltsi kuluga.
—
1876.

Ma nägin mõne aasta eest tagasi Tartus laada peal kaks hobust, kes oma ilu ja elawuse pooleſt kõikideſt töisteſt hobusteſt wälja paiſtſiwad, nõnda et igamees neid röömuga waatas. Ma tundſin kohe ära, et mul ſiin paar ſelget Eesti ſeltſi hobuſt ees ſeiſiwad, ja minu arwamine oli ka õige, ſeſt minule öeldi minu küſimiſe peale, et hobuſed Toris kaswatatud olla. Aga ime, kuidas ſuure jau rahwa ſeas meie maal ſee wale uſk jo maad leidnud, nagu ei oleks ühtegi hea, mis wanaſt aeaſt ſaani Eestirahwa oma pärandus on, ja nagu peakſiwad kõik paremad asjad meie juures ilma kakſipidi mõtlemata kuſagilt wõõralt maalt tulnud olema. Ma tahtſin nähä, mis küll rahwas neiſt hobusteſt arwas ja kas ta teadis, et temaſt röömuga nähtud hobused päris Eesti hobused oliwad. Aga ſeda ei teadnud keegi, ja üks koolitatud mees hakkas minule pealegi ſeletama, kuidas wanal ſõa-aeal ſelle ja ſelle kuningal 7 kalliſt takku Eeſtimaal lahti peaſenud, kes üle maa laiali jooksnud ja kelle poegadeſt Tori ja muud head hobuſed meie maal wälja olla ſiginenud. Et ſeeſugune wõõriti arwamine meie hobuſte-kaswatamiſele õnniſtuſeks ei wõi olla, ſeda wõib iga tundja kohe äranäha. Minu nõu on ſellepärast täna ſiin teile paar ſõna meie Eesti hobusteſt rääkida, nimelt nende ſündmuſeſt ja nende headusteſt, nii palju kui meil ſeſt tuttaw on, ja ſiis teile näidata, mis meile nende aſemele on pakkutud ja mis meil tulewikus teha tuleb.

Eesti ehk, mis ſeeſama on, Soome hobuſed on üks iſe ſelts loomi, kelle endſe-ſündmuſeſt niiſama wähe teatakſe, nagu nende peremeeſteſt; muud kui nii palju on tuttaw, et meie hobuſed umbes 700 aasta eeſt tagaſi läbi-kaudu oopis töiſed loomad oliwad kui n'ad praegu on. Jo Adam von Bremen, kes 11mas aasta-ſadas, ſee on 800 aasta

eest tagasi Rootsi ja Liivi maid täis maatamas, kiidab oma kirjades Eesti rahwast kahe asja pooleſt, ſee on nende kulla rikkuſe ja hea hobuste pärast. Kui peale selle Sakſad meie maale elama tuliwad, ſeal oli neil jälle ſagedaste asja, Eesti hobuſeid imeks panna. Nende kirjameheḍ muidu küll palju meie maast ja rahwast ei armasta räägida ja kiita, aga Eesti hobusteſt n'ad siisgi ſagedaste kuulutawad, et n'ad terased ja tugewad loomad olnud, mite suured, aga sõateenistuſe peale wäga mõnusad. Nagu wanad aeraamatud juttustawad, olla neid hobuſeid ka Sakslaſed pea oma sõapidamiſe juures tarwitama hakkanud, kus n'ad neile suureks abiks olnud. Nõnda kogus ennast aastal 1223 Sakslaste wägi Astijärwe ääres koku, kuſt peale nõuupidamiſe kõige tugewamad sõameheḍ Eesti hobuste seljas Tartu poole ees ära minema saabeti, et n'ad jo tõiſel hommikul seda linna siſse wõikſiwad hakkata piirama. N'ad pidiwad selle tee, kes 140 wersta pikk on, wähem kui 20 tunni sees ärakäima. Seesuguſi tunnistuſi Eesti hobusteſt leiame wana aeraamatutes wäga palju.

Ka weel järeltulewa aastasadades kiidawad wanad aeraamatud imekspannes Eesti hobuste headuſt ja karmuſt. Aga kui pärast hirmſad sõad meie rikkaſt maad lagedaks hakkaſiwad rüüstama ja koledaks kõrbeks ümber muutma, ſeal läkſiwad Eeſtlaste waeſe põlwega ühtlaſi ka mitmed headuſed nende hobuste juureſt kautſi. Siisgi jäiwad n'ad kõigeſt selleſt hoolimata ka järeltulewa aegades ikka weel kuulſaks, nagu nimelt ka weel Rootsi walitſuſe aeal, kus Rootslaſed Eesti ja Soome hobuſeid suure meele-heaga omale sõa-hobusteks wälja walitſeſiwad, ſeſt et sõdades, kus kõik tõiſed hobuſed ära wäſiſiwad ja otsa lõpſiwad, Eesti hobuſed ülſi need oliwad, kes kõik rasksed ära kandſiwad ja oma peremehi lõppeks ommeti kõigeſt sõahädaſt ja ohuſt wälja wiiſiwad.

Et Eeſtlaste naabrid nende Eesti hobuste headuſt wäga hästi tundſiwad, ſellepärast oſtſiwad n'ad neid hea meelega ja suur hulk paremaid hobuſeid läks sell kombel meie maalt wälja. Wene walitſuſe aeal saiwad neiſt nimelt Peeter I. käsu peale terwed karjad Wjätka ja Pärmi kubermangudeſſe aetud, et ſealſeid hobuste seltſiſi parandada, ning nende hobuste järeltulnud soud on weel tänasel päewal Wjätka ja Obwenſi hobuste nime all Wenemaal kuulſad. Keiſerina Anna ja Eliſabeti aeal sai Kroonu omale Tallinnamaa rüütlite käeſt suure hulga häid Eesti hobuſeid, ja niisama palju müüdi neid muu rahwaste käte ära. A. v. Middendorff kuulutab omas kirjas: „Das Landesgeſtüt zu Torgel", et ta alles aastal 1841 Mohilewi juures 35 Eesti seltſi mära näinud, mis Domeeni-ministeerium meie maalt sinna sugu-hobusteks laſknud wiia, ning paarikümmend aasta eest tagasi olla Riigi hobuste-kaswatamiſe walitſus 80 Eesti hobuſt üles laſknud osta ja Ida-kubermangudeſſe ajada, ſealſe hobuste parandamiſeks. Seda kõik olla v. Middendorff kogemata näinud. Kui palju on häid Eesti hobuſeid meie maalt ära wiidud, kelleſt üksgi enam ei tea juttustada!

Sell' kombel oliwad aegamööda kõige paremad loomad kodumaalt wälja muiale läinud, ning nõnda pidi Eeſtlaste ikka suurema waeſeksjäämiſega ühtlaſi ka Eesti hobuste kaswatamine puuduliſemaks minema ja hobuste tõug iſe headuſe pooleſt langema. Sinna juure tuli weel, et Sakſa rüütlid nüüd ka palju muid hobuſeid Leedo, Poola ja Sakſamaalt ſiſse tõiwad, kellega Eesti hobuste selts tema kahjuks ära sai segatud, nõnda et praegu wähe weel neid kohti on, kus puhtaid Eesti hobuſeid suuremal mõõdul leitakſe. Seesuguſed kohad on nimelt Saaremaa, Märjamaa, Lihola, Wigala ja mõned umberkaudsed kihelkonnad.

Soomemaalt küll' nii palju hobuſeid wõõrale maale

Ja nüüd mä maenitſen teid, mo ametiwennad, kes teie hobuſid kaswatate: kus teie häid seltſi Eesti märasi leiate, seal ärge pidage ühtegi hinda nende eeſt kalliks, aga ärge laske neid ka mite eſimeſeſt täkkuſt, mis ete puudub, ärakarata, waid kõige parem täkk ei ole selle tarwis hea küll'. Toriſt antakſe häid täkkuſi nüüd poole kinna eeſt wälja sugutamiſeks, ja seesuguſi häid sugu-täkkuſi peaks küll' igas kihelkonnas paar tükki olema. Suurus on wahel hea aſi, aga ta ei tähenda hea hobuſe juures mite kõik. On minul suur hobune tallis ja tema ei tee oma toidu eeſt minule nii palju head, kui weikſem hobune, ſiis ei ole minu suur hobune midagi weikſema wasta wäärt. Meie oma Eesti hobustega, kui ma neid parajal mõõdul sõõdan, teen ma nädal otsa tööd ja kui ma n'ad pühapääwal wankri ete panen ja sõbra juure sõidan, siis on n'ad ka weel need kõige priskemad ja traksjamad sõidu-hobuſed ja minul ei ole millasgi tarwis karta, et n'ad rahwa pilgata tee peal seisma jääkſiwad ja puu otsi hakkakſiwad närima. — Kahe aasta eeſt tagasi sõitsin ma ühel pühapääwal Wigala kirikust mööda ja kui ma neid hulga ilusaid Eesti hobuſeid seal kirikuliste saanide ees nägin tantſiwat, seal läkſiwad eſimene kord minu silmad täitsa seeüle lahti, mis meie maa seeläbi ka ilusa hobuste pooleſt on kautanud, et ta oma kuulsa hobuſe-seltſi jo nii laial mõõdul ära on kautanud. — Põllumeheḍ jo hobuſe-kaswatajad, tehkem, et meie kuulus hobuste selts jälle oma wana headuſe ſiſse tõuſeks ja uueste jälle oma wana auu ſiſse saaks!

C. R. Jakobson, Eesti hobused, nende mõistlik kasvatamine ja mõistmata rikkumine (1876), koos väljavõtetega lk. 6, 7, 8 ja 21.

TORI HOBUSEKASVANDUSE JUHTIVAID TÖÖTAJAID JA EESRINDLASI

Tori Hobusekasvandust on alates asutamisest kuni siiani juhtinud:

1856.—1858. aastani loomaarst J. Dimse,
1860.—1863. „ „ A. Frisch,
1863.—1867. „ uuesti J. Dimse,
1867.—1874. „ loomaarst G. Ollino,
1874.—1882. „ loomavelsker Hardwick,
1882.—1884. „ loomaarst Kunov,
1884.—1925. „ „ R. Margk,
1926.—1947. „ „ Eesti NSV teeneline teadlane M. Ilmjärv,
1947.—1950. aastani G. Ström,
1950.—1955. „ H. Arjus,
1955. aastast kuni käesoleva ajani A. Piiskop.

Aleksander Middendorf

Tori Hobusekasvanduse asutamisest kuni 1880-ndate aastateni võttis kasvanduse tõuaretustöö juhtimisest aktiivselt osa Liivimaa Üldkasuliku Ökonoomilise Seltsi president, vene akadeemik A. Middendorf (1815—1894). Laialdaste teadmistega teadlasena osutas ta kasvanduse tõuaretustööle suurt abi. Alustades siin tolle aja kohta täiesti uudseid katseid (tugevama söötmisega saavutada noorhobuste suurem kasv), oli ta esimeseks pioneeriks noorloomade suunava kasvatamise rajamisel. A. Middendorf saavutas selle meetodiga Toris edu ja propageeris seda mujalgi.

Johan Jacob Dimse

Kasvandust otseselt juhtivate töötajate zootehnilise tegevuse kohta tori hobuse kujundamisel möödunud sajandil ja käesoleva sajandi esimesel veerandil on säilinud väga vähe andmeid, sest tolle aja kohta puuduvad kasvanduses arhiivimaterjalid. Mõningaid andmeid vanemas kirjanduses on olemas esimese juhataja (valitseja) J. Dimse kohta.

J. Dimse sündis 28. aprillil 1832. aastal Viljandis, õppis Pärnu kõrgemas kreiskoolis ja astus 1851. aastal Tartu loomaarstide kooli, mille lõpetas 1855. aastal. J. Dimse tegevusest Toris annab mõningal määral ülevaate tema poolt kaks aastat pärast kasvandusest lahkumist kirjutatud 74-leheküljeline saksakeelne raamat «Das Gestüt zu Torgel oder die Pferdezucht in Livland», Riga, 1869.

J. Dimse oli kasvanduse tõuaretustöö esimene kohapealne organiseerija. Noore loomaarstina oli tal selleks vähe kogemusi. J. Dimse töö edukust näitab aga asjaolu, et tuntud täku Vapsiku treenimine toimus tema juhtimisel.

Kasvanduses valitseva alatise söödapuuduse ja lahkarvamuste tõttu kasvanduse komisjoni liikmetega tõuaretuslikes küsimustes lahkus J. Dimse oma ametikohalt.

Möödunud sajandil kasvandust juhtinud Frischi, Ollino, Hardwicki ja Kunovi kohta ei ole kasutada eluloolisi ega nende tegevust iseloomustavaid andmeid.

Reinhold Margk

R. Margk juhtis kasvandust 41 aastat (1884—1925).

R. Margk sündis 1855. aastal Tartumaal Vastse-Kuustes. Õppis Tartus alg- ja keskkoolis ning lõpetas Tartu Loomaarstide Instituudi. Pärast lõpetamist oli ta neli aastat Pärnus loomaarstiks. 16. oktoobril 1884 asus R. Margk Tori Hobusekasvanduse juhataja kohale, kus töötas kuni surmani, s. o. 6. detsembrini 1925.

Sel ajavahemikul muretseti kasvandusele täkud Hetman, Weighton Squire, Duke of Scagglethorpe jt. Kuid on teada, et R. Margkil, kelle tegevusperiood oli küllalt pikk, ei õnnestunud perioodi algul

Akadeemik Aleksander Middendorf (1815—1894).

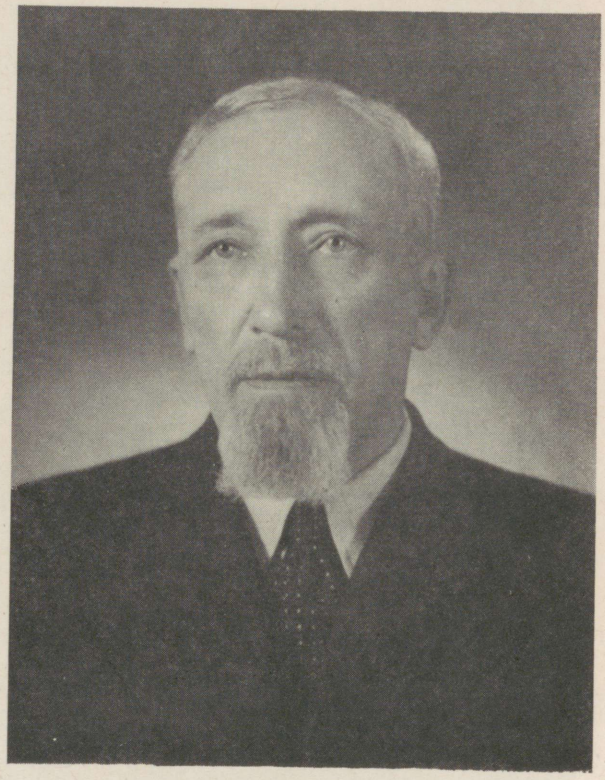

Mihkel Ilmjärv (1891—1951). Tori Hobusekasvanduse juhataja 1926—1947.

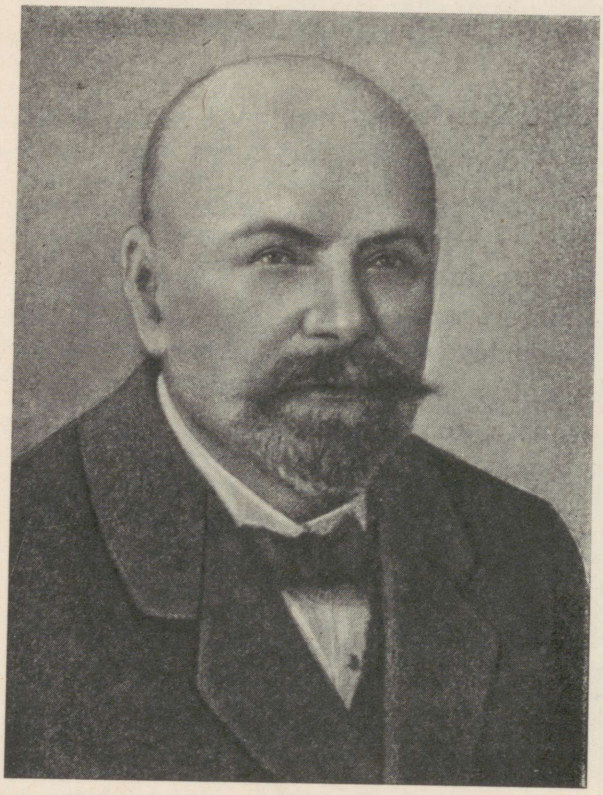

Reinhold Margk (1855—1925). Tori Hobusekasvanduse juhataja 1884—1925.

olnud eesti, soome, araabia ja ardenni hobuse tõugude segust Hetmani ja teiste norfolk-häkni täkkude abil aretada uut, talupoegadele sobivat hobusetõugu. Seda takistasid sotsiaal-ökonoomilised tingimused ja R. Margkil endal vajalike teadmiste ja kindla eesmärgi puudumine.

Mihkel Ilmjärv

1926. aasta jaanuaris määrati Tori Hobusekasvanduse juhatajaks loomaarst Mihkel Ilmjärv, kes töötas sellel kohal kuni 1947. aastani.

M. Ilmjärv sündis 1891. aastal Kolga-Jaanis külakooliõpetaja pojana. Erialase ettevalmistuse sai ta Tartu Loomaarstide Instituudis, mille lõpetas 1911. aastal. Pärast Instituudi lõpetamist teenis M. Ilmjärv tsaari-sõjaväes, põllutööministeeriumis ja Kiievi linnavalitsuses. Kodanlikus Eestis töötas M. Ilmjärv enne Tori Hobusekasvanduse juhataja kohale asumist Lihula jaoskonna ja alates 1922. aastast endise Lääne maakonna loomaarstina.

M. Ilmjärve algatusel hakati 1926. aastast alates koondama veel leiduvaid Hetmani liini hobuseid. Eesti hobuse vere alalhoidmiseks teostati nendele eesti hobuse vere lisandamist. Teised mittesobivad komponendid, esmajoones kiirustüübilised hobused, tõrjuti aretusest järk-järgult välja. Ka toodi M. Ilmjärve algatusel 1937. aastal Prantsusmaalt tori

Eesti NSV Ministrite Nõukogu II järgu preemiaga 1947. a. premeeritud Tori Hobusekasvanduse töötajad: vasakult Elisabet Nurk, Karl Tähes, Mihkel Ilmjärv, Joann Tali ja Asta Tint.

hobusele verelisandamiseks viis postjee-bretooni täkku.

M. Ilmjärve töö viljana toimus tõu lõplik formeerumine. Tõug sai uue ja lõpliku nimetuse — tori hobusetõug.

Teenete eest tori hobusetõu aretamisel anti M. Ilmjärvele Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega 19. juulist 1946 Eesti NSV teenelise teadlase aunimetus. Koos rühma teiste kasvanduse töötajatega määrati M. Ilmjärvele 1947. aastal Eesti NSV Ministrite Nõukogu II järgu preemia. Samal aastal valisid Vändra valimisringkonna valijad M. Ilmjärve Eesti NSV Ülemnõukogu saadikuks.

M. Ilmjärv lahkus Tori Hobusekasvanduse juhataja kohalt 1947. aastal seoses üleminekuga Eesti NSV Teaduste Akadeemia Loomakasvatuse ja Veterinaaria Instituudi hobusekasvatuse sektori juhatajaks. Sellel kohal töötas ta kuni surmani, s. o. 1951. aastani.

Joann Tali

Kasvanduse sisemises aretustöös etendavad tähtsat osa treenerid ja tallimehed: nad on tegelikud tõuhobusekasvatajad. Treener Joann Tali sündis 27. novembril 1911 Pärnus. Tori Hobusekasvandusse asus ta tööle juba poisikesena, olles algul karjuseks, põllutööliseks ja tallimeheks. Et J. Tali näitas erilist andekust just tõuhobuste kasvatamisel, siis määrati ta 1928. aastal treeneriks, millisel kohal ta töötab käesoleva ajani. Noorhobuste õpetamise ja treenimise kõrval kuulub J. Tali ülesannete hulka veel märade inna jälgimine ja kontrollimine ning kasvanduse ja ümbruskonna kolhooside märade paaritamine kasvanduse täkkudega.

1950. aastal lõpetas J. Tali kunstliku seemenduse kursused, omandades kunstliku seemenduse tehniku kutse. Sellest peale on ta paaritushooaegadel töötanud ka kunstliku seemenduse tehnikuna.

Et J. Talil on terav pilk hobuste hindamisel ja pikaajalised kogemused tõuhobuste kasvatamisel, on tema töötulemused Toris märkimisväärsed. Ta on välja õpetanud ja treeninud suure hulga tõuhobuseid. Iga-aastastel traditsioonilistel tõuhobuste maksimaalse veojõudluse katsetel ja kombineeritud sõidu- ning veovõistlustel on J. Tali poolt juhitavad hobused saavutanud silmapaistvaid tulemusi.

J. Tali on osa võtnud ka hobuste aretamise küsimuste lahendamisest Tori Hobusekasvanduses ja selle ümbruses.

Jakob Palmiste

Sugumärade talli vanemtallimehena täidab J. Palmiste kasvanduses vastutusrikkaid ülesandeid. Sündinud 20. novembril 1902 Vigalas, tuli J. Palmiste 1931. aastal Tori Hobusekasvandusse põllutööliseks. Et ta tundis erilist huvi hobuste kasvatamise vastu, määrati ta 1941. aastal sugumärade tallimeheks. J. Palmiste on ühtlasi ka sünnitusjaoskonna tallimeheks. Vastutustundliku ja alati valvsa sünnitusabiandja töö tõttu pole varssade sündimisel esinenud nimetamisväärseid õnnetusjuhtumeid.

1950. aastal J. Palmiste sai ja kasvatas üles temale kinnistatud 28 märalt 26 varssa, mille eest talle valitsuse poolt anti medal «Eeskujuliku töö eest».

Kõrgete töösaavutuste eest sai J. Palmiste õiguse osa võtta 1954. ja 1955. aastal üleliidulisest põllumajandusnäitusest ja teda autasustati väikese hõbemedaliga.

Gustav Vernik

G. Vernik töötab Tori Hobusekasvanduses teise treenerina alates 1948. aastast. Tema ülesandeks on noorte hobuste väljaõpetamine. Innuka ratsasportlasena on G. Vernik galopis ja takistussõidus välja õpetanud kaks tori tõugu hobust. Samuti on ta ratsasporti õpetanud noortele ratsaspordihuvilistele, hoolitsedes sellega ratsasportlaste järelkasvu eest.

G. Vernik on osa võtnud iga-aastastest rajoonidevahelistest ja vabariiklikest ratsaspordivõistlustest ja on saavutanud silmapaistvaid tulemusi.

Tori Hobusekasvanduse eesrindlik treener, 1954. ja 1955. aastal üleliidulisest põllumajandusnäitusest osavõtja Joann Tali tema poolt treenitud täkuga Uhur 1625 TA, kes tunnustati 1950. aastal maksimaalse veojõudluse alal Eesti NSV tšempioniks.

Jakob Palmiste. Tori Hobusekasvanduse eesrindlik vanemtallimees, üleliidulisest põllumajandusnäitusest osavõtja 1954. ja 1955. aastal.

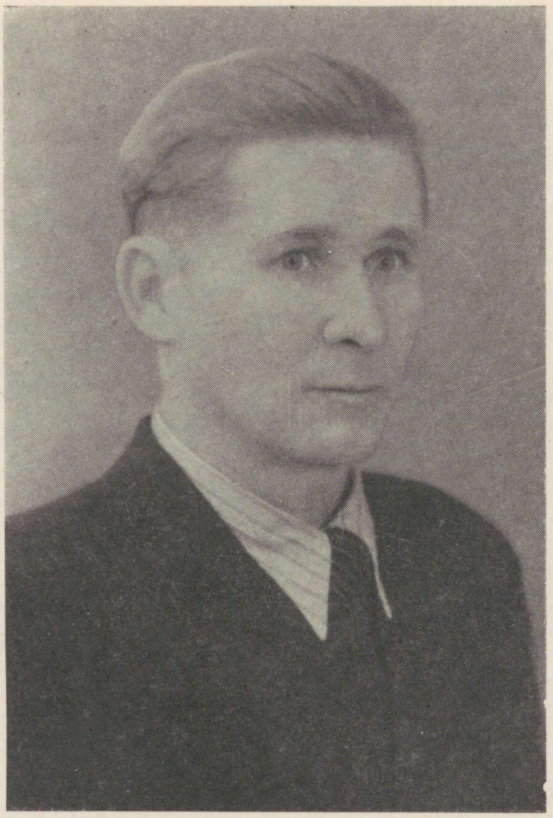

Gustav Vernik. Tori Hobusekasvanduse treener, üleliidulisest põllumajandusnäitusest osavõtja 1954. aastal.

Juuli Sõmer

Alates 1940. aastast töötab J. Sõmer sugumärade tallimehena, olles esimene naistallimees Tori Hobusekasvanduses.

Hoolsa töötajana on J. Sõmer igal aastal üles kasvatanud kõik tema hooldada olevate märade varsad. 1948. aastal sai ta 9 märalt 8 varssa, 1949. aastal 10 märalt 9 varssa ja 1950. aastal 10 märalt 10 varssa, mille eest valitsus autasustas teda medaliga «Eeskujuliku töö eest».

Kõrgete töösaavutuste eest sai J. Sõmer õiguse osa võtta 1954. ja 1955. aastal üleliidulisest põllumajandusnäitusest ja talle anti väike hõbemedal.

Karl Tähes

Tallimees K. Tähes töötab Tori Hobusekasvanduses alates 1941. aastast. Kõrgete töösaavutuste eest määrati talle koos teiste kasvanduse töötajatega 1947. aastal Eesti NSV Ministrite Nõukogu II järgu preemia.

1954. aastal töötas K. Tähes üleliidulisel põllumajandusnäitusel Moskvas hobusekasvatuse paviljoni tallimehena.

Aleksander Arula

A. Arula töötab Tori Hobusekasvanduses alates 1923. aastast, algul põllutöölisena ja alates 1941. aastast täkkude talli tallimehena. Hoolsa ja pikaajalise töötamise tulemusena on A. Arula omandanud väga palju kogemusi sugutäkkude üleskasvatamisel.

Juuli Sõmer. Tori Hobusekasvanduse eesrindlik tallimees, üleliidulisest põllumajandusnäitusest osavõtja 1954. ja 1955. aastal.

Karl Tähes (veovõistlusel hobust juhtimas). Tori Hobusekasvanduse eesrindlik tallimees.

Aleksander Arula. Tori Hobusekasvanduse eesrindlik tallimees.

Linda Tali. Tori Hobusekasvanduse eesrindlik tallimees, üleliidulisest põllumajandusnäitusest osavõtja 1954. ja 1955. aastal.

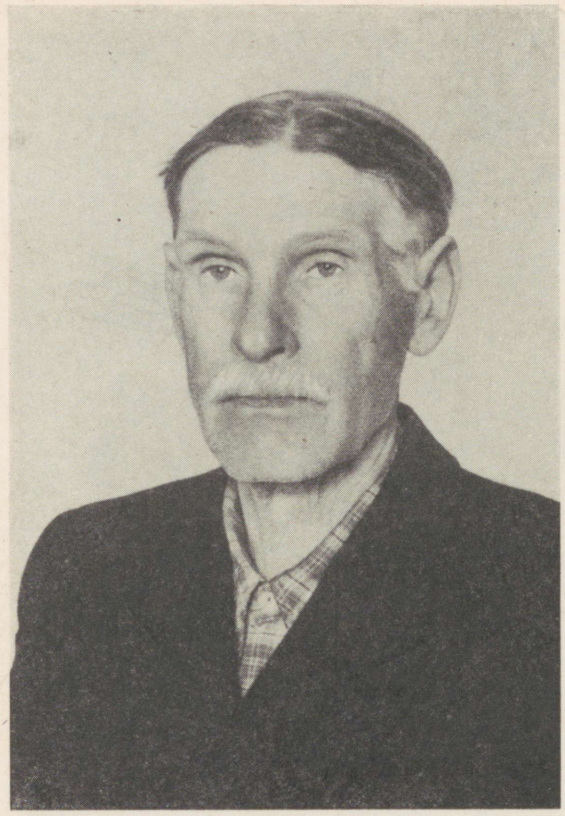

Mihkel Haas. Tori Hobusekasvanduse eesrindlik põllutööline.

Andrei Paju. Tori Hobusekasvanduse eesrindlik põllutööline.

Mihkel Haas

M. Haas on Tori Hobusekasvanduses põllutöölisena töötanud juba kolmkümmend viis aastat. Ta sündis 9. aprillil 1888 endises Paikuse vallas Pärnumaal.

M. Haas on hoolas ja kohusetruu töötaja. Tal on suuri teeneid kasvanduse söödabaasi väljaarendamisel. Et rikkalik ja mitmekesine sööt avaldab loomade tõuaretusele suurt mõju, siis on M. Haas tõhusalt kaasa aidanud tori hobusetõu aretamisel.

Andrei Paju

A. Paju on sündinud 15. märtsil 1889 Hiiumaal. Peaaegu kogu oma eluaja on ta töötanud Tori Hobusekasvanduses põllutöölisena. Vilunud ja kohusetruu töömehena on A. Paju andnud oma panuse söödabaasi väljaarendamisse ja sellega tori hobusetõu kujundamisse. Hoolimata vanadusest jätkab A. Paju oma tööülesannete täitmist.

Juhan Nuut

Juba varajasest noorusest töötas J. Nuut oma isa abilisena Tori Hobusekasvanduses sepana. Praegu on ta kasvanduses hobuste rautamise sepp-instruktoriks. Peale selle töötab J. Nuut põllumajandusmasinate, põllutööriistade ja transpordiinventari remontijana. Hea spetsialistina on ta võitnud lugupidamise vabariigi sepp-rautajate hulgas.

Otto Tamm

O. Tamm, kel on kõrgem veterinaarharidus, töötab Tori Hobusekasvanduse vanemveterinaararstina alates 1947. aastast. Sõjajärgseil aastail esines kasvanduses varssade hulgas mitmeid infektsioonihaigusi, mis sageli lõppesid surmaga. Nõukogude eesrindliku veterinaarteaduse abil likvideeris O. Tamm kasvanduses infektsioossed varsahaigused.

Nende töösaavutuste eest sai O. Tamm õiguse 1954. ja 1955. aastal osa võtta üleliidulisest põllumajandusnäitusest ja talle anti suur hõbemedal.

Heinrich Arjus

H. Arjus töötas Tori Hobusekasvanduse direktorina 1950.—1955. aastani. H. Arjuse juhtimisel on kasvandus erilist edu saavutanud varssade, vasikate ja põrsaste üleskasvatamisel, piimatoodangu tõstmisel ja heinaseemne kasvatamisel.

Nende näitajate tõttu oli Tori Hobusekasvandus 1954. aastal üleliidulisest põllumajandusnäitusest osavõtjaks. Ka direktor H. Arjus oli näitusest osavõtja ja talle anti väike hõbemedal.

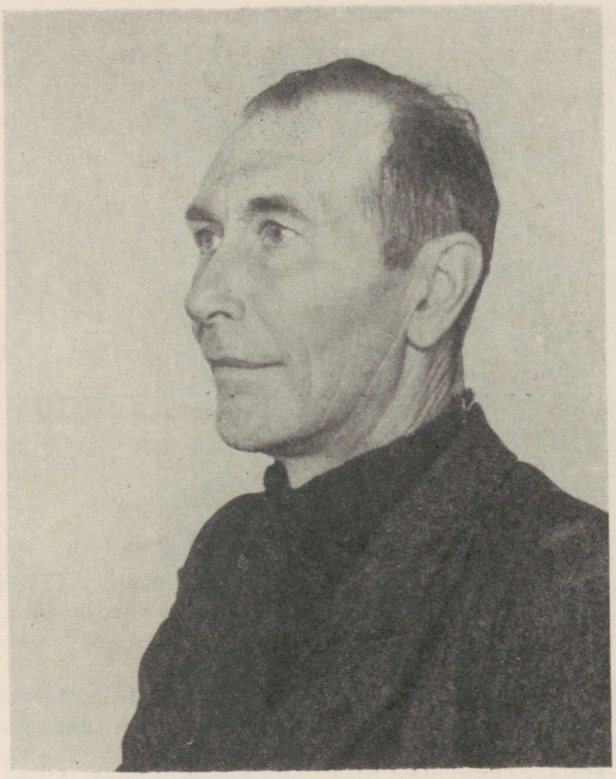

Juhan Nuut. Tori Hobusekasvanduse sepp-instruktor.

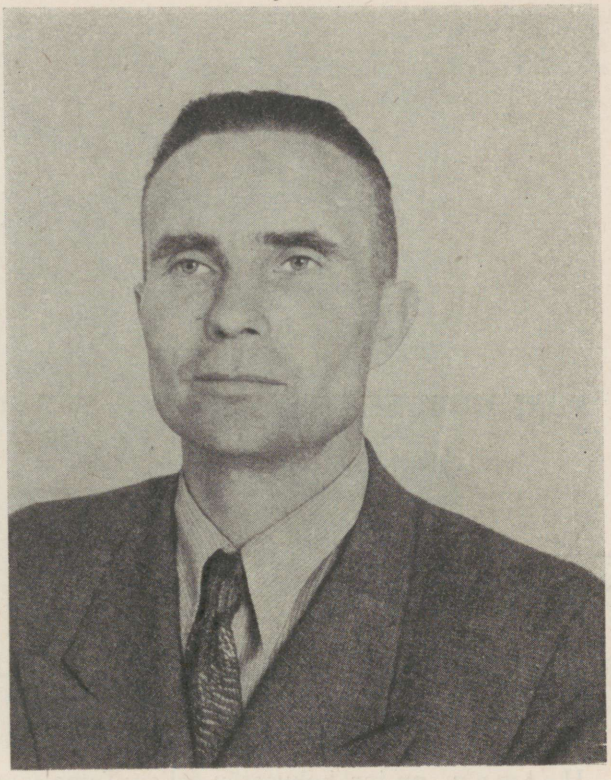

Otto Tamm. Tori Hobusekasvanduse vanemveterinaar-arst, üleliidulisest põllumajandusnäitusest osavõtja 1954. ja 1955. aastal.

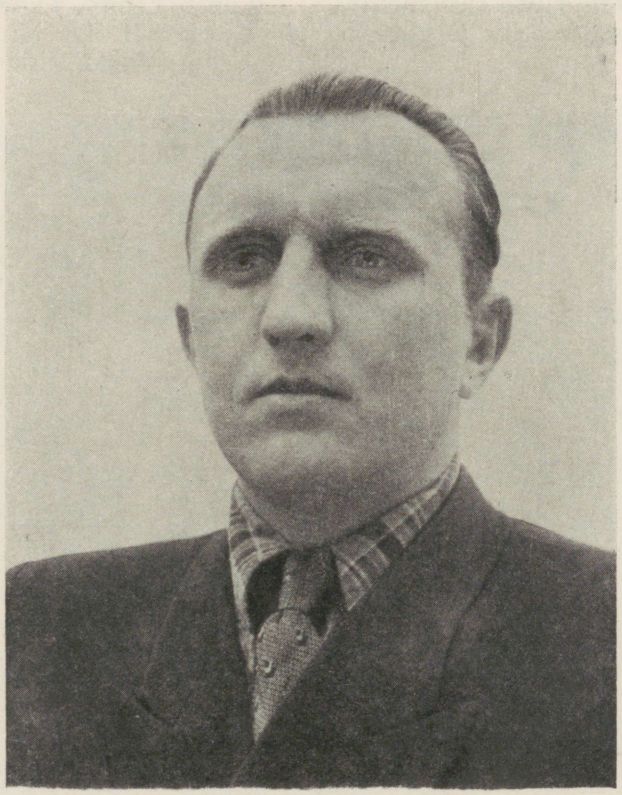

Heinrich Arjus. Tori Hobusekasvanduse direktor 1950—1955, üleliidulisest põllumajandusnäitusest osavõtja 1954. aastal.

TORI HOBUSEKASVANDUSES PRAEGU ESINEVAD TÄHTSAMAD TÄKULIINID JA MÄRAPEREKONNAD

Aretustöö Tori Hobusekasvanduses toimub täkuliinide ja märaperekondade järgi.

Praegu on Tori Hobusekasvanduse hobukoosseis kujundatud järgmistest liinidest, kes on ühtlasi ka kogu tori hobusetõu aretusliinideks:

H e t m a n on tori hobusetõu esiisa. Tema arvukast järglaskonnast on välja kujunenud rida iseseisvaid liine.

1. H i n g s t a r 317 T liin. Selle liini esindajaks kasvanduses on täkk Hindo.
2. H a r u n 42 T liin. Seda esindavad kasvanduses käesoleval ajal täkk Hernes ja tema järglased.
3. H a l i s 348 T liin. Selle esindajateks on täkud Halvak, Haigur, Hormon ja nende järglased.
4. H a s m o 129 T liin, kelle esindajaks kasvanduses on täkk Haksur.

Postjee-bretooni täkkudega ristamise tulemusena rajatud uued liinid on kasvanduse paarituspunktide täkkude hulgas esindatud järgmiselt:

1. U h k e 573 TA liini esindavad täkud Uhas, Uhur, Uksu jt.
2. T u g e v 575 TA järglaskonda esindavad täkud Tulgar, Tannur, Tukkar, Tambur jt.
3. L o o t s 649 TA liini esindajateks on täkud Lunar, Lembo, Luhar jt.
4. V i r k 571 TA järglaskonda esindavad täkud Vahur, Vunts, Virku jt.

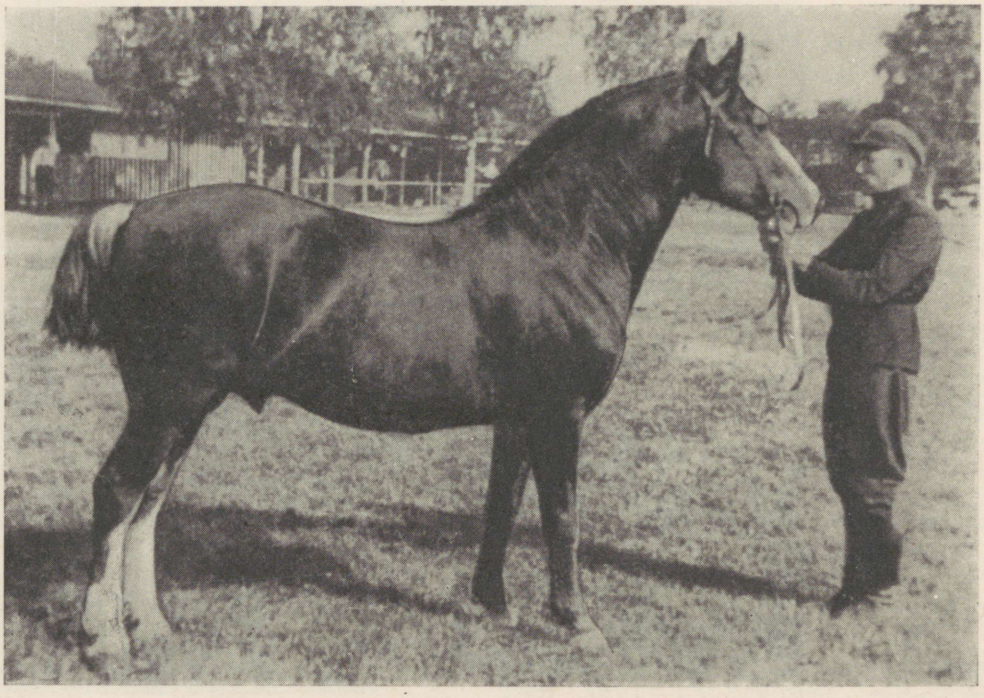

Täkk Hingstar 317 T, sündinud 1927. a., raudjas, kõrgus turjalt 157 sm, kere põikpikkus 167 sm, rinna ümbermõõt 200 sm, kämbla ümbermõõt 22,5 sm.

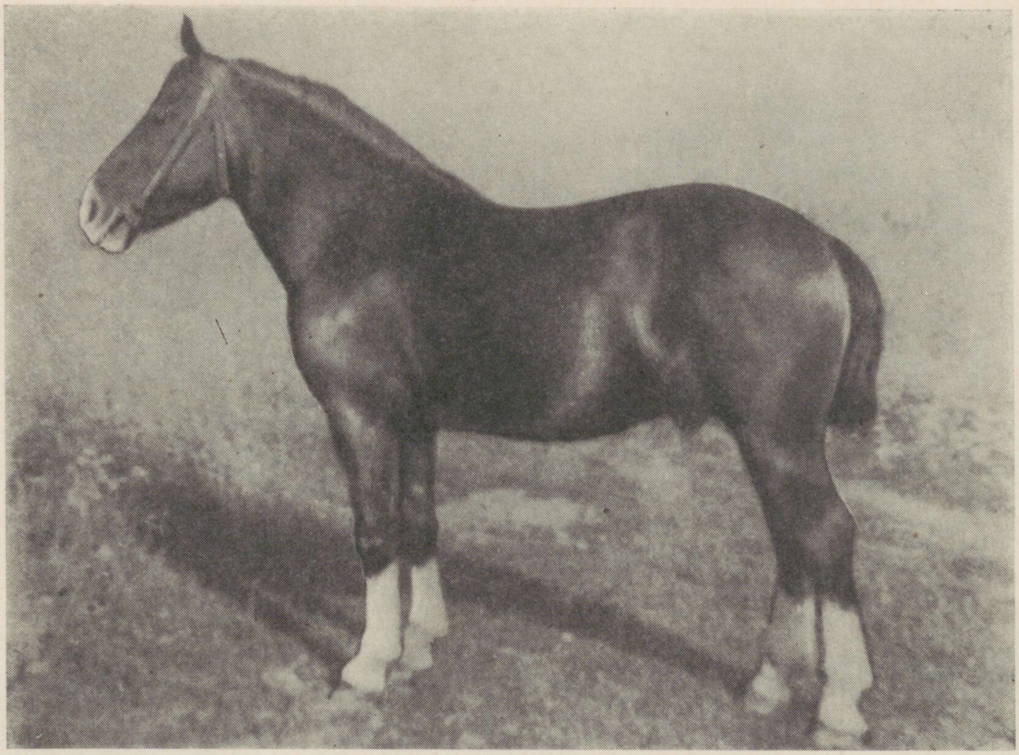

Täkk Halivat 753 T. Hingstari liini parimaid esindajaid. Sündinud 1937. a., kõrb, kõrgus turjalt 153 sm, kere põikpikkus 159 sm, rinna ümbermõõt 202 sm, kämbla ümbermõõt 22 sm.

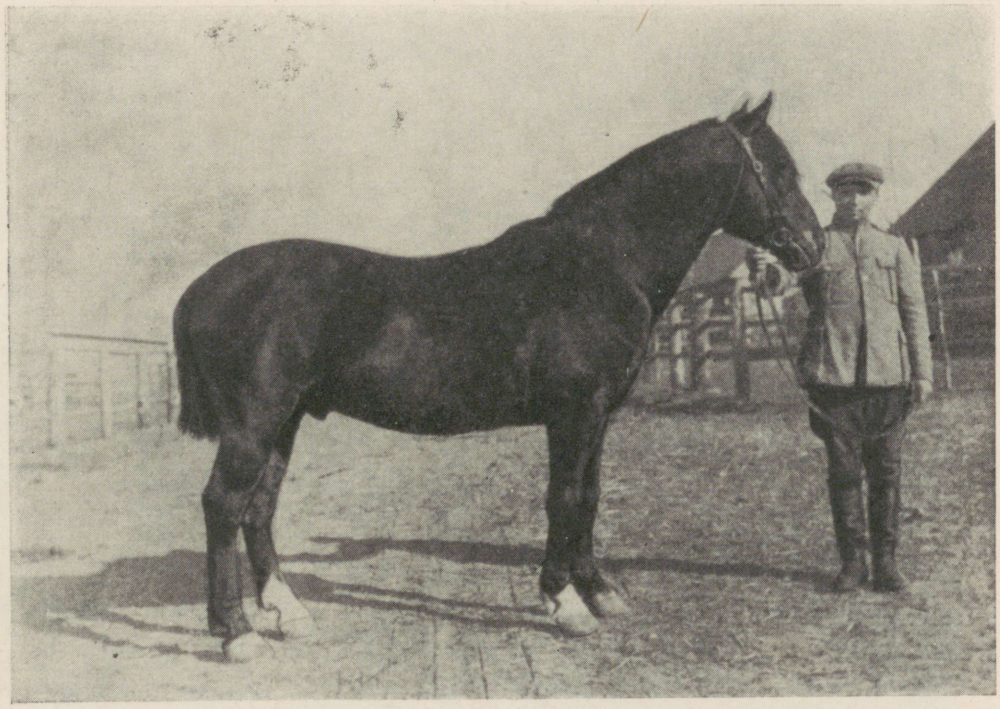

Täkk Harun 42 T, sündinud 1906. a., raudjas, kõrgus turjalt 154 sm, rinna ümbermõõt 190 sm, kämbla ümbermõõt 20,5 sm.

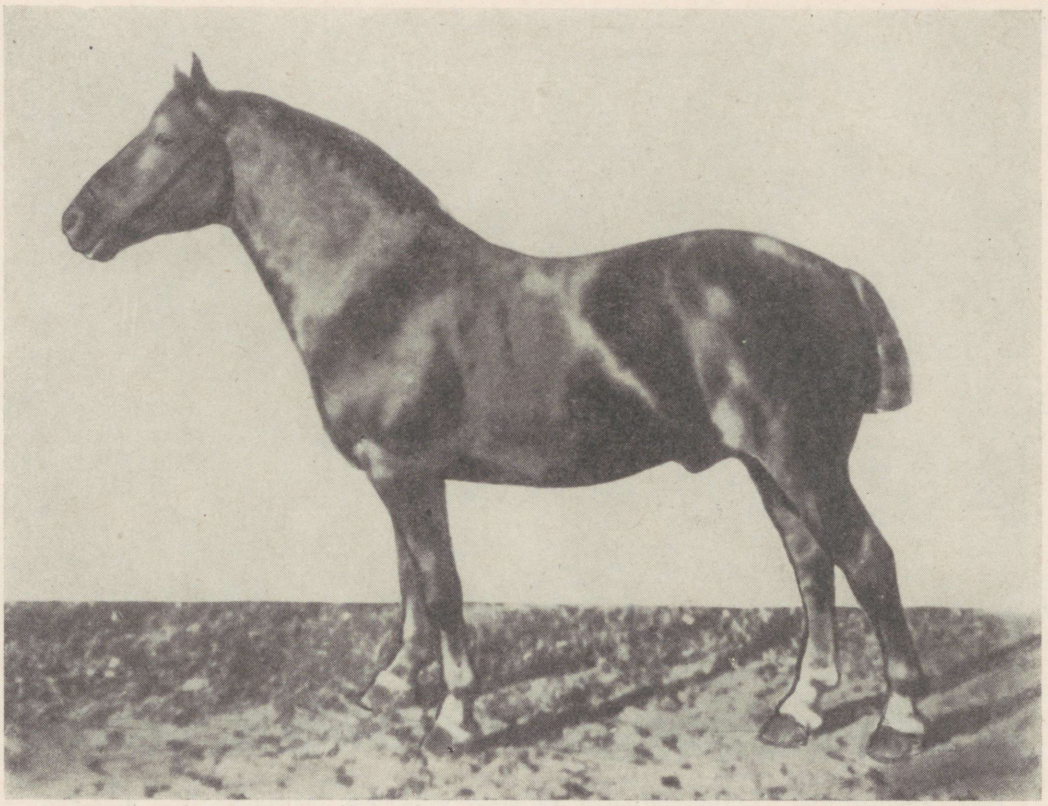

Täkk Hason 403 TA. Haruni liini parimaid esindajaid. Sündinud 1932. a., raudjas, kõrgus turjalt 152 sm, kere põikpikkus 164 sm, rinna ümbermõõt 210 sm, kämbla ümbermõõt 22 sm.

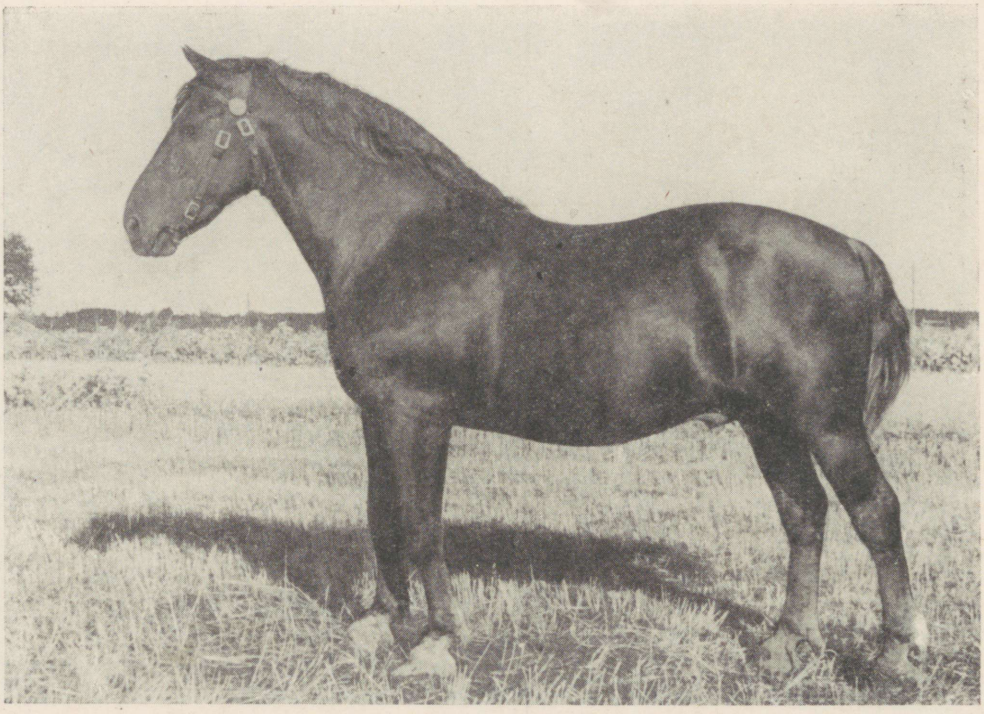

Täkk Halis 348 T, sündinud 1929. a., raudjas, kõrgus turjalt 162 sm, kere põikpikkus 172 sm, rinna ümbermõõt 218 sm, kämbla ümbermõõt 23 sm.

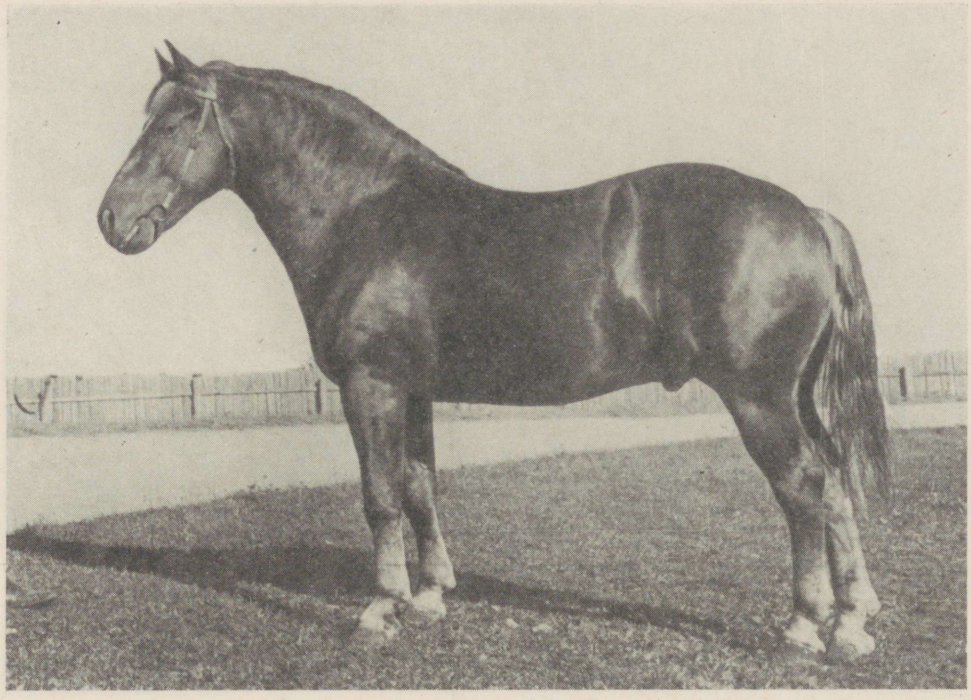

Täkk Halvak 1553 TA. Halise liini parimaid esindajaid. Sündinud 1946. a., raudjas, kõrgus turjalt 158 sm, kere põikpikkus 164 sm, rinna ümbermõõt 212 sm, kämbla ümbermõõt 22,5 sm.

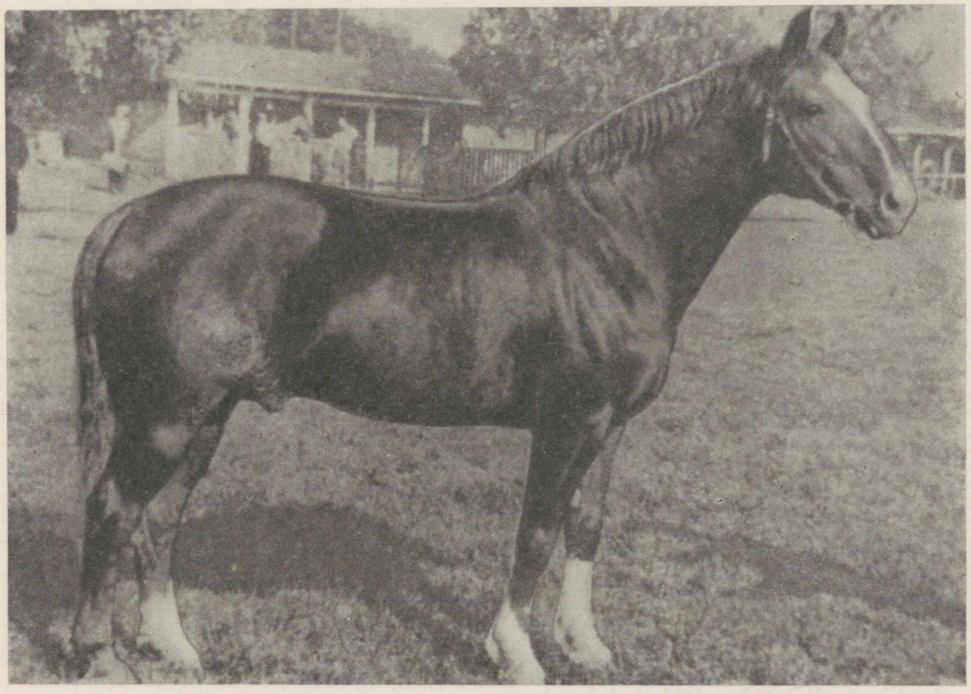

Täkk Hasmo 129 T, sündinud 1920. a., raudjas, kõrgus turjalt 157 sm, kere põikpikkus 163 sm, rinna ümbermõõt 193 sm, kämbla ümbermõõt 20,5 sm.

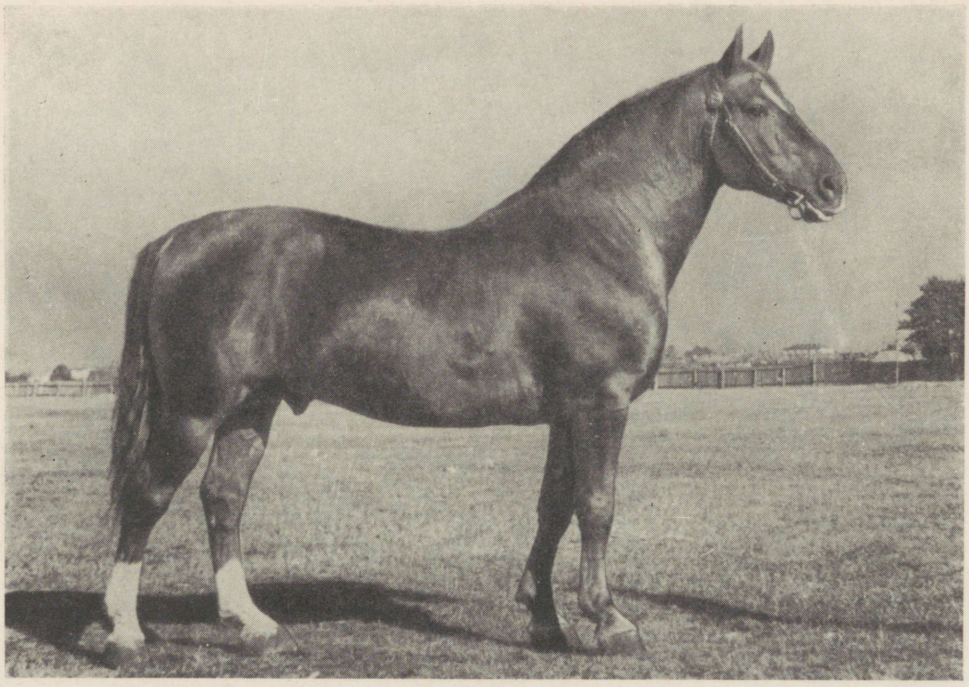

Täkk Haksur 1906 TB. Hasmo liini parimaid esindajaid. Sündinud 1941. a., raudjas, kõrgus turjalt 156 sm, kere põikpikkus 161 sm, rinna ümbermõõt 198 sm, kämbla ümbermõõt 20,5 sm.

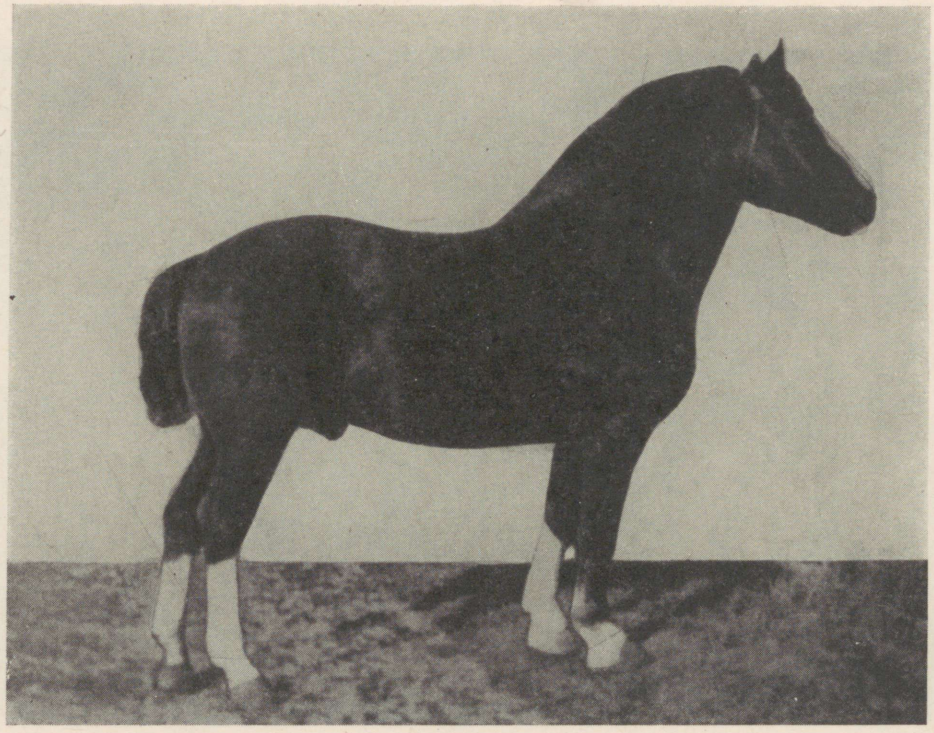

Täkk Uhke 573 TA, sündinud 1934. a. Prantsusmaal, raudjas, kõrgus turjalt 158 sm, kere põikpikkus 165 sm, rinna ümbermõõt 220 sm, kämbla ümbermõõt 24,5 sm.

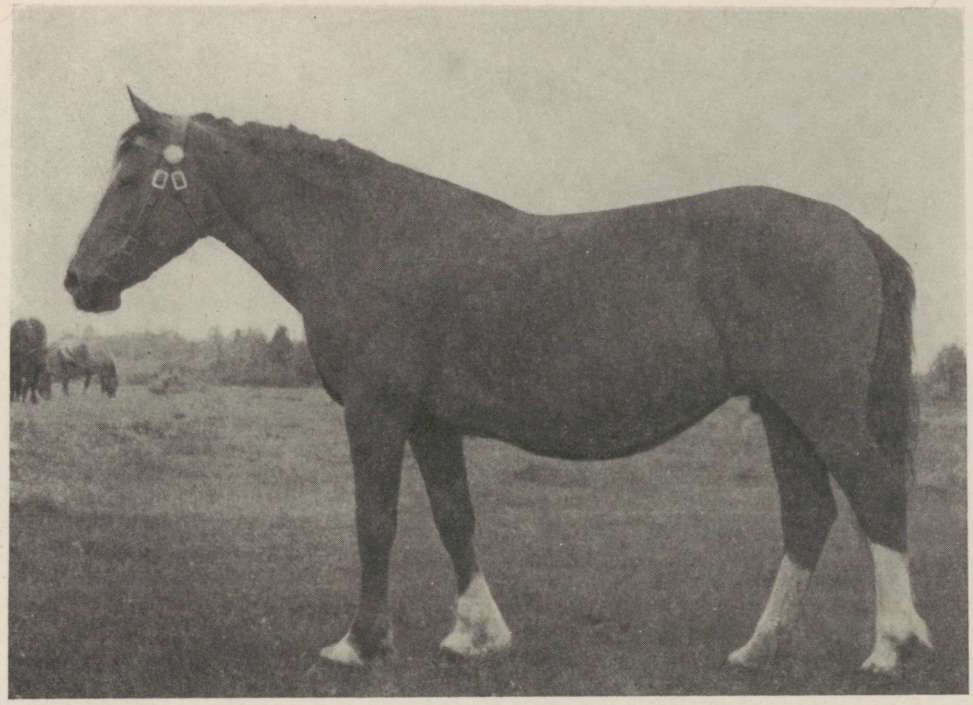

Mära Ulva 3687 TA. Täkk Uhke tütar. Sündinud 1943. a., raudjas, kõrgus turjalt 154 sm, kere põikpikkus 163 sm, rinna ümbermõõt 197 sm, kämbla ümbermõõt 21 sm.

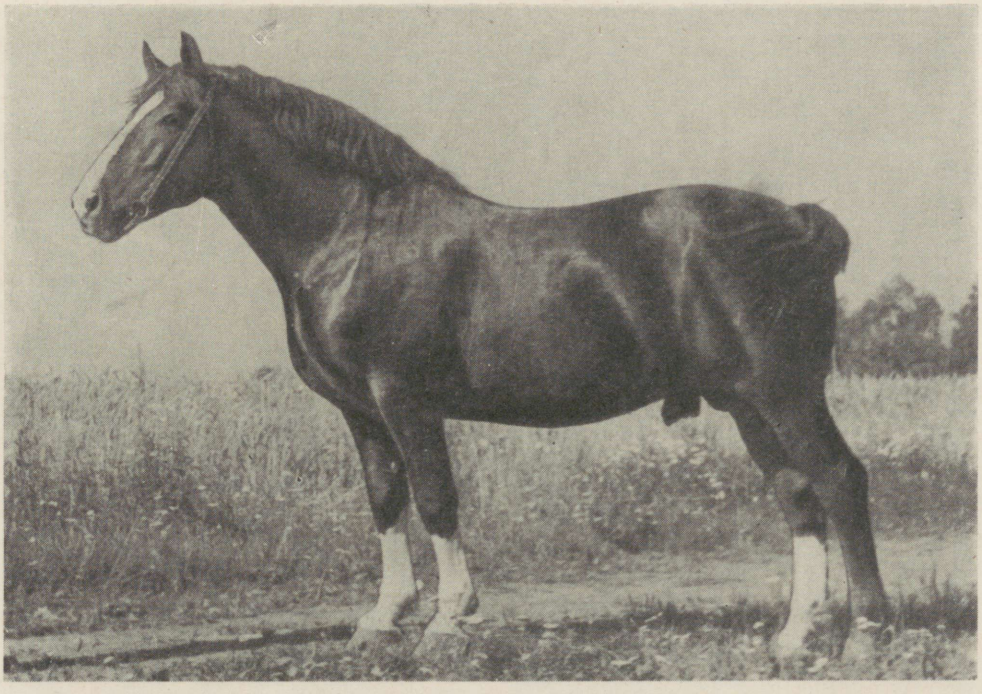

Täkk Uhas 1143 TA. Uhke liini parimaid esindajaid. Sündinud 1941. a., raudjas, kõrgus turjalt 156 sm, kere põikpikkus 168 sm, rinna ümbermõõt 218 sm, kämbla ümbermõõt 23 sm.

Täkk Tugev 575 TA, sündinud 1934. a. Prantsusmaal. Raudjas, kõrgus turjalt 156 sm, kere põikpikkus 170 sm, rinna ümbermõõt 215 sm, kämbla ümbermõõt 24,5 sm.

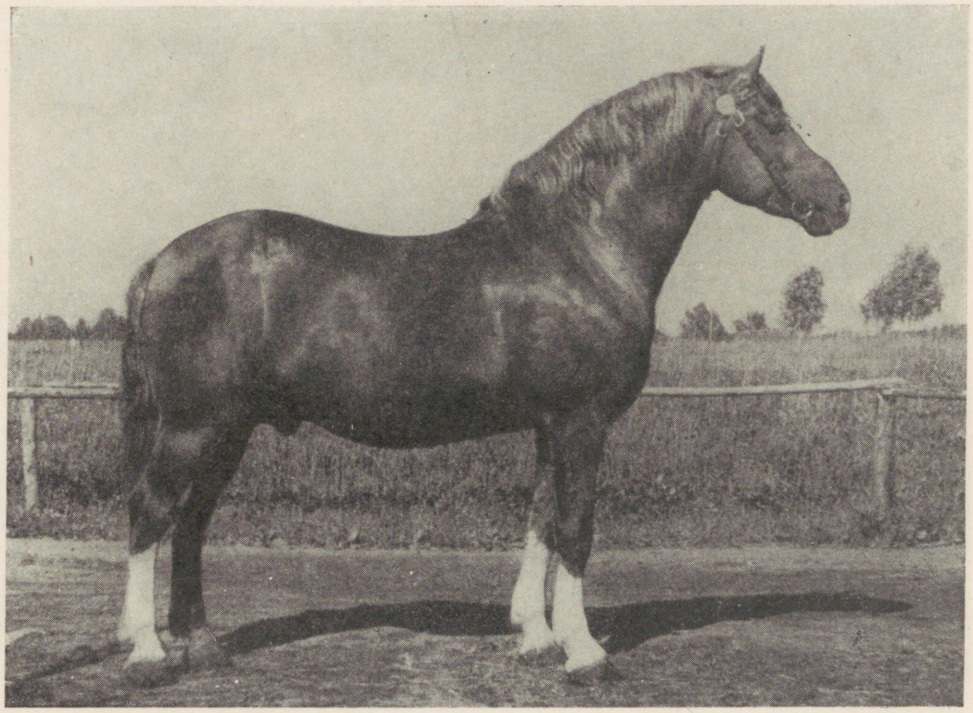

Täkk Tulgar 1215 TA. Täkk Tugeva poeg. Sündinud 1941. a., raudjas, kõrgus turjalt 156 sm, kere põikpikkus 163 sm, rinna ümbermõõt 195 sm, kämbla ümbermõõt 22 sm.

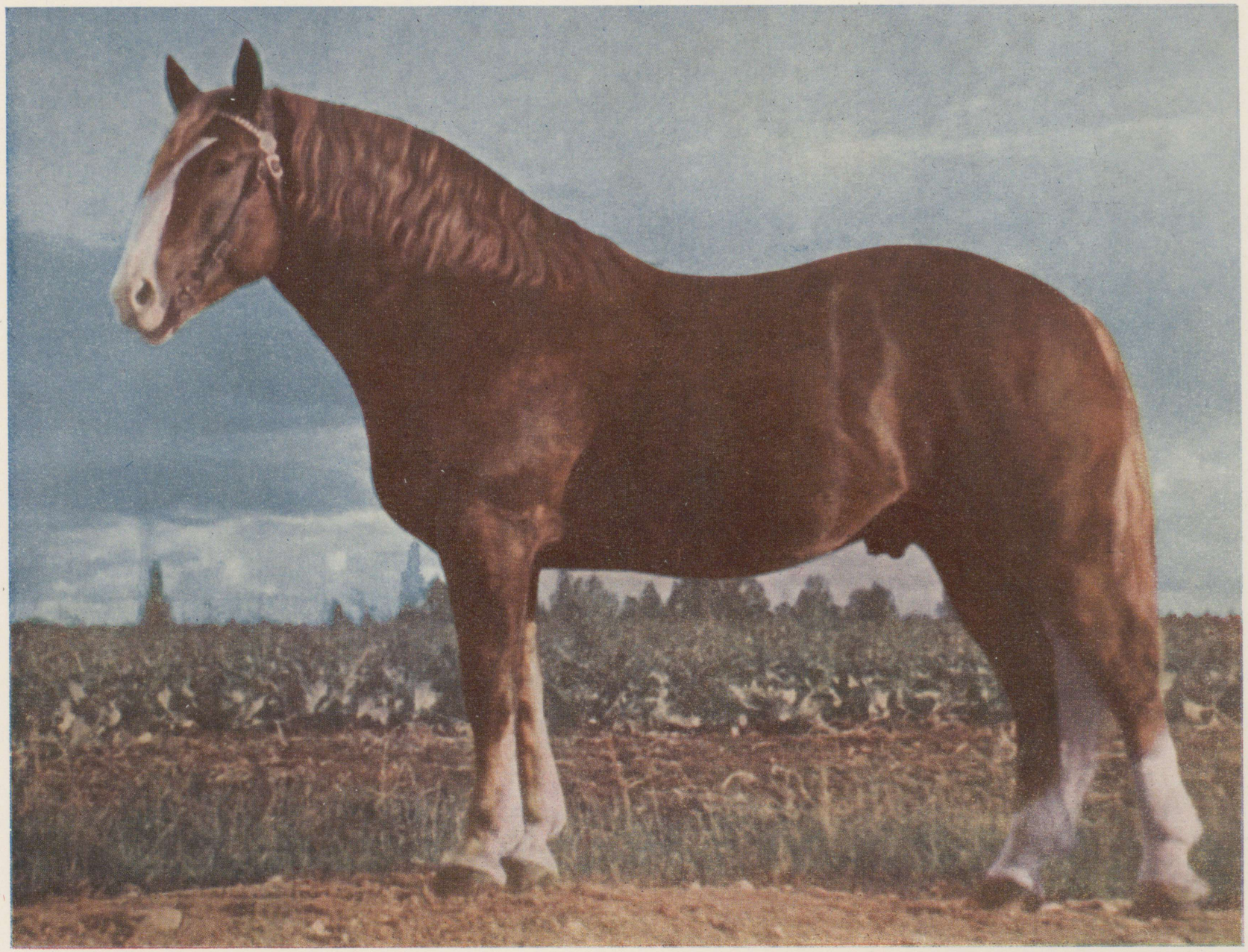

Täkk Luhar 2001 TA. Lootsi liini parimaid esindajaid. Sündinud 1952. a., raudjas, kõrgus turjalt 158 sm, kere põikpikkus 171 sm, rinna ümbermõõt 201 sm, kämbla ümbermõõt 23,5 sm.

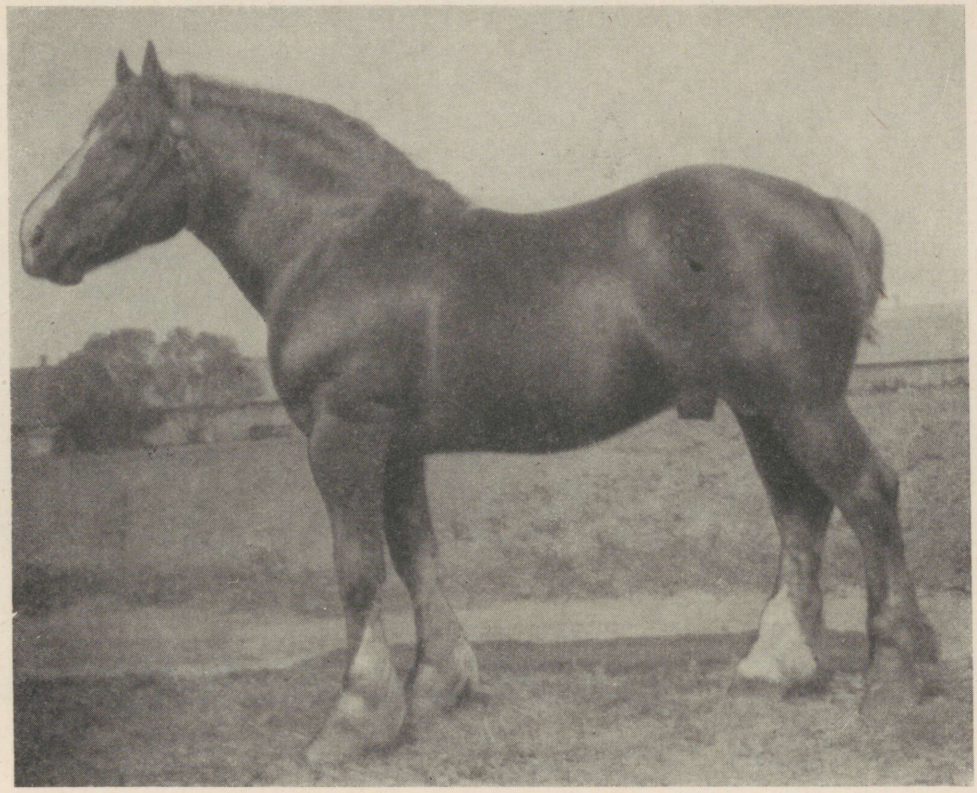

Täkk Loots 649 TA, sündinud 1935. a. Prantsusmaal. Raudjas, kõrgus turjalt 158 sm, kere põikpikkus 167 sm, rinna ümbermõõt 207 sm, kämbla ümbermõõt 23,5 sm.

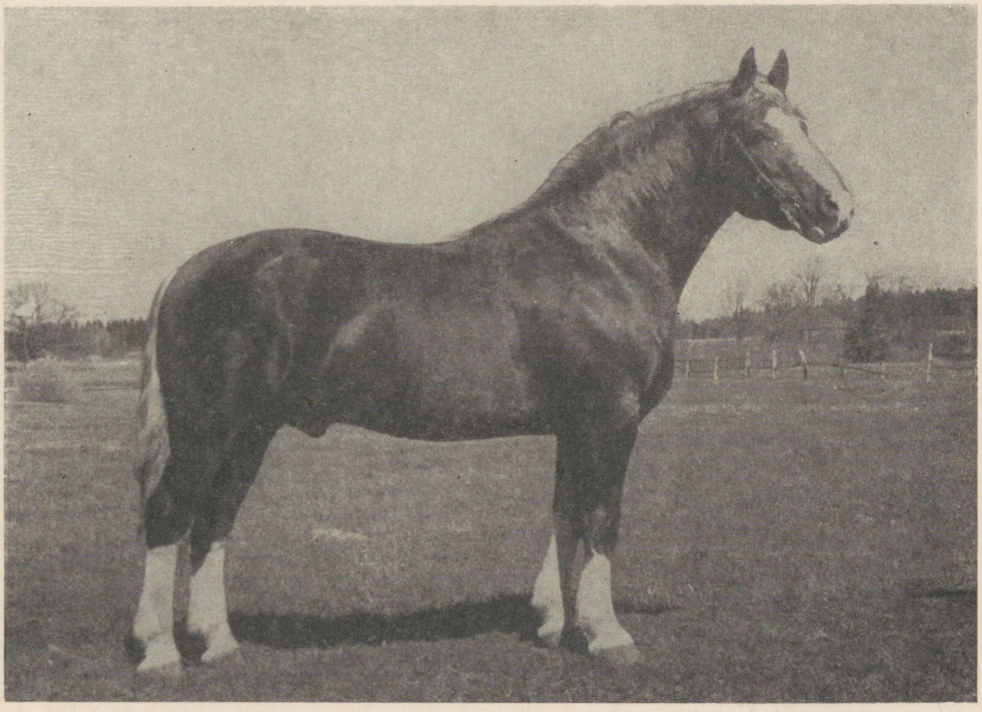

Täkk Lembo 1021 TA. Täkk Lootsi parimaid poegi. Uue liini alustaja, sündinud 1940. a., raudjas, kõrgus turjalt 161 sm, kere põikpikkus 172 sm, rinna ümbermõõt 210 sm, kämbla ümbermõõt 24 sm.

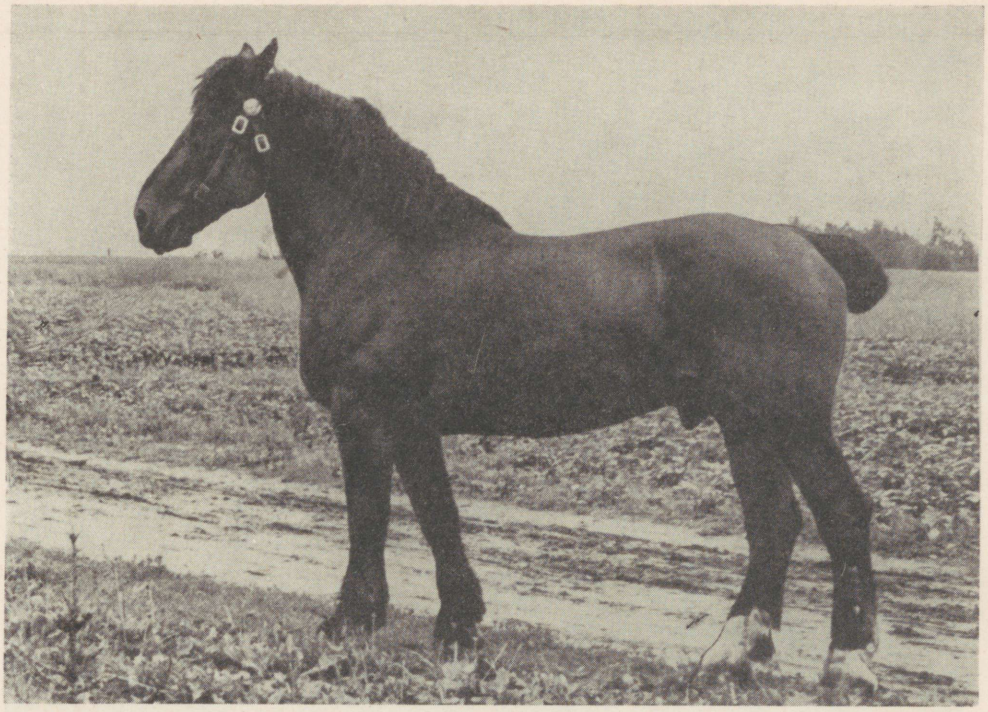

Täkk Sammur 569 TA, sündinud 1934. a. Prantsusmaal. Kõrb, kõrgus turjalt 161 sm, kere põikpikkus 171 sm, rinna ümbermõõt 218 sm, kämbla ümbermõõt 26 sm.

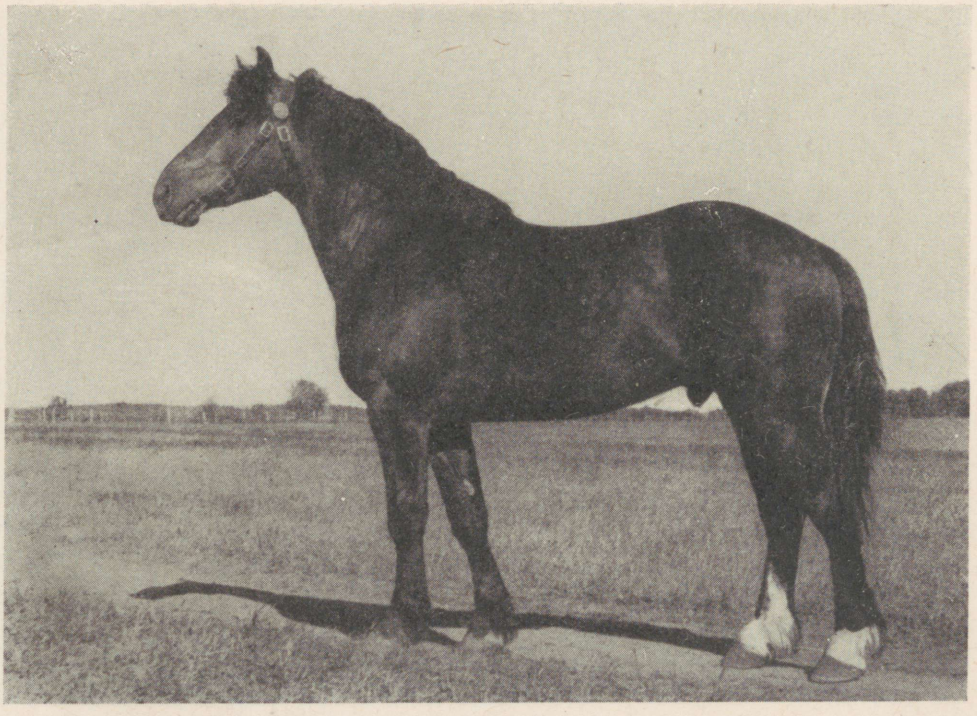

Täkk Sangar 1717 TA. Täkk Sammuri liini parimaid esindajaid. Sündinud 1951. a., kõrb, kõrgus turjalt 158 sm, kere põikpikkus 159 sm, rinna ümbermõõt 192 sm, kämbla ümbermõõt 22 sm.

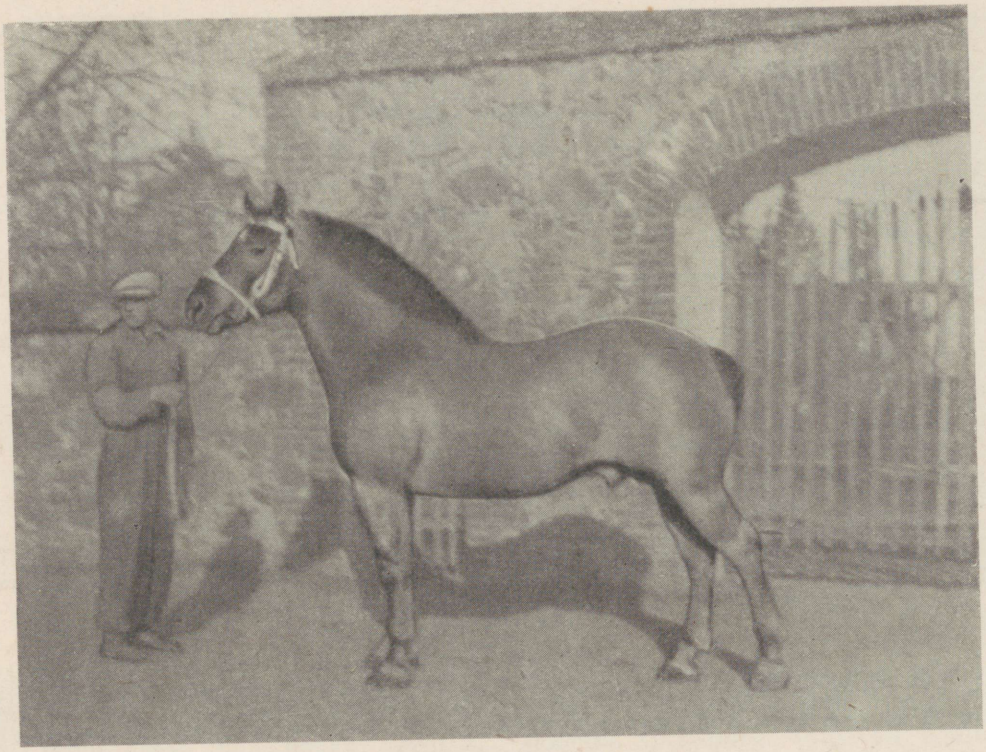

Täkk Virk 571 TA, sündinud 1934. a. Prantsusmaal. Kimmel, kõrgus turjalt 157 sm, kere põikpikkus 170 sm, rinna ümbermõõt 208 sm, kämbla ümbermõõt 23,5 sm.

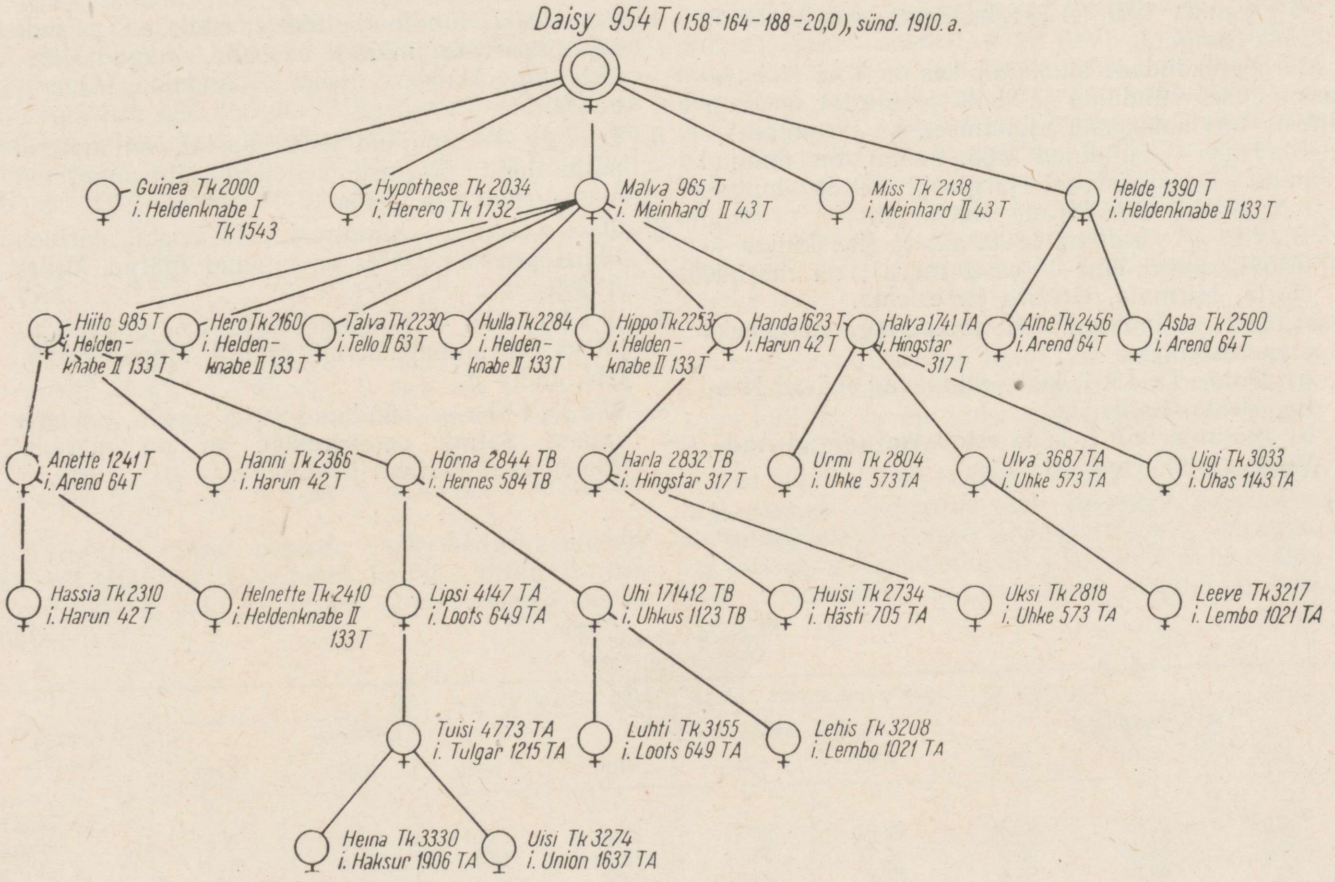

Mära Daisy perekonna skeem.

Tartu Riikliku Ülikooli Raamatukogu

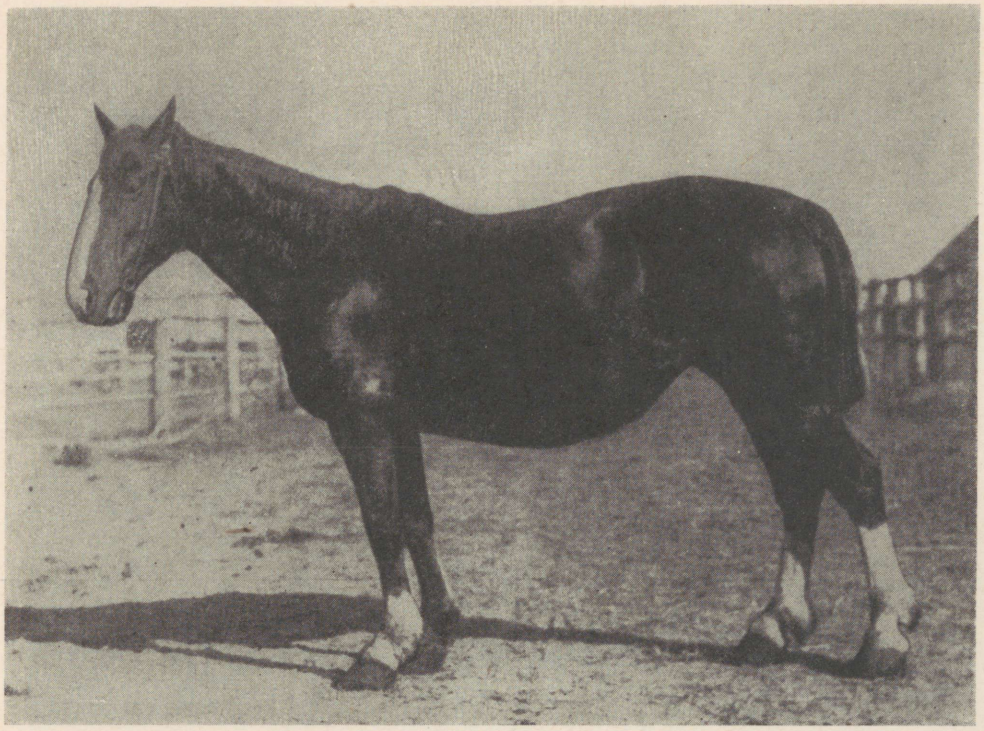

Mära Quadiana 964 T, sündinud 1914. a., raudjas, kõrgus turjalt 154 sm, kere põikpikkus 171 sm, rinna ümbermõõt 187 sm, kämbla ümbermõõt 20,5 sm.

5. Sammur 569 TA järglaskonna esindajaks on täkk Sangar.

Märaperekondade alustajad, kes on Tori Hobusekasvanduses sündinud ja kelle järglastel on suur tähtsus tori hobusetõu aretamisel, on järgmised:

1. Salmy — sündinud 1888. aastal, on andnud palju silmapaistvaid järglasi, nende hulgas märad Walhalla, Hyade, Harita jt.
2. Burja — sündinud 1890. aastal (isa Jantar — orlovi traavel, ema — eesti mära), on märade Herta, Hirmala, Demira jt. esiema.
3. Alma — sündinud 1887. aastal, jaguneb kaheks alaperekonnaks:
   a) Dolde Tk 1864, keda esindavad märad Hestia, Hesta, Laida jt.;
   b) Malanja 967 T, keda esindavad märad Aade, Viigi, Haivi, Hervi jt.
4. Iduna — sündinud 1892. aastal, on paljude silmapaistvate märade esiema, nagu Hebe, Cabildo, Daisy, Milla, Hindala, Quadiana jt.
5. Daisy — sündinud 1910. aastal, on andnud palju häid järglasi, kelledest tähtsamad on märad Malva ja Helde.
6. Quadiana — sündinud 1914. aastal, pärineb Iduna perekonnast ja on andnud märad Milla, Alla jt.
7. Waldfrau — sündinud 1912. aastal. Esindajateks on silmapaistvad märad Hupa, Vaika, Ubi, Luha jt.
8. Walhalla — sündinud 1912. aastal, pärineb vanast Salmy perekonnast; ta on märade Loona, Henni, Hasli jt. esiema.

HOBUSTE SÖÖTMINE TORI HOBUSEKASVANDUSES

V. HERZEN,
põllumajandusteaduste kandidaat

Hobuste söötmisele on Tori Hobusekasvanduses suurt tähelepanu omistatud, sest tähtsamaks teguriks kogu tõuaretuskompleksis on just ratsionaalne, küllaldane ja mitmekesine söötmine.

Üheks hinnatavaks tori tõugu hobuste omaduseks on nende silmapaistvalt hea söödakasutus. Võrdse töö puhul vajavad tori tõugu hobused vähem sööta kui teistesse tõugudesse kuuluvad sama kehakaaluga hobused. Paljude kogemuste, vaatluste ja katsete tulemusena soovitas Eesti NSV teeneline teadlane M. Ilmjärv tori tõugu hobustele järgmisi ööpäevaseid söötmisnorme.

Kehakaal	Tööta olles sü	Kerges töös sü	Keskmises töös sü	Raskes töös sü
500	5,2	6,8—7,4	7,8— 8,7	10,1—12,2
600	5,8	8,2—8,9	9,4—10,4	12,2—14,8
üle 600	6,6	8,1—9,9	10,4—11,4	14,5—17,1
Prof. I. S. Popovi järgi on söötmisnormid tunduvalt kõrgemad.				
500	5,5	7,5—8,0	9,5—10,5	11,5—13,0
600	6,2	9,0—9,6	11,4—12,6	13,8—15,6

Tänu tori tõugu hobuste heale söödakasutusele on nad laialdast poolehoidu leidnud mitte üksnes Eesti NSV-s, vaid ka teistes vennasvabariikides ja oblastites.

Tori Hobusekasvanduse ja ka teiste meie vabariigi hobusekasvatajate poolt kasutatavas söödaratsioonide struktuuris esinevad põhiliselt ülekaalus kore- ja jõusöödad. Mahlakate söötade osatähtsus söödaratsioonides on olnud üsna väike. Oldi arvamusel, et mahlakate söötade küllus ratsioonis muudab hobuse loiuks ja töös kiiresti väsivaks. Need arvamused pole aga millegagi põhjendatud. Vastupidi, mahlakad söödad, nagu juur- ja mugulviljad ning silo talvises söödaratsioonis, on maitsvad, dieetilised, kergesti seeduvad ning vabastavad seedetrakti kiiresti uute söödakoguste manustamiseks. Kui jälgida hobuste kaaluiibeid ja füsioloogilist seisundit ning tööomadusi aasta lõikes, selgub, et sügisel on hobused alati oma parimas vormis, s. o. nad on erksad, tugevad, terved ja vastupidavad töös, sest suvel kasutasid nad mahlakaid söötasid värske rohu näol karjamaadelt.

Suured perspektiivid avanevad hobusekasvatajate ees maisi kasvatamise hoogustamisega meie vabariigi kolhoosides ja sovhoosides. Mais on saagirikkaim kultuur, ta on hobustele maitsev ja mitmekesine mahlakas sööt.

Tori Hobusekasvanduses, kus on rakendatud otstarbekad olemasolevatel söötadel baseeruvad söötmisskeemid, esineb söödaratsioonide struktuuris talvisel söötmisperioodil siiski veel vähe mahlakaid ja koresöötasid, mis nähtub järgnevast tabelist.

Vanuserühmad	Ühe hobuse kohta söödeti aastas keskmiselt söötasid tsentnerites								
	jõusööta			koresööta			mahlakat sööta		
	1950	1953	1954	1950	1953	1954	1950	1953	1954
Täkud ja märad	8,8	10,14	9,0	33,02	17,32	19,89	16,02	19,95	22,53
Sälud	9,05	9,41	6,87	14,95	13,81	13,45	9,08	11,24	6,86
Varsad	7,48	8,34	6,49	5,31	5,79	3,33	3,10	5,86	1,41

Märkus. Suvist karjamaasööta pole tabelis arvestatud.

Ehkki tori tõugu hobused kasutavad suhteliselt vähem sööta kui teised tõud, selgub söödastruktuuri jälgimisel jõusöötade suur ülekaal söödaratsioonides. Suur jõusöötade kulutamine hobuste söötmisel teeb majandi sõltuvaks ostusöötadest, ei arenda majandisiseste söödareservide kasutuselevõtmist ega vasta hobuste bioloogiliselt väljakujunenud omadusele kasutada kohalikke taimse päritoluga kore- ja mahlakaid söötasid. Teaduslikud uurimised tori tõugu hobustele mahlakate söötade söötmise alal ei ole veel lõpetatud. Endise Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimise Instituudi poolt on soovitatud kasutada talveperioodil järgmisi tänapäeva tingimustele kohandatud söödaratsioone.

Vanus kuudes	Sööta päevas kilogrammides						
	jõusööta		koresööta			mahlakat sööta	
	Kaer	Nisukliid	Põldhein	Niiduhein	Põhk	Porgandid	Maisisilo
6	1,8	2,0	2,5	1,5	—	3,0	—
12	2,5	1,0	2,5	3,0	—	4,0	2,5
24	3,0	—	2,5	3,0	2,0	6,0	5,0
36	3,5	—	2,5	3,0	3,0	6,0	7,0

Kuigi ülalmainitud söödaratsioonid on madalamad prof. I. S. Popovi soovitatud normidest, kasvavad ja arenevad noorhobused sellise söötmise korral siiski täiesti normaalselt. Järgnevatel söötmisperioodidel olenevad hobuste söödaratsioonid nende töö intensiivsusest. Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimise Instituut soovitas tööhobustele, kelle kehakaal on 500 kg, nende töökoormusest olenevalt järgnevaid söötmisskeeme.

Söödad (kg), mineraalsöödad (g)	Kerges töös	Keskmises töös	Raskes töös
Talvisel söötmisperioodil			
Põldhein	7	7	9
Söödapõhk	3	3	3
Kartul	—	8	12
Maisitõlvikute silo	5	5	5
Juurvili	5	5	5
Kaer	2	2	2
Nisukliid	—	—	0,5
Kondijahu	70	80	100
Keedusool	60	60	60
Suvisel söötmisperioodil			
Karjamaasööt	18	18	18
Haljasmais	20	24	24
Kaer	2	3,5	6,0
Nisukliid	—	1,0	2,0
Keedusool	50	50	50

Tiined märad karjamaal. Märade eest hoolitsetakse Toris eriti hästi, siis sünnitavad nad tugevaid ja elujõulisi varssu.

Õigeviisilise söötmise kõrval omab Tori Hobusekasvanduses suurt tähtsust kindel söötmisrežiim tallis. Hobused, keda iga päev ainult kindlatel kellaaegadel söödetakse, harjuvad päevarežiimiga nii, et see muutub neile tingeliseks refleksiks. Viimane aitab hobuse närvisüsteemil seedeelundeid seedeprotsessiks ette valmistada. Sellest tingitult seedub sööt põhjalikult ja toitained imenduvad organismi paremini.

Tori Hobusekasvanduses pööratakse suurt tähelepanu söötade kasvatamisele kõrgel agrofoonil, nende õigeaegsele koristamisele ja nõuetekohasele säilitamisele. Sel teel mitte üksnes et säilitatakse toitained (valgud, rasvad, mineraalained ja vitamiinid), vaid soodustatakse ka sööda kiiremat ning täielikumat seedumist hobuse seedetraktis.

Ka söötade ettevalmistamine, nagu koresööda hekseldamine, hapendamine ja aurutamine, on säästnud hobuse energiat söötade peenestamisel ja seedimisel.

Söödaratsioonide koostamisel on Tori Hobusekasvanduses samuti arvestatud söötade spetsiifilist toimet hobuse organismile. Teatavasti aitab silo kaasa sööda valkude omastamisele organismi poolt ja üldse söötade seedumisele. Mahlakad söödad, nagu juurviljad, mugulviljad ja haljassöödad, suurendavad märade piimaandi, täkkude sugulist aktiivsust jne.

Tähtsat osa etendavad täisväärtuslikul söötmisel vitamiinid, millede puudust ei ole karta mahlakate söötade, eriti silo kasutamisel söödaratsioonis talvel.

Arvestades tori tõugu hobuste head söödakasutust ja vähenõudlikkust, võib täie õigusega loota, et kui me kindlustame tori hobusele täisväärtusliku ja mitmekesise ning küllaldase söötmise, võib ta universaalse põllumajandusliku hobusena senisest veelgi paremaid tõu- ja tööomadusi näidata.

NOORHOBUSTE SUUNAVA KASVATAMISE TULEMUSI TORI HOBUSEKASVANDUSES

O. NUUT,
põllumajandusteaduste kandidaat

Tiinete märade söötmine

Teadus ja praktika on tõestanud, et ema mõjutab tugevasti sünnieelses staadiumis oleva noorlooma arengut, seepärast osutatakse Tori Hobusekasvanduses suurt tähelepanu tiinete märade söötmisele tugevate ja täisväärtuslike söödaratsioonidega kogu tiinusperioodil. Andes tiinele märale küllaldasel määral täisväärtuslikku sööta hea heina, jõusööda ja juurvilja näol, mis sisaldavad vajalikul hulgal valkaineid, vitamiine ning mineraalaineid, mõjutatakse varsa arenemist ema kaudu. Sellise söötmisega kaasneb tiinele märale rohke liikumise võimaldamine jalutamise või kerge töö näol. Sel teel saadakse suure eluvõimega, hästi arenenud ja kõrge eluskaaluga varsad.

Märade varajane paaritamine

Tori Hobusekasvanduse pikaajalised kogemused on näidanud, et varajased, veebruarist aprillini sündinud varsad on eluvõimelisemad ning neist kasvavad paremad tõuhobused kui hilja (suvel) sündinud varssadest. Sellepärast paaritatakse Tori Hobusekasvanduses märasid vara — märtsi-, aprilli- ja maikuu jooksul.

Alljärgnevas tabelis toodud andmed iseloomustavad ühesugustes söötmis-, pidamis- ja treeningutingimustes üleskasvatatud, talvel ja suvel sündinud hobuste mõõtmisandmete erinevusi Tori Hobusekasvanduses.

Nagu tabelist nähtub, on talvel sündinud noorhobuste kõik mõõtmed suvel sündinute omadest suuremad. Talvel sündinud varsad on vastupidavamad mitmesugustele varsahaigustele.

Talvel sündinud hobused on boniteerimisel läinud alati kõrgemasse klassi kui suvel sündinud.

Noorhobuste söötmine ja võõrutamine

Imetavaid märasid söödetakse Toris tugevate ja täisväärtuslike ratsioonidega. Varsa korralikuks toitmiseks peab mära andma ööpäevas 12—16 liitrit piima.

Tori Hobusekasvanduses hakatakse ematagustele varssadele lisasöödana andma jõusööta (kaerasõmeriku ja nisukliide segu) juba teisest-kolmandast elunädalast. Nad saavad seda enam-vähem vabalt. Ratsiooniks on 0,2—0,5 kg päevas, kusjuures see tõuseb igal vanusekuul 0,5 kg võrra. Võõrutamisel, mis toimub 5—6 kuu vanuselt, on jõusöödaannus 3—3,5 kg päeva kohta. Keedusool on alati vabalt saadaval. Jõusööt ja keedusool on asetatud sulgudest väljapoole, talli vahekäigus olevatesse künadesse, kust varsad saavad märade sulgudes oleku ajal vabalt süüa.

Varssade võõrutamine toimub korraga, mitte järk-järgult. Võimalust mööda püütakse võõrutada mitu varssa ühel ja samal päeval. See on otstarbekohane sellepärast, et üksikult võõrutatud varss hakkab eraldi ruumis ja hiljem koplis ema järele igatsema. Esimesed 3—4 päeva pärast võõrutamist peetakse varssu eraldi tallis, kus nad ei kuule ema häält, hiljem lastakse nad kultuurkoplisse.

Tori tõugu 2,5 aasta vanuste talvel ja suvel sündinud hobuste mõõtmisandmete erinevused Tori Hobusekasvanduses

	Kõrgus turjalt (sm)		Kere põikpikkus (sm)		Rinna ümbermõõt (sm)		Kämbla ümbermõõt (sm)		Eluskaal (kg)	
	Sündimisel	2,5-a.	Sündimisel	2,5-a.	Sündimisel	2,5-a.	Sündimisel	2,5-a.	Sündimisel	2,5-a.
Talvel sündinud	95,1	152,1	68,2	156,9	82,5	179,3	12,9	20,7	53	495,5
Suvel sündinud	93,3	150,5	68,7	153,8	79,7	176,4	12,2	20,5	49,8	481,1

Tiinete märade jalutamine talvel.

Alla viie kuu vanuste varssade võõrutamist ei pea Tori hobusekasvatajad soovitavaks, sest see pidurdab varsa arengut. Varss tunneb igatsust ema järele ja sööb vastumeelselt. Tema seedeaparaat ei ole küllaldaselt välja arenenud. Teisest küljest ei ole ka hiline võõrutamine otstarbekohane, sest ema on uuesti tiine ja varss kurnaks ema väga ära. Kaua emapiimal olnud varsa üleminek tavalisele hobusesöödale häirib tema arengut.

Noorhobuste karastamine külmaga

Varajase varssumise puhul (talvekuudel) lastakse varsad pärast tugevnemist, umbes 3.—5. elupäeval, ilusa ilmaga koos emadega tallilähedasse tarandikku jalutama.

Esimesel päeval kestab jalutamine lühikest aega — 10—20 minutit. Päev-päevalt pikendatakse väljasolekut. Kui varsad on välisõhuga harjunud, pikendatakse jalutamist alates 10—12 päeva vanusest 2—3 tunnini. Liiga pikk väljasviibimine, eriti tuulise ilmaga, pole soovitav, sest varsad väsivad ja heidavad lumele lamama, mis võib põhjustada külmetushaigusi. Üle kahe nädala vanused varsad lastakse koos märadega karjamaale (avaramale maa-alale) jalutama, mis võimaldab neile suuremat liikumisvabadust. See on ühtlasi varssade parimaks treenimisviisiks.

Päikesepaiste, värske õhk ja vaba liikumine mõjuvad hästi organismi füsioloogilistele talitlustele ja arengule. Valguse mõjul tekib organismis D-vitamiin, mis on vajalik mineraalainete tallendamiseks luudesse. Valgus soodustab ainevahetust, avaldades sellega mõju noorlooma arengule ja kasvule. Varsad on terved ja eluvõimelised, nende kasvuenergia on hea; süda, kopsud ja kabjad arenevad hästi välja.

Et võimaldada varssadel, tiinetel märadel ja sugutäkkudel talvel jalutada, on tallide juurde ehitatud jalutustarandikud. Suvel viibivad noorhobused varakevadest hilissügiseni koplites. Viimased on varustatud joogikohtadega.

Noorhobuste pidamine ja hooldamine

Tori Hobusekasvanduse töötajad lähtuvad zootehnikateaduse põhimõtetest, mille järgi noorhobustele tuleb võimaldada kõige paremad pidamis- ja hooldamistingimused. Talliperioodil peetakse noorhobuseid avaras, valgusküllases, ühises sulgudeta tallis (täkk- ja märasälud eraldi). Sälud viibivad

Varssade arenemist jälgitakse mõõtmise ja kaalumisega. Varssa mõõdab teaduslik töötaja O. Nuut.

tallis lahtiselt, ainult söömise puhuks köidetakse nad sõime külge.

Ühises tallis on noorhobustel suur ruum liikumiseks. Nende närvisüsteem areneb välja soovitavas suunas. Nad harjuvad niihästi üksteise kui ka inimese vastu sõbralikuks ning neid on kerge tööle õpetada ja tööl kasutada.

Noorhobuste talle lubjatakse Toris igal aastal ja nad on valgusrikkad.

Tähelepanuväärivat mõju noorhobuste kasvule ja arengule avaldab talli temperatuur. Katsed on näidanud, et jahedas või külmas ruumis kasvanud, kuid tugevasti söödetud koduloomade kopsu maht on suurem ja süda tugevam kui soojas ruumis kasvanuil. Samuti on neil intensiivsem ainevahetus. Seda silmas pidades hoitakse tallid Toris jahedad. Muidugi ei tohi külmaga liialdada. Temperatuur tallides ei lange ka kõige külmemal aastaajal siiski alla 0°C. Optimaalne on 6—8—10°C.

Noorhobuseid puhastatakse igal hommikul. See toimub jõhvharja ja raudkammiga. Katsed ja tähelepanekud näitavad, et puhastamine soodustab nahakaudset hingamist, avab higiaugud, ergutab nahaaluste veresoonte talitlust ja kiirendab sellega suurel määral ainevahetust. Tagajärjeks on söötade parem ärakasutamine organismi poolt.

Hobuste söötmise, hooldamise ja treeningu režiim on kindlakujuliselt välja töötatud. Esimene söötmine toimub kell 5 hommikul ja viimane kell 10 õhtul. Söötmise vahed on võimalikult ühepikkused. Noorhobuseid söödetakse neli ja joodetakse kaks korda päevas.

Üksikasjaline söötmis- ja tallirežiim talveperioodil on välja kujundatud järgmiselt.

Kell 5.00 — heina ⅓ normist;
„ 7.30 — juurvilja ½ normist;
„ 8.00 — jootmine;
„ 8.15 — jõusööta ½ normist;
„ 8.30—12.00 — puhastamine ja treenimine;
„ 12.00 — heina ⅓ normist;
„ 13.00 — juurvilja ½ normist;
„ 14.00—17.00 — jalutamine väljas tarandikus ja karjamaal, talli korrastamine;
„ 17.00 — jootmine;
„ 17.15 — jõusööta ½ normist;
„ 17.45 — heina ⅓ normist;
„ 22.00 — söödapõhku täisnorm.

Noorhobuste treenimine

Olulisemaid abinõusid noorhobuste suunaval kasvatamisel on treening. Treeningu abil arendatakse looma kehaehitust, lihaseid ja närvisüsteemi vastavalt sellele, milliste ülesannete jaoks on noorhobune edaspidi ette nähtud. Teadus ja praktika tõendavad, et looma eluea jooksul on võimalik temas esile kutsuda mitmesuguseid muutusi. Need muutused kujunevad pärilikeks, kui suunav kasvatamine kestab ka järgnevate põlvkondade jooksul.

Hobune reguleerib oma tegevust ja liigutusi närvisüsteemi kaudu. Närvisüsteemi vastav väljaarendamine harjutamise ja treenimise kaudu on noorhobuse kasvatamisel tähtis ülesanne. Kui tahame noorhobuse treenida tugevaks ja õpetada teda töötama ning inimese käsklusi kuulama, peame temas arendama sellekohased tingelised refleksid, s. o. harjumuse rakmeid kanda, end rakendada lasta, vedada, käsklusi kuulata, pika ja kiire sammuga liikuda, head veotahet avaldada jne.

Tori hobusekasvatajate kogemused näitavad, et treenimine arendab noorhobused tugevaks, terveks ja eluvõimeliseks. Treenitud noorhobustel on normaalse asetusega jalad. Neil on kabjad, kõõlused,

Võõrutatud varsad kultuurkoplis. Noorhobused viibivad kogu suve rohumaadel, kus nad hästi arenevad.

Hobuse puhastamine. Esiplaanil eesrindlik tallimees H. Erm.

Emataguste varssade külmaga karastamine.

Hobuste ujutamine Toris.

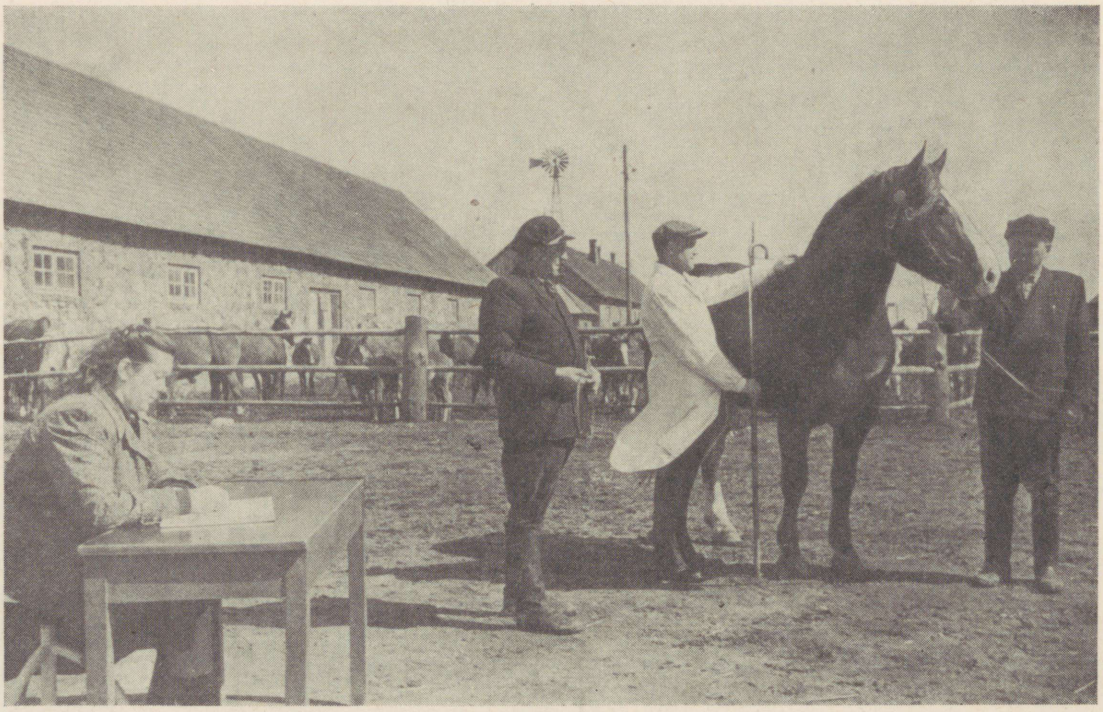

Hobuste boniteerimine Tori Hobusekasvanduses. Hobust mõõdab teaduslik töötaja O. Nuut, mõõtmisandmed registreerib katsetehnik L. Vessart.

Noorhobused lastakse rühmtreeningule.

Noorhobused rühmtreeningul talvel.

Tori Hobusekasvanduse tori tõugu noorhobuste arengu andmed suunaval kasvatamisel võrreldu na tõu plaaniliste näitajatega

(Andmed 24 täku ja 43 mära kohta 1942.—1952. aastani)

Mõõtmete nimetus	Mõõt-ühik	Sündimisel		1-aastaselt		2-aastaselt		3-aastaselt	
		Toris	Tõu keskmine (plaan)	Toris	Tõu keskmine (plaan)	Toris	Tõu keskmine (plaan)	Toris	Tõu keskmine (plaan)
Täkud									
Kõrgus turjalt	sm	96,8	96	144,3	136	153,8	151	158,1	156
Kere pikkus	„	69,7	69	144,0	135	157,7	153	163,7	162
Rinna ümbermõõt	„	82,8	82	162,0	155	180	175	194,4	192
Kämbla ümbermõõt	„	13,1	13,0	20,3	19,0	21,5	20,5	22,3	21,5
Eluskaal	kg	55,8	55	386,7	340	521,6	460	596,2	580
Märad									
Kõrgus turjalt	sm	96,5	95	142,6	135	151,0	148	154,9	154
Kere pikkus	„	70,0	68	143,4	134	154,2	151	161,0	160
Rinna ümbermõõt	„	82,8	81	161,7	151	173,7	170	187,9	186
Kämbla ümbermõõt	„	12,9	12,5	19,7	18,25	20,6	19,75	21,3	20,5
Eluskaal	kg	55,7	54	375,8	330	468,7	430	534,0	530

Nagu tabelist nähtub, ületavad Tori Hobusekasvanduses üleskasvatatud noorhobuste kõik mõõtmed tõu keskmisi plaanilisi näitajaid.

lihased, liigesed, süda ning kopsud hästi välja arenenud. Nende ainevahetus on kiire; konstitutsioon areneb tihedaks ja tugevaks.

Noorhobuste süstemaatilise treeninguga alustatakse sügisel, kui hobused on karjamaalt tallidesse paigutatud, ja seda teostatakse pidevalt kuni kevadeni. Treeningule alluvad noorhobused alates võõrutamisest kuni töölerakendamiseni, s. o. 6 kuust 2,5—3 aastani.

Treening toimub pidevalt iga päev, ainult üks päev nädalas on puhkepäev.

Treenimiskohana kasutatakse tallide ja taraga piiratud õue, kus ringikujulise jooksuraja pikkus on umbes 150 meetrit.

Ringteed ja selle siseruumi kasutatakse treeningu vaheaegadel hobuste jalutustarandikuna.

Eri vanuses noorhobuste treening on erineva intensiivsusega. Sellest tingitult jaotatakse hobused soo ja vanuse järgi rühmadesse. Treenimiseks lastakse noorhobused rühmadena treeninguringi. Piitsa abil ergutab treener (tallimees) neid seal jooksma. Algul tuleb noorhobuseid muidugi harjutada korrapärase rühmana ringikujuliselt ühes suunas liikuma.

Liikumine treenimisel toimub vahelduvate allüüridega. Algul liiguvad noorhobused sammu või aeglast traavi 0,5 km, edasi minnakse üle keskmisele traavile 0,5 km, kiirele traavile 0,25 km, siis galopile 0,25 km ja edasi jälle keskmisele traavile 0,5 km ning sammu liikumisele 0,5 km. Edasi toimub liikumine samas järjekorras. Treenimise lõpul liigutakse 0,5 km sammu. Kokku läbivad noorhobused sellise treenimise puhul 4—5 km päeva kohta.

Niisugune treenimise distants on sügisel esimesel treeningukuul. Iga järgmise kuuga pikeneb distants 0,5—1 km võrra, nii et viiendal kuul, s. o. kevade poole, on distantsi pikkus 7—10 km päeva kohta. Noorema rühma täkkudele ja märadele on distants lühem, vanematele rühmadele pikem.

Igapäevane treenimine on õigesti läbi viidud siis, kui treeningu lõpetanud noorhobused on kergelt higised.

Treenimise lõpetanud noorhobuste rühm suunatakse talli ja jooksuringi asub uus rühm. Higiseid hobuseid ei tohi pärast treenimist välja jätta: nad võivad külmetuda.

Ühe rühma noorhobuste selliseks treenimiseks kulub aega umbes 35 minutit päeva kohta. Treeningule lisaks viibivad noorhobused talveperioodil veel vabalt koplis või tarandikus vähemalt 3 tundi päevas. Praktiliselt on seda parem organiseerida nii, et hommikupoolel toimub treenimine ja õhtupoolel jalutamine koplis.

Tori hobuste arenemine nende suunaval kasvatamisel

Rakendades I. V. Mitšurini ja I. P. Pavlovi õpetustele rajatud noorhobuste kasvatamise viise, on Tori hobusekasvatajad saavutanud märkimisväärseid tulemusi.

Aastast aastasse on saadud 62-lt hobusekasvanduse põhimäralt 53 varssa ehk saja mära kohta 85,5 varssa.

Tori tõugu noorhobuste arengut nende suunaval kasvatamisel Tori Hobusekasvanduses iseloomustavad ülal ja lk. 63 toodud tabelites esitatud andmed.

Tabelist lk. 63 selgub, et kümnel paremal hobusel olid kaheaastaselt eliit- ja I klassi mõõtmed. Parimaks nende hulgas osutus täkk Hormon, kelle mõõtmed olid selles vanuses: kõrgus turjalt 162 sm, kere põikpikkus 167 sm, rinna ümbermõõt 195 sm, kämbla ümbermõõt 23 sm ja eluskaal 634 kg.

Kümne parema 1950.—1951. aastal sündinud Tori tõugu noorhobuse arengut iseloomustavad andmed

Hobuse nimi	Sünniaeg	Mõõtmed 2 aasta vanuselt				
		Kõrgus turjalt (sm)	Kere põikpikkus (sm)	Rinna ümbermõõt (sm)	Kämbla ümbermõõt (sm)	Eluskaal (kg)
Haigur, täkk (Halvak — Uha)	24.02.50	157	161	185	22,5	553
Union, täkk (Uhas — Anala)	4.03.50	159	157	183	22,5	560
Hambur, täkk (Halvak — Umba)	5.03.50	158	158	180	21,75	510
Hormon, täkk (Halvak — Lipsi)	22.04.51	162	167	195	23,0	634
Hasur, täkk (Halvak — Urve)	2.05.51	154	164	185	23,0	547
Sangar, täkk (Sammur — Hervi)	7.05.51	153	154	182	21,0	519
Tulvi, mära (Tulgar — Ulli)	27.02.50	152	154	180	20,5	495
Hüve, mära (Halvak — Urme)	5.04.50	156	156	180	21,0	487
Halla, mära (Halis — Vihi)	8.04.50	153	154	172	20,25	446
Hembe, mära (Halvak — Lembe)	29.04.51	155	162	180	22,0	516

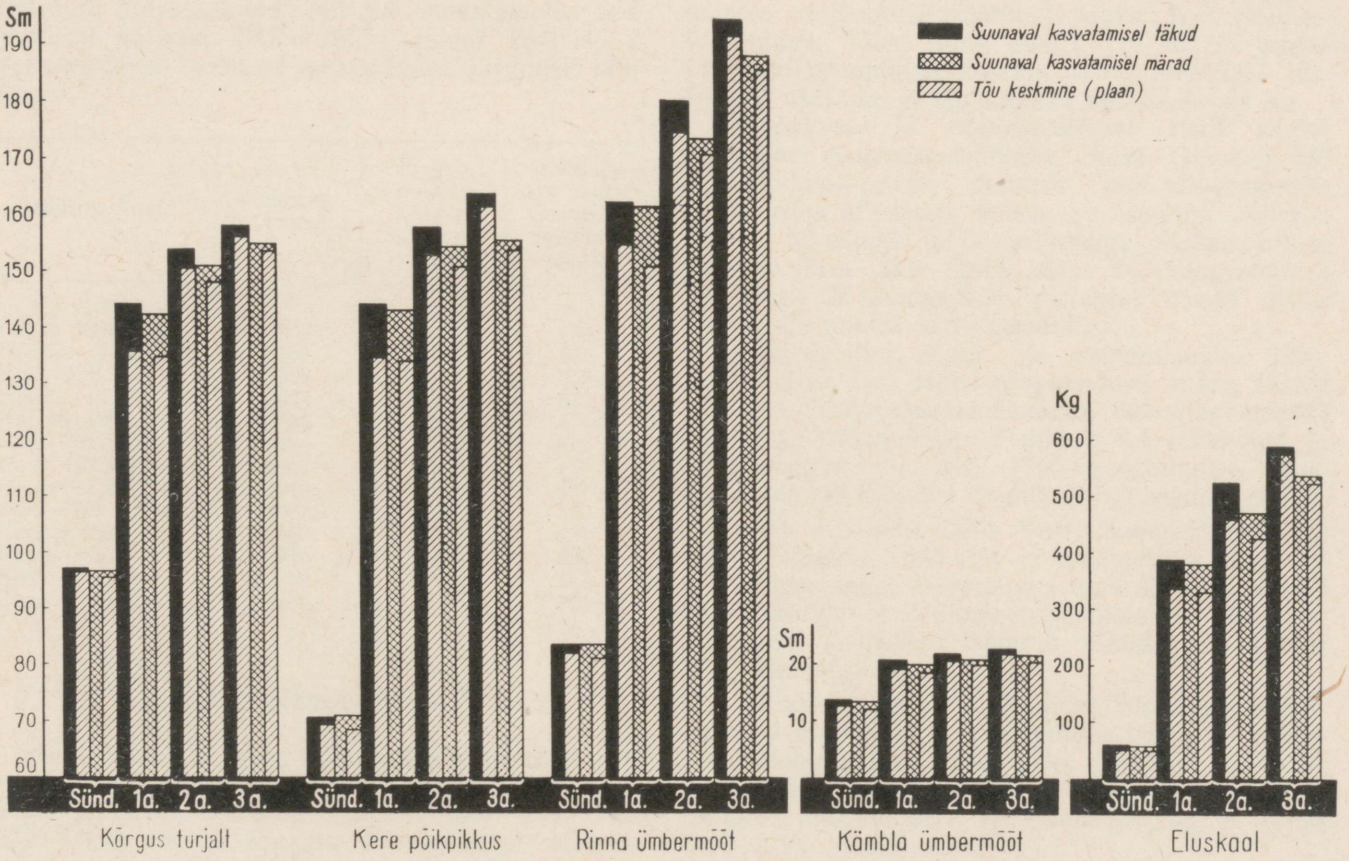

Tori Hobusekasvanduse tori tõugu noorhobuste areng nende suunaval kasvatamisel.

Zootehniline kursus. Juhatab vanemveterinaararst O. Tamm.

TORI HOBUSEKASVANDUSE HOBUSTE TÖÖVÕIME

Tori hobusel on suur töövõime, mis on saavutatud pika aja jooksul süstemaatilise valikuga. Valik on toimunud tugeva konstitutsiooni, korrapärase välimiku ja universaalsele hobusele soovitava tüübi tunnuste järgi. Tori Hobusekasvanduses süstemaatiliselt läbiviidav noor- ja suguhobuste treening suurendab oluliselt tori hobuse töövõimet.

Kasvanduse hobuste töövõime selgitamiseks korraldas end. Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimise Instituut palju katseid. Nii on maksimaalse veojõudluse katsetel 1948.—1955. aastani Tori Hobusekasvanduse hobused saavutanud järgmisi tulemusi.

Hobuse nimi	Sünniaeg (aasta)	Maksimaalne koorma raskus (kg)	Rakendatud maksimaalset veojõudu (kg)
Luhar 2001 TA	1952	19973	659
Hormon 1715 TA	1951	16420	542
Halis 348 T	1929	11094	554
Hanna 18 976 TB	1924	10312	512
Halvak 1553 TA	1946	9530	476
Ulmi 3691 TA	1944	9530	476
Uhur 1625 TA	1947	9030	451
Haida 4731 TA	1949	8629	431
Tuisi 4774 TA	1950	8609	430
Haigur 1695 TA	1950	8474	423
Hindo 1667 TA	1949	7865	550
Hirgo 855 TA	1939	7815	547
Uhas 1143 TA	1941	7459	522

Tori rekordhobused

1948. aastal Tallinna Riiklikul Hipodroomil korraldatud maksimaalse veojõudluse võistlusel vedas Tori Hobusekasvanduse täkk Uhas 1143 TA 6725-kilogrammise koorma 265-meetrisel distantsil, osutades maksimaalset veojõudu 470 kg ja tulles Eesti NSV tšempioniks.

1949. aastal vedas Uhas 1143 TA 7459-kilogrammise koorma 301-meetrisel distantsil, osutades maksimaalset veojõudu 522 kg ja tulles teistkordselt vabariigi tšempioniks.

1950. aastal Tallinna Riiklikul Hipodroomil korraldatud maksimaalse veojõudluse võistlusel vedas Tori Hobusekasvanduse täkk Uhur 1625 TA 8865-kilogrammise koorma 89-meetrisel distantsil, osutades maksimaalset veojõudu 443 kg ja tulles Eesti NSV tšempioniks.

1950. aastal Märjamaal korraldatud maksimaalse veojõudluse võistlusel vedas Tori Hobusekasvanduse täkk Halis 348 T (21 aastat vana) 11 094-kilogrammise koorma 151,5-meetrisel distantsil, osutades maksimaalset veojõudu 554 kg.

Pikamaaveo- ja -sõiduvõistlusel 1949. aastal läbis Tori Hobusekasvanduse mära Halve 16 236 TB 25-kilomeetrise distantsi 1366-kilogrammise (2,5-kordne eluskaal) koormaga sammu liikudes 3 tunni 22 minuti ja 50 sekundiga. Kolmetunnise puhkuse järel läbis sama mära 347-kilogrammise koormaga 25-kilomeetrise distantsi traavi sõites 1 tunni 29 minuti ja 15 sekundiga.

Kombineeritud sõidu- ja veovõistlustel 1954. aastal läbis Tori Hobusekasvanduse mära Haida 4781 TA 2-kilomeetrise distantsi 800-kilogrammise koormaga traavi sõites 6 minuti 8,4 sekundiga ja 2-kilomeetrise distantsi 1700-kilogrammise koormaga sammu liikudes 15 minuti 5,3 sekundiga.

Samal võistlusel läbis Tori Hobusekasvanduse täkk Haigur 1695 TA 2-kilomeetrise distantsi 800-kilogrammise koormaga traavi sõites 5 minuti 54 sekundiga ja 2-kilomeetrise distantsi 1700-kilogrammise koormaga sammu liikudes 16 minuti 35,2 sekundiga.

1952. aastal Tallinna Riiklikul Hipodroomil korraldatud maksimaalse veojõudluse võistlusel vedas Tori Hobusekasvanduse täkk Hindo 1667 TA 7865-kilogrammise koorma 137-meetrisel distantsil, osutades maksimaalset veojõudu 550 kg ja tulles Eesti NSV tšempioniks.

1954. aastal Tallinna Riiklikul Hipodroomil korraldatud maksimaalse veojõudluse võistlusel vedas

Täkk Uhas 1143 TA vedamas 1948. a. maksimaalveojõudluse võistlusel.

Täkk Uhur 1625 TA vedamas 1952. a. maksimaalveojõudluse võistlusel.

Täkk Halis vedamas 1950. a. maksimaalveojõudluse võistlusel.

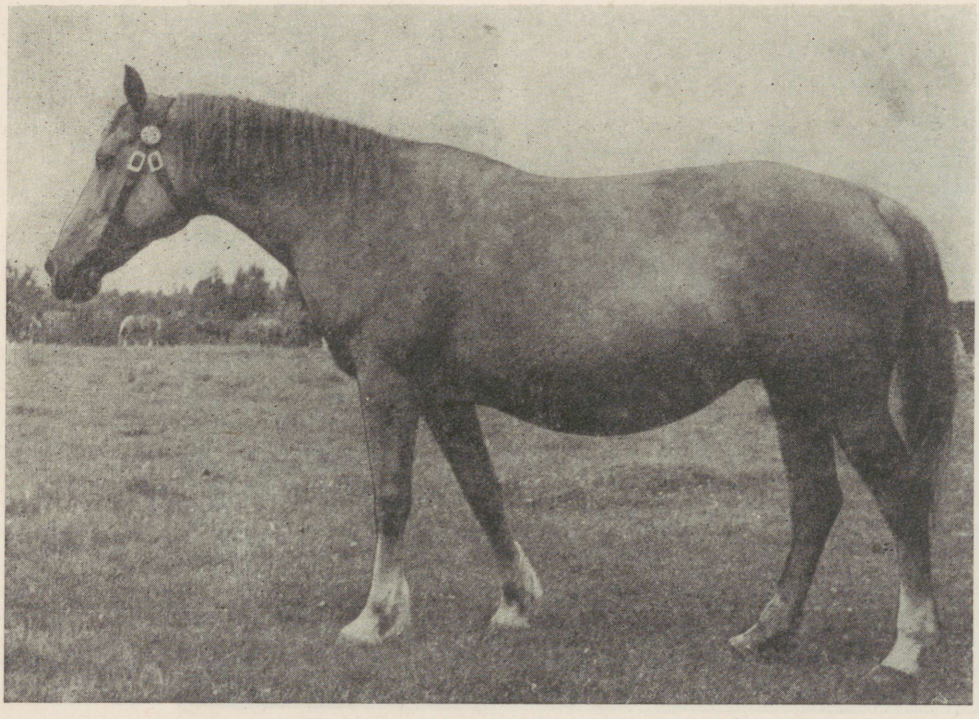

Mära Halve 16 236 TB, sündinud 1943. a., punane, kõrgus turjalt 153 sm, kere põikpikkus 166 sm, rinna ümbermõõt 186 sm, kämbla ümbermõõt 20,5 sm.

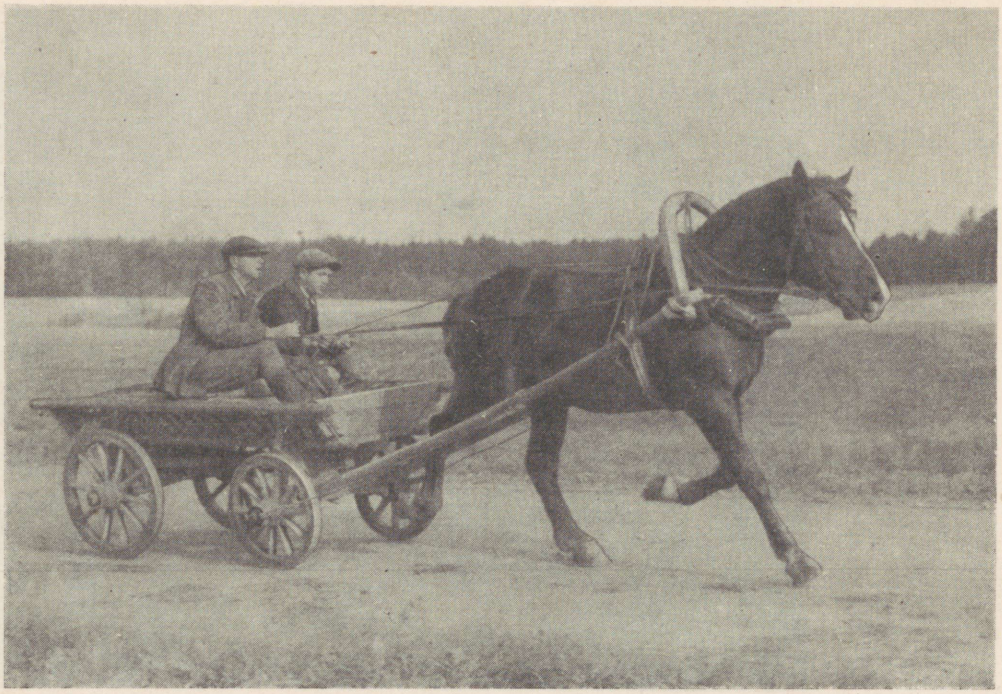

Täkk Union traavi sõitmas 25 km võistlusel.

Täkk Hindo vedamas 1952. a. maksimaalveojõudluse võistlusel.

Tori Hobusekasvanduse täkk Hormon 1715 TA 16 420-kilogrammise koorma 498-meetrisel distantsil, osutades maksimaalset veojõudu 542 kg ja tulles üleliiduliseks tšempioniks.

Alates 1952. aastast korraldatakse põllutööhobuste kombineeritud veo- ja sõidukatsed vastavalt uuele Üleliidulise Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimise Instituudi poolt väljatöötatud juhendile. Katse nelja-aastastele ja vanematele põllutööhobustele koosneb 800-kilogrammise koormaga 2 km traavisõidust ja 1700-kilogrammise koormaga 2 km sammuveost.

Neil katsetel saavutasid kasvanduse paremad hobused 1954. aastal järgmised tulemused. Täkk Haigur 1695 TA läbis 2 km 800-kilogrammise koormaga traavi sõites 5 minuti 54 sekundiga ja 1700-kilogrammise koormaga sammu käies 16 minuti 35,2 sekundiga; mära Haida 4731 TA vastavalt 6 minuti 8,4 sekundiga ja 15 minuti 5,3 sekundiga ning täkk Hindo 1667 TA 5 minuti 59 sekundiga ja 18 minuti 5,7 sekundiga.

Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimise Instituudi poolt korraldatud katsed ja uurimised on selgitanud, et tori hobuse keskmiseks kiiruseks transporditöödel koormaga sammu liikumisel võib pidada 6—7 km tunnis ja traavi sõitmisel raskematüübilistel 13 km ning kergematüübilistel 15 km tunnis. Samad katsed näitavad, et tori hobustel on pikk ja kiire samm, kusjuures keskmiseks sammu pikkuseks on 150 sm, paremate hobustel aga kuni 166 sentimeetrit.

Keskmiseks sammu liikumise kiiruseks on masinaga heinaniitmisel 4,5—5,3 km, viljalõikamisel 4,5—4,6 km ja külvamisel 5,2—5,3 km tunnis.

Tori hobuse kergema tüübi esindajad on kõlblikud ka ratsa- ja spordihobusteks, nagu seda on tõestanud ratsavõistlused Tallinna Riiklikul Hipodroomil, Toris ja mujal Eesti NSV-s.

KOGEMUSI TIINETE MÄRADE HOOLDAMISEL JA VARSSADE KASVATAMISEL

J. PALMISTE,
Tori Hobusekasvanduse vanemtallimees

Töötan Tori Hobusekasvanduses sugumärade tallimehena alates 1941. aastast. Selle aja jooksul olen omandanud suure hulga kogemusi sugumärade hooldamisel ja varssade kasvatamisel. Minu parim töösaavutus oli 1951. aastal, millal sain ja kasvatasin üles minule kinnistatud 29 märalt 29 varssa.

Erinevalt teistest emasloomadest on tiined märad väga õrnad. Piisab nõrgast löögist, komistamisest, järsust pingutusest, üsna vähe riknenud söödast või mõnest muust taolisest põhjusest ja abort ongi käes. Kõik märad ei ole aga ühesugused: ühed aborteerivad kergesti, teised mitte.

Minu kogemuste järgi on võimalik tiineid märasid harjutada tugevamini vastu pidama. Selleks tuleb neid mõistlikult kohelda. Toris on tallimehed ja hobustega töötajad hästi teadlikud tiinete märade õige kohtlemise vajadusest. Pärast raskest tööst vabastamist hoolitsen selle eest, et märad saaksid iga päev liikuda. Soovitav on tiinuse lõpu poole märadega sooritada kergemaid töid üksikrakendis. Märad usaldatakse hoolsatele ja vastutustundlikele töötajatele. Kui loodetava varssumiseni on jäänud kaks nädalat, alles siis vabastatakse märad tööst täielikult. Nende liikumise korraldan siis avaras koplis jalutamise teel. Hoolitsen muidugi, et jalutamise ajal ei oleks tiinete märade rühmas selliseid märasid, kes teisi löövad. Loidusid märasid, kes ei taha jalutuskoplis liikuda, oleme rakendanud ka kergetele majandisisestele töödele.

Tori Hobusekasvanduses kasutatakse talvel tiinete märade jalutamiseks samu kopleid, mis on nende suviseks karjatamiseks. Neis kopleis viibivad märad iga päev 3—4 tundi. Jalutamine toimub kuni varssumiseni. Kerge töö ja igapäevane jalutamine karastavad märade organismi ning väldivad neil aborte.

Tiinete märade söötmisel olen eriti hoolas. Peamine, mille järele ma valvan, on söötade hea kvaliteet. Kopitanud ja hallitanud koresööta, külmunud, mädaplekkidega ja pesemata juurvilja, samuti riknenud jõusööta ei anna ma tiinetele märadele kunagi. Aurutatud kartulite söötmisel lupjan künasid kaks korda nädalas.

Vahetult enne varssumist söödaratsiooni vähendamiseks erilist vajadust ei ole. Kogemused on näidanud, et varssumise ajal jõusööda ärajätmine vähendab piimateket. Hiljem selle taastamine on raske ja varss võib piimapuuduse all kannatada.

Juba paar nädalat enne varssumist paigutan tiined märad varssumistalli. Varssumistallis peetakse piinlikku puhtust. Seda lubjatakse korduvalt; sulgusid desinfitseeritakse iga sünnituse järel. See on vajalik esineda võivate nakkushaiguste leviku tõkestamiseks. Varssumise ootel olevatele märadele valin allapanuks puhtad ja kuivad õled. Märadel võtan rauad alt. Jälgin, millal ilmub nisadesse piim, sest piima ilmumise järel on lähema 12—24 tunni jooksul oodata varssumist.

Varssumistalli mahub meil 6 mära. Talvisel ja kevadisel varssumishooajal on seal kõik kohad täidetud. Et varssumise ootel olevaid märasid tuleb alatiselt silmas pidada, siis on seal korraldatud ööpäevane valve. Märad varssuvad enamasti öösel, ja kui valvur märkab varssumise algust, siis kutsub ta kohale vanemtallimehe või vajaduse korral veterinaararsti.

Normaalse varssumise puhul ei ole märale sünnitusabi andmise vajadust. Tuleb aga jälgida, et võimaliku ebanormaalsuse puhul oleks abi kiiresti käepärast. Kui varss on väljutatud ja nabaväät pole ise katkenud, siis rebin selle tema loomulikult katkemiskohalt kõhuseina lähedusest (märgatav heledama nöördunud kohana) katki. Rebimisel lakkab verejooks kiiremini kui noaga lõikamisel. Vastsündinud varsa nabaväät tuleb kõige hoolikamalt puhtuses pidada, sest sealtkaudu võivad nakkushaiguste pisikud väga kergesti varsa organismi tungida. Eriti ohtlik on see siis, kui allapanu ei ole küllalt puhas. Seda silmas pidades on mul vajalikud kaitseabinõud alati käepärast. Nabaväädi rebenemisel niisutan seda põhjalikult

jooditinktuuriga. Kohe pärast sündi puhastan varsa suu, nina ja kõrvad limast ning asetan ta mära ette lakkumiseks.

Imetava mära söödaratsioon peab olema tugev ja mitmekesine. Toris saavad imetavad märad koresöödale lisaks 4—5 kg söödapeete ja 2,5—3 kg jõusööta päeva kohta ning rikkalikult mineraalsööta.

Samal või järgmisel päeval pärast sündimist kaalume ja mõõdame varsa, mille järel ta läheb koos emaga märade talli. Kasvu ja arengu jälgimiseks jätkame mõõtmist ja kaalumist igal kuul kuni noorhobuse kolmeaastaseks saamiseni.

Kahe nädala vanuse varsaga mära võib kevadisel põllutööhooajal rakendada kergele või keskmisele tööle. Vastavalt tuleb muidugi suurendada mära päevast söödaratsiooni. Talvel, millal peamiselt toimuvad metsamaterjali-, sõnniku- või muud veod ja lumi on sügav, ei ole võimalik noorte varssadega märasid nendele töödele rakendada.

Tõuaretuse huvid nõuavad, et hea sugumära annaks igal aastal varsa. Tori Hobusekasvanduse tallimeeste kogemused näitavad, et see osutub täiesti võimalikuks. Peamiseks nõudeks on sealjuures mära tugev söötmine ja temaga mõistlik töötamine. Seda nõuet silmas pidades paaritan minu hoole all olevaid märasid kohe esimesel innaperioodil pärast varssumist.

Kui varss saab küllalt imeda, siis areneb ta hästi. Piima vähesuse korral tuleb ema söödaratsiooni suurendada ja mitmekesistada. Mõnikord juhtub, et mära ei imeta üldse. Siis on võimalik varssa ka lehmapiimaga üles kasvatada. Toris on sellised juhtumid harvad. Üksikjuhtudel on mõne alaarenenud varsa kasvu ergutamiseks tulnud talle paari nädala jooksul pärast sündi anda 6—8 liitrit kooritud lehmapiima päevas. Tean juhtu, kus mära ei imetanud, kuid varss kasvatati edukalt üles lehmapiimaga. Viimane on märapiimast valgu- ja rasvarikkam, aga suhkruvaesem. Seepärast lisati lehmapiimale ⅓ keedetud vett ja iga liitri kohta supilusikatäis suhkrut. Sellist piima joodeti varsale 10 liitrit päevas, üks liiter korraga iga kahe tunni järel, ainult öösine vahe oli 6 tundi.

Varssade kasvatamisel on väga tähtsaks asjaoluks huvi selle töö vastu. Kes varssu armastab, see hoolitseb ka nende eest paremini ja väldib sellega haigestumisi ning õnnetusi. Tallimees peab varsaga igal võimalikul juhul püüdma sõprust luua, see aitab kaasa varsa iseloomu sõbralikuks kujunemisele. Healoomulise hobusega töötab meelsasti iga kolhoosnik ja sovhoositööline.

KOGEMUSI PÕLLUTÖÖHOBUSTE ÕPETAMISEL JA TREENIMISEL

J. TALI,
Tori Hobusekasvanduse treener

Hobusel, nagu igal teiselgi elusolendil, on väga keerukas organism. Kui tahame tugevaid ja vastupidavaid hobuseid saada, siis peame neid juba varsaeast peale pidevalt õpetama ja harjutama. Ilma õpetamata jääb hobuse närvisüsteem välja arenemata ja treeninguta ei muutu lihased tugevaks.

Uue hobuse kujundamist alustatakse juba vanematepaari valikuga. Sobivate vanemate ühendamise tulemusena saadakse soovitav varss. Näiteks väga hea välimikuga ja silmapaistvalt hea tõutüübiga täku Hormoni (sündinud 1951. aastal) emaks on mära Lipsi ning isaks täkk Halvak. Lipsi on täkk Lootsi tütar, suur ja tugev hobune, kes on varemgi andnud häid varssu. Halvaku isa on Halis, kes põlvneb vanast Hetmani liinist. Halvak on väga hea tõutüübiga ja tugev hobune ning on andnud palju häid järglasi.

Noorhobuse õpetamist tuleb alustada «maast-madalast». Seepärast püüangi juba emataguse varsa poolehoidu võita. Igal võimalikul juhul silitan teda ja katsetan jala ülesvõtmisega. Kui olen suutnud nii kaugele jõuda, et varss peab mind sõbraks, mitte vaenlaseks, siis olen oma esialgse eesmärgi saavutanud.

Vanust, millal noorhobust tuleb hakata tööle õpetama, ei ole ajaliselt võimalik täpselt kindlaks määrata. Suurel määral sõltub see hobuse kasvust ja arenemisest. Tori Hobusekasvanduses, kus teostatakse suunavat kasvatamist, arenevad noorhobused kiiresti ja saavad varakult täiskasvanuks. Tavalistes tingimustes toimub arenemine hoopis aeglasemalt.

Noorhobuste rakkes õpetamist alustan siis, kui nad on lõpetamas säluiga ja hakkavad täiskasvanud hobuse ilmet võtma. See on Tori tingimustes umbes kahe ja poole aasta vanuses. Varavalmiva noorhobuse õpetamisega alustan varem, hiljavalmiva õpetamisega hiljem. Näiteks täkk Luhar (sündinud 1952. aastal, isa Loots, ema Uhra) saavutas täiskasvanud hobuse mõõtmed juba kaheaastaselt. Tema õpetamisega alustasin siis, kui ta oli poolteiseaastane.

Enne noorhobuste rakkes õpetamise algust tutvun nende iseloomuga. Õpetamisel kohtlen iga noorhobust vastavalt iseloomule. Tulist rahustan, loidu ergutan.

Töötamisel noorhobustega olen enda suhtes rangelt nõudlik. Kui hobune õpetamisel ehmub, ei reageeri käsklusele (ta ei ole ju veel midagi õppinud!) või perutab, siis jään täiesti rahulikuks. Kohtlen hobust kaine mõistusega ja nõuan temalt seda, mis on vajalik. Treeneri mis tahes laadi ärritatud olek noorhobuse õpetamisel toob ainult kahju. Treeneri ärritus kandub üle õpetatavale noorhobusele ja kahjustab tema normaalset närvitegevust, arendades halbu harjumusi (voomasid), nagu perutamist, kartlikkust, tagant üleslöömist jne.

Noorhobust õpetan töötama järk-järgult. Esmalt tutvustan hobust rakmetega. Selleks valin avarad rangid ja asetan need talle ettevaatlikult kaela. Rangidega harjumiseks jätan need hobuse kaela paariks tunniks. Samuti toimin sedelga, leide ja suuraudadega (päitsetega on noorhobused juba võõrutamisest alates harjunud). Hobuse iseloomust sõltuvalt harjutan teda rakmetega üks, kaks või enam korda. Oluline on, et rakmed ei põhjustaks hõõrdumist. See soodustab loomas tõrksuse tekkimist.

Rakmetega harjunud noorhobust hakkan rakendis õpetama. Seda on parem teha lumeteega. Sobivamaks veokiks on regi. Ree aisad valin pikad.

Suvel toimub õpetamine paarisrakendis kerge vankriga. See on tingimata vajalik, sest töötamine paaris- ja mitmerakenditega on edukam. Kui noor hobune kaldub tõrksusele, siis õpetan teda paarisrakendis kõrvu vanema rahuliku hobusega. Selle moodusega olen saavutanud häid tulemusi.

Esmakordselt rakendamisel kasutan abilist. Hobust rakendan rahulikult, teda kogu aeg meelitades ja patsutades. Niisugune käitumine on vajalik sellepärast, et noor hobune ei ole veel harjunud rakmete kandmisega ja enda rakendada laskmisega. Ta on kartlik ja ehmub kergesti, sest ta on rakendamise puhul erutatud. Mõnekordse rakendis olemise järel harjub hobune nende toimingutega.

Noorhobuste õpetamine paarisrakendis Toris. Vankril treener J. Tali.

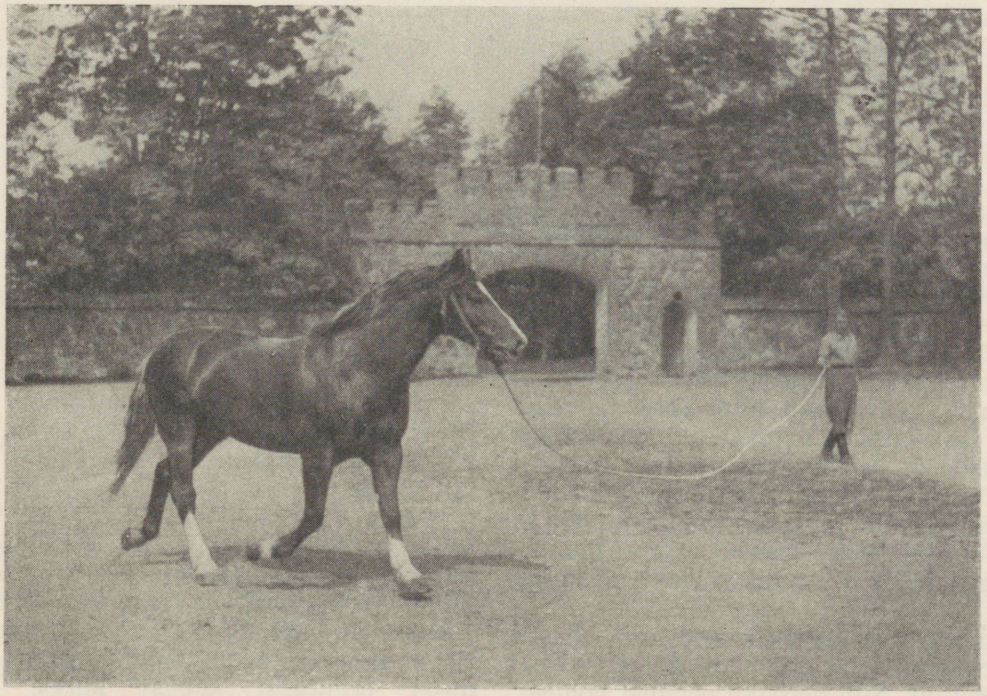

Sugutäku köietreenimine Toris.

Mõned hobusekasvatajad on arvamusel, et esmakordsel rakendamisel tuleb kasutada jõudu ja vägivalda, et sundida noorhobust alistuma inimese tahtele. See seisukoht on täiesti ebaõige. Minu kauaaegne praktika on näidanud, et kõigepealt tuleb meelitamisega võita noorhobuse usaldus, siis on teda kerge õpetada. Jõu ja vägivalla tarvitamisega tekivad hobusel halvad harjumused ja teda on edaspidi raske töös kasutada.

Hobuse rakendis käimise õpetamine kestab esimene kord koos ette- ja lahtirakendamisega pool tundi päevas. Selle aja jooksul liigub hobune 3—4 km vahelduvate allüüridega. Edaspidi õpetamise kestus järk-järgult pikeneb. Õpetamisperioodi vältus on igal hobusel erinev. See oleneb hobuse tõust, põlvnemisest, soost, eriti aga iseloomust. Rahuliku iseloomuga tori või eesti raskeveotõugu hobune harjub tööga sageli 2—3-kordsel etterakendamisel. Elava iseloomuga eesti tõugu hobune vajab pikemat õpetamisperioodi, kuid kahe kuni kolme kuu vältel on iga noorhobune tööks välja õpetatud.

Õpetamisel on mul tulnud tegemist teha ka tõrksate noorhobustega, kes tõrksuse on pärinud vanemailt või omandanud ebaõige õpetamise tagajärjel. Näiteks Hernese järglased. Selliste hobuste õpetamine või ümberõpetamine nõuab palju hoolt ning osavust. Tavalisemateks tõrksuse avaldusteks on veotahte täielik puudumine, perutamine (nn. «lõhkuma hakkamine»), autokartmine ja tagant üleslöömine.

Tõrksate hobuste õpetamisel püüan kõigepealt meelitamisega ja sõbraliku käitumisega võita hobuse usaldust. Seejärel hakkan range järjekindlusega harjutama käsklustele reageerimist ja töövõtteid (liikumise alustamist, pööramist, traavile üleminekut, seismajäämist jne.). Jäädes ise rahulikuks, hobusele sõbralikuks, kuid nõudmistes rangelt järjekindlaks, püüan saavutada olukorra, kus hobusel tekib harjumus mind pidada endast üleolevaks. Sellise visa järjekindlusega on mul korda läinud noorhobustel esinevaid tõrksuse avaldusi järk-järgult vähendada ja lõpuks täielikult likvideerida.

Nii näiteks toodi eesti tõugu täkk Prääks paarituspunktist 4-aastaselt tõrksana kasvandusse tagasi. Ta ei vedanud, heitis aisale, ajas püsti ja perutas. Kolmekuuse ümberõpetamise järel sai Prääksust korralik hobune.

Minu esimesed mälestused Tori Hobusekasvanduse hobustest ulatuvad tagasi 1920-ndaisse aastaisse. Peab märkima, et tolleaegsed hobused olid ida-friisi täkkudest põlvnemise tõttu palju halvema iseloomuga ja raskemini õpetatavad kui kasvanduse praegusaja hobused. Nende hulgas esines rohkesti perusid ja tõrksaid. Eriti rohkesti tõrksaid oli ida-friisi tõugu täku Granti järglaste hulgas (näiteks Garibaldi). Sel ajal kestis noorhobuste õpetamine kauem ja sellega tuli palju rohkem vaeva näha kui nüüd.

Sageli küsitakse, miks on praegused tori hobused rahulikuma iseloomuga ja kergemini õpetatavad kui varema aja hobused. Siin on kolm peamist põhjust. Esiteks postjee-bretooni täkkudega verelisandamise teel rajatud uutesse Uhke, Virga, Tugeva, Lootsi ja Sammuri liinidesse kuuluvad hobused on rahulikuma iseloomuga, kuid sealjuures küllalt energilised ja hea veotahtega. Teiseks põhjuseks on range valik, sest perud ja tõrksad hobused on suguhobuste hulgast järk-järgult välja praagitud. Kolmandaks põhjuseks on Tori Hobusekasvanduses rakendatud noorhobuste suunava kasvatamise süsteem. Torist hobuste müügiga ja paarituspunktidesse paigutamisega levivad rahuliku iseloomuga hobused ja pärandavad oma rahulikkust ka järglastele.

Õpetamise kõrval on suur tähtsus hobuste treenimisel. Treeninguga arendame hobused tugevaks ja vastupidavaks.

Kuidas ma treenisin noort täkku Hormonit?

See suurtest tugevatest vanematest põlvnev hobune sai varsana ja säluna tugeva karastuse. Talvel viibis ta iga päev 3—4 tundi väljas ja tegi koos teiste noorhobustega läbi igapäevase jooksutreeningu 4—8-kilomeetrisel distantsil.

Et Hormon arenes ruttu täiskasvanuks, oli võimalik teda tööle õpetada 1,5—2 aasta vanuselt. Täku rahuliku iseloomu tõttu toimus õpetamine ruttu ja kerge vaevaga.

1954. aasta kevadel otsustati, et Hormon (ta oli siis 3-aastane) võtab sama aasta sügisel osa maksimaalse veojõudluse võistlustest. Sellega seoses kerkis ülesanne: täkk suve jooksul võistlusteks ette valmistada.

Tori Hobusekasvandusel on haritava pinnaühiku kohta palju hobutööjõudu, seepärast ei ole vajadust sugutäkke pidevalt põllutöödel kasutada. Neid rakendatakse vahetevahel ainult koresöötade ja allapanu vedamiseks tallidesse jm. Selle tõttu jääb ära pidev töötreening. Järelikult oli Hormonile vaja korraldada spetsiaalne treening. Kahe kuu vältel suvel treenisingi Hormonit selleks varem koostatud kava kohaselt.

Söödaks sai Hormon treeninguperioodil päevas liblikõieliste ja kõrreliste segaheina 6 kg, haljasvikki või rohtu 15 kg, segajõusööta (peamiselt kaerasõmerikust ja nisukliidest) 7—8 kg, lisaks keedusoola ja kondijahu. Söötmine toimus 4—5 korda päevas.

Kogu päevasest treeningust vaba aja viibis Hormon jalutuskoplis, öösel aga tallis.

Kiiruse ja vastupidavuse arendamiseks tegin Hormoniga neljal päeval nädalas vankriga maanteesõidu. Algul oli distants 5—6 km, hiljem pikendasin seda järk-järgult 8—10 km-ni. Treening toimus vahelduvate allüüridega (sammu liikumine, aeglane ja kiire traav), kusjuures koormaks oli nelja rattaga töövankril 1—2 inimest, mis vajas 25—35 kg veojõudu. Iga sõidu järel oli täkk parajalt higine.

Hobuse jõu väljaarendamiseks toimus kahel päeval nädalas koormavedu. Koormaks oli treeninguperioodi algul 800 kg (veojõutarve 45—50 kg), mille järk-järgult suurendasin kuni 1200 kg-ni (veojõutarve 55—60 kg). Veo distantsiks oli perioodi algul 3—4 km, lõpul 8—10 km. Veo sooritamisel ergutasin hobust kiirele ja hoogsale sammule. Enne raske koorma vedamise alustamist

lasksin Hormonil vedada kergemat koormat, et võimaldada hobuse organismil kohaneda suuremaks pingutuseks.

Treeninguperioodi teisel kuul sooritasin Hormoniga neil päevadel, millal toimus sõit hommikupoolel, raskema koorma veo õhtupoolel. Koorma raskuseks selleks spetsiaalselt valmistatud vankril oli 1500 kg (veojõutarve 180—200 kg). Raskel liivasel teel oli veo distants algul 200—300 meetrit, lõpupoole 500—600 meetrit.

Raske koormaga treeningul pidasin eriti silmas, et hobune ei harjuks veol tõrkuma. Selleks püüdsin vältida raskeid veotakistusi (pehmed või auklikud teeosad), mis hobuse jõust üle käisid. On ju nii: kui hobune eriti raske koormaga pehmel teeosal omal algatusel mõne korra seisma jääb, siis muutub see tal harjumuseks ja ongi käes veotõrksus.

Et võistlus ei toimunud kohe pärast treeninguperioodi lõppu, siis jätkasin tööd kuni võistluseni, kuid kergendatud koormaga. Seejuures püüdsin igati vältida hobuse ületreenimist. Selle kindlakstegemiseks kaalusin täkku sageli. Kehakaalus maha- või juurdevõtmise puhul suurendasin või vähendasin söödaratsiooni. Kogu aja oli Hormon arstliku järelevalve all.

Kui selgus maksimaalse veojõudluse võistluse tähtpäev, siis jätsin nädal aega enne võistlust ära raske koorma veo, samal ajal jätkates sõidu- ja veotreeningut. Seda tegin põhjusel, et raske koorma veo tagajärjel on hobuse õlgade ja pihtade lihased suurest pingutusest veel mitme päeva jooksul valusad. Kaks päeva enne võistlust oli Hormon treeningust täiesti vabastatud, kuid tal võimaldati jalutada.

Maksimaalse veojõudluse võistlusel 1954. aasta sügisel vedas Hormon asfaltkattega teel 16 420-kilogrammise koorma 498-meetrisel distantsil. Veokiks oli agregaat, mis koosnes nelja rattaga raudrehvidega ja raudassidega töövankrist ning nelja rattaga kummirehvidega ja kuullaagritega autojärelkärust.

Hormoni saavutus oli uueks NSV Liidu rekordiks.

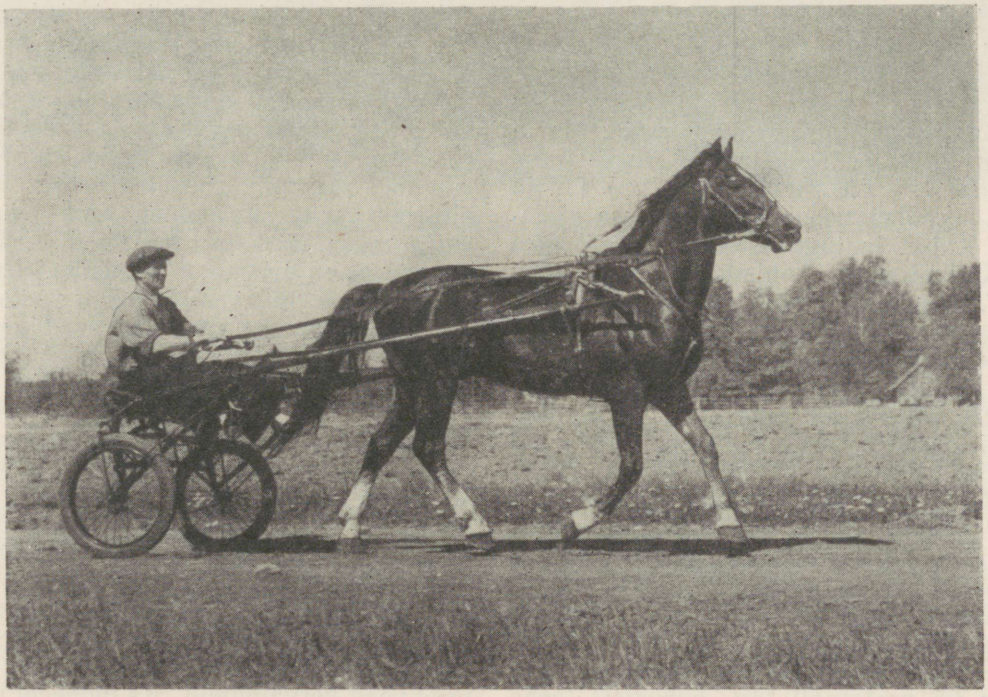

Hobuse sõidutreening käru ees.

HOBUSERAUTAMISE KOGEMUSI

J. NUUT,
Tori Hobusekasvanduse sepp-instruktor

Astal 1925, millal asusin Tori Hobusekasvandusse sepana tööle, oli väga palju tegemist kasvanduse hobuste kapjade parandamisega värkimise ja rautamise abil, sest tolleaegsed kasvanduse sugutäkud ei olnud kuigi heade kapjadega. Kõige halvemaid kapju pärandas täkk Meinhard II 43 T. Ise ma Meinhardit näinud ega rautanud ei ole, sest minu töö algaastail oli ta juba surnud. Väga hästi mäletan aga Meinhardi tütreid, tõumärasid: Marta 975 TA, Marena 972 TB, Marseile Tk 1995, Madeira Tk 1991, Mindal 971 TA, Melpomena 2045 TA ja paljusid teisi. Igaühel neist olid isesuguse ehitusega kabjad. Kujult ja tugevuselt olid need alla keskmise. Keskpäraste kapjadega oli täkk Tello II 63 T. Seevastu täkul Arend 64 T olid väga head, tugevad ja kujult ilusad kabjad. Ta pärandas seda omadust väga tugevasti ka järglastele. Ka Hetmanil olnud head kabjad. Olen seda kuulnud kasvanduse vanematelt töötajatelt. Et Hetman häid kapju järglastele pärandas, selle kohta on palju tõendeid. Näiteks täkud Harun 42 T, Hason 403 TA, Halivat 753 TA jt. olid heade kapjadega ja pärandasid seda omadust ka järglastele.

Praegu on tori hobuse kapjade kvaliteet palju paranenud. Selleks on suuresti kaasa aidanud parema tõumaterjali kasutamine. Palju viletsate kapjadega hobuseid on tõuaretusest kõrvaldatud. Kogutud tähelepanekute põhjal võib öelda, et praegusel ajal on 95 protsendil tori hobustest head kabjad.

Tsaariajal ja kodanliku aja algupoolel rautati kõik hobused omatehtud nn. «separaudadega». Raua pealmine pind tehti sissepoole libajas ja raua harud olid kitsamad kui keskosa. Viimased naelaaugud asetsesid liiga kaugel päka pool. Selliste raudadega rautatud hobused hakkasid väga tihti lonkama. Lonkamist põhjustasid liiga kaugele päka poole löödud naelad, mis takistasid jala mahatoetamisel kabja päkaosa laienemist. Naelu ei tohi lüüa kaugemale kui 0,5 sm tahapoole kabja suuremast laiusest. Samuti olid lonkamise põhjuseks sageli liiga kõrged ja ebaühtlase pikkusega päkahaagid. Päkahaagid ei tohi kõrgemad olla eeshaagist. See põhjustab varbatelje murdumist ja soodustab kõõluste põletikku ning kompkabja tekkimist. Korrapärase kabja puhul peavad ees- ja päkahaagid olema ühekõrgused.

Üks suuremaid puudusi, mis kohapeal valmistatud raudadel varemal ajal esines, oli raua ülemisel, vastu kapja oleval pinnal esinev sisemise serva libask. Normaalse kabja sarvtald on ülespoole pisut kumer. Nii tekib sarvtalla ja raua ülemise pinna siseserva vahele mõnemillimeetrine vahe. Sinna vahesse lähevad kruusakivikesed, mis tekitavad pigistust ning lonkamist. Sama pahe põhjustab ka lame- ja täiskabja tekkimist, sest jala mahatoetamisel on sarvtallal võimalus liiga palju allapoole vajuda, mis venitab välja vastavad kõõlused.

Kasvanduse rautatud tõumärad, kes kõva pinnasega teel vähem liiguvad, rautatakse ümber iga kuue kuni kaheksa nädala järel. Iga päev tööl käivatel hobustel kuluvad rauad ära juba enne kuut nädalat ja neid tuleb sagedamini uuendada.

Noori hobuseid, kes pidevalt ei tööta kõva pinnasega teel, on parem pidada rautamata. Mida kauem on hobune rautamata, seda tugevamaks ja tervemaks arenevad kabjad. Ka on raudadeta hobusel kõndimine mugavam.

Asjatundliku rautamisega on võimalik üsna palju parandada viltusi ja kompkapju ning muid selliseid vigu. Olen eriraudade abil paljudel noorhobustel need vead kõrvaldanud. Ka mõnedel hobustel esinevat riivlemist (jalgade kokkulöömine) olen õige värkimise ja rautamisega parandanud.

Noorhobuste kapju tuleb karjamaaperioodil tihti kontrollida, sest pehmel pinnasel liikudes ei kulu kabi nii ruttu, kui ta kasvab. Kui on märgata kabja kandeservade pikaks kasvamist, siis tuleb kapju värkida.

Talvel talliperioodil kuluvad noorhobuste kabjad üldse vähem kui suvel. Siis värgin neid iga 6—8 nädala järel. Noorhobuste kapjade kandeservade ja päkanukkide värkimisel püüan võimalust mööda anda kapjadele sellise asendi ja kuju, et jalg ning

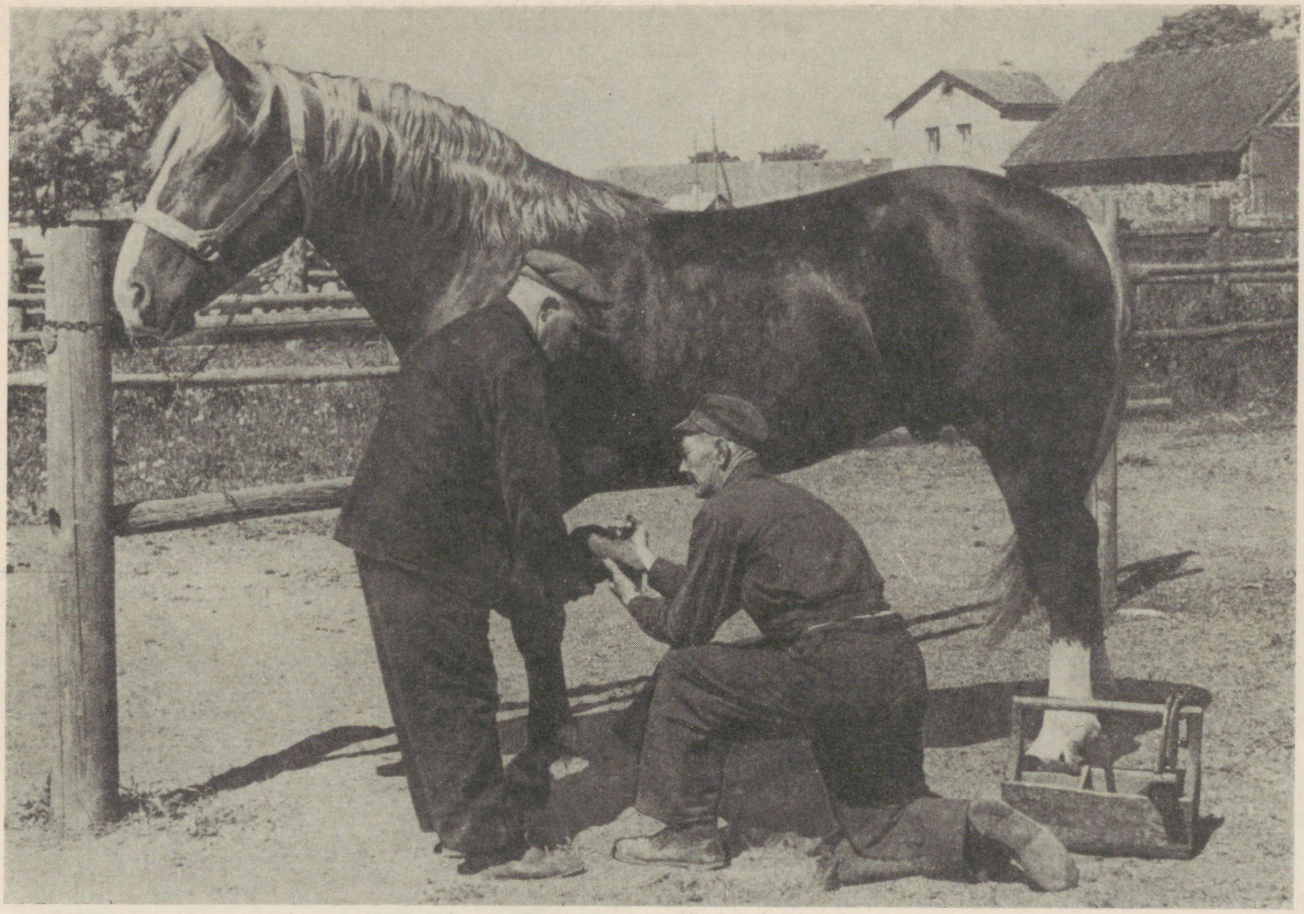

Sepp-instruktor J. Nuut üleliidulise põllumajandusnäituse tšempioni, täkk Hormonit rautamas. Jalga hoiab vanemtallimees J. Palmiste.

kabi areneksid korrapärasteks. Sarvtalla värkimisel pean silmas, et sealt lõigataks ära ainult lahtised, narmendavad osad. Sarvtalla õhukeseks lõikamine on lubamatu, sest sellega tald nõrgeneks, vajuks alla ja tekiks lame- või täiskabi.

Et noorhobused rautamisel ei tõrguks, harjutavad tallimehed juba ematagustel varssadel jalaandmist. Päitsete pähepanemist ja ohelikuga sõime või seina külge sidumist hakatakse harjutama kohe pärast võõrutamist.

Esimesel värkimisel või rautamisel tuleb hobune siduda nii tugevasti, et tal poleks võimalik end lahti rebida. Pääseb ta juhuslikult lahti, siis püüab ta seda ka järgmistel kordadel teha ja muutub rautamisel tõrksaks. Sidumiseks on otstarbekohane kasutada kaelarihma koos tugeva ohelikuga. Sein, kuhu on kinnitatud sidumisrõngas, peab samuti tugev olema. Täiesti lubamatu on sidumisrõnga kinnitamine mõne kuuri või küüni laudseina külge, kust laud võib lahti tulla ja hobust hirmutada.

TORI HOBUSEKASVANDUSE HOBUSTE VILJAKUSEST

G. TEHVER,
teaduslik töötaja

Tori tõugu hobune on suure sigivusega. Seda tõestavad 58 aasta andmed (1889—1947) Tori Hobusekasvandusest. Märade tiinestumise protsent sel ajavahemikul oli keskmiselt 74,1 ning varssu saadi iga 100 mära kohta 70. Praegusel ajal saadakse iga 100 mära kohta 85—87 varssa aastas. Viljakamad märad on eluaja jooksul sünnitanud 10—18 varssa.

Eriti viljakatena tuleb nimetada kuut kasvanduse mära: Daisy, Hilba, Leidulaps, Walhalla, Alma ja Aade, kes on andnud eluaja jooksul üle 15 varsa. Nelikümmend üks mära on andnud eluaja jooksul üle 10 varsa.

Et ahtrust likvideerida, tuleb kõigepealt kindlaks teha seda põhjustavad tegurid. Suguelundite süstemaatiline uurimine märadel on võimaldanud Tori Hobusekasvanduses:

1. Avastada märadel soodne paarituspäev ja sellega tagada nende tiinestumine.
2. Kindlaks teha vaikselt indlevad märad.
3. Avastada suguelundite ebaloomulikkus ja talitlushäired, mille puhul varakult teostati spetsiaalravi. Sellega saavutati märade tervistumine ja edaspidine tiinestumine.
4. Avastada varajased abordid.
5. Vähendada sugutäkkude paarituskoormust, jättes patoloogiliselt indlevad märad paaritamata. See võimaldas parimate sugutäkkude otstarbekat kasutamist ning nende pidamistingimuste parandamist.

   Hobuste õigeviisilisele söötmisele ja sugutäkkude ratsionaalsele ekspluateerimisele omistati ahtruse likvideerimisel Tori Hobusekasvanduses erilist tähelepanu.
6. Diagnoosida varakult tiinust. Tiinust kontrollitakse Tori Hobusekasvanduses kolm korda: esimene kontroll toimub 20—30 päeva möödumisel viimasest paaritamisest, teine kontroll 2. või 3. tiinuskuul ja kolmas sügisel, talliperioodile ülieminekul.

Innaperiood tori tõugu märadel kõigub normaalse inna puhul keskmiselt 5—7 päeva vahel, kusjuures lühim ind kestab 2 ja pikim 13 päeva. Talvel ja kevadel sageli esinevat ühefaasilist (valminud Graafi folliikul ei ovuleeru) ja patoloogilist inda ei ole siin avastatud. Inna kestus oleneb peale pidamis-, söötmis- ja kasutamistingimuste ka ilmastikust ja aasta-

Teaduslik töötaja G. Tehver hobuse pulssi lugemas pärast veokatse sooritamist.

Sugutäkud jalutuskoplis.

ajast. Tähelepanekud Tori Hobusekasvanduse märade puhul näitavad, et inna kestust märadel pikendavad ka liiga sagedased, igapäevased paaritamised.

Märadel, kel oli kalduvus pikaks indlemiseks, reguleeriti inna kulgu sünestrooli süstimisega ja spetsiaalsete lisasöötadega, nagu idandatud terad, kalamaksaõli, kaltsiumkloriid jne. Neil märadel, kel olid ühesugused töö-, söötmis- ja pidamistingimused, püsis normaalne innaperiood vastavatel aastaaegadel enam-vähem konstantsena. Tori tõugu märade innatsükli kestus kõigub normaalse inna puhul 21—28 päeva vahel. Mis puutub varssumisjärgsesse innasse, siis ilmub see tori tõugu märadel soodsa pidamise ja söötmise puhul keskmiselt 7.—10. päeval pärast varssumist.

Soovitavaks paaritusajaks on tori tõugu märadel enamikus inna teine või kolmas päev. Korduspaaritusi teostatakse 24—48-tunnise ajavahemiku järel, olenevalt mära inna omapärasusest. Normaalselt kulgeva inna korral paaritatakse märasid inna välistunnuste järgi, kuid visalt tiinestuvaid ja pikalt ning korratult indlevaid märasid uuritakse rektaalselt ja paaritatakse võimalikult ovulatsioonieelsetel tundidel.

Tiinuse keskmine kestus tori tõugu märadel aastail 1946—1950 kõikus 325—335 päeva vahel. M. Ilmjärve andmetel on Tori Hobusekasvanduses tori tõugu märade tiinuse kestus 1926. aastast alates lühenenud 0,84—5,92 päeva võrra. Tiinuse kestus märadel on individuaalne ega sõltu vanusest. Pikim tiinuse keskmine kestus (341 päeva) oli palju varssunud (17 varssa) märal Leidulaps, kes oli tori ja kohaliku eesti hobuse ristand. Eesti tõugu märade kandeaeg on 339—340 päeva, mis on üldiselt tori tõu omast pikem.

Täpselt on raske loomulikku kandeaega määrata neil aastatel, millal märad on nõrgas toitumuses, sest siis nad sageli ei kanna loodet lõpuni, vaid varsad sünnivad mõni aeg varemalt.

Märade viljakuse tõstmise küsimusse kuuluvad ka märadele loomuliku varssumise kindlustamine ja varssade säilitamine. Selleks on Tori Hobusekasvanduses sisustatud nõuetekohased ruumid ja varssumisperioodil sisse seatud range ööpäevane valve.

Ülalnimetatud võtete rakendamisega on Tori Hobusekasvanduses märade ahtrus likvideeritud ja alates 1949. aastast on kõik märad tiinestunud.

ÜLELIIDULISEL PÕLLUMAJANDUSNÄITUSEL ESITATUD TORI HOBUSEKASVANDUSE HOBUSEID

Kõrgete toodangunäitajate tõttu kõigis majapidamisharudes sai Tori Hobusekasvandus austava võimaluse osa võtta 1954. aastal avatud üleliidulisest põllumajandusnäitusest. Näituse eksponaatideks valiti tori tõugu täkud Hindo 1667 TA, Haigur 1695 TA, Uhur 1625 TA ja Uksu 1183 TA. Kaks esimest olid tõu esindajad, kuna kaks viimast esinesid paarisrakendis Eesti NSV-s kasutatava kahehobusevankri ees. 1955. aastal oli üleliidulise põllumajandusnäituse eksponaadiks täkk Hormon 1715 TA.

Hindamiskomisjoni poolt tunnustati Hindo 1954. aastal ja Hormon 1955. aastal üleliidulise põllumajandusnäituse tšempioniks tori tõu alal; Haigurile, Uhurile ja Uksule määrati I järgu atestaadid.

Hindo 1667 TA põlvnemine

Hingstar 317 T	Heldenknabe II 133 T	Heldenknabe Tk 1543	Hetman
			Burja
		Cabildo Tk 1638	Carlos I Pr
			Hebe Tk 1478
	Maimu 1284 T	Movik 62 T	Meinhard II 43 T
			Hestia 965 T
		Dunja 966 T	Doppelgänger 25 T
			Hecuba Tk 1790
Ubi 3679 TA	Uhke 573 TA	Quichen PBr	Saxon PBr
			Yel PBr
		Deroute PBr	Ulloa PBr
			Fleurette PBr
	Vaika 2105 TA	Virk 571 TA	Dol PBr
			Union PBr
		Hupa 1548 TB	Harun 42 T
			Waldfrau Tk 1934

Hindo sündis 1949. aastal Tori Hobusekasvanduses. Nagu tabelist nähtub, on ta isa Hingstar ja ema Ubi. Hindo kuulub Heldenknabe—Hingstari liini ja on emaisa Uhke ning emaemaisa Virga kaudu saanud postjee-bretooni tõu vere lisanduse. Hindo on väga hea tõutüübiga ja keskmise tüsedusega. Tema tähtsamad mõõtmed on järgmised: kõrgus turjalt 158 sm, kere põikpikkus 168 sm, rinna ümbermõõt 204 sm, kämbla ümbermõõt 22 sm ja eluskaal 680 kg. Ta on kuiva, tiheda ja tugeva konstitutsiooniga, ilusa välimikuga, väikese kuiva peaga ja laia seljaga. Tal on pikk lai laudjas, lai ja sügav hästi võlvitud rind, hästi asetsevad tugevad jalad ja kabjad, pikk samm ja hoogne traav. Iseloomult on ta energiline ja väga elav.

Värvuselt on Hindo raudjas. Otsmikul on tal lauk. Parem eesjalg on sõrgatsini ja vasak eesjalg kämblani valge.

Haigur 1695 TA põlvnemine

Halvak 1553 TA	Halis 348 T	Harun 42 T	Hetman
			Olikas Tk 1167
		Milla 978 T	Meinhard II 43 T
			Quadiana 964 T
	Vaika 2105 TA	Virk 571 TA	Dol PBr
			Union PBr
		Hupa 1548 TB	Harun 42 T
			Waldfrau 957 T
Uha 3539 TA	Uhke 573 TA	Quichen PBr	Saxon PBr
			Yel PBr
		Deroute PBr	Ulloa PBr
			Fleurette PBr
	Halda 1690 TB	Harun 42 T	Hetman
			Olikas Tk 1167
		Maali 977 T	Meinhard II 43 T

1950. aastal Tori Hobusekasvanduses sündinud Haiguri isa on Halvak ja ema Uha. Haigur kuulub Halise liini ja on isaemaisa Virga ja emaisa Uhke kaudu samuti kui Hindogi saanud postjee-bretooni vere lisanduse. Ta on väga hea tõutüübiga ja tüse. Tema tähtsamad mõõtmed on järgmised: kõrgus

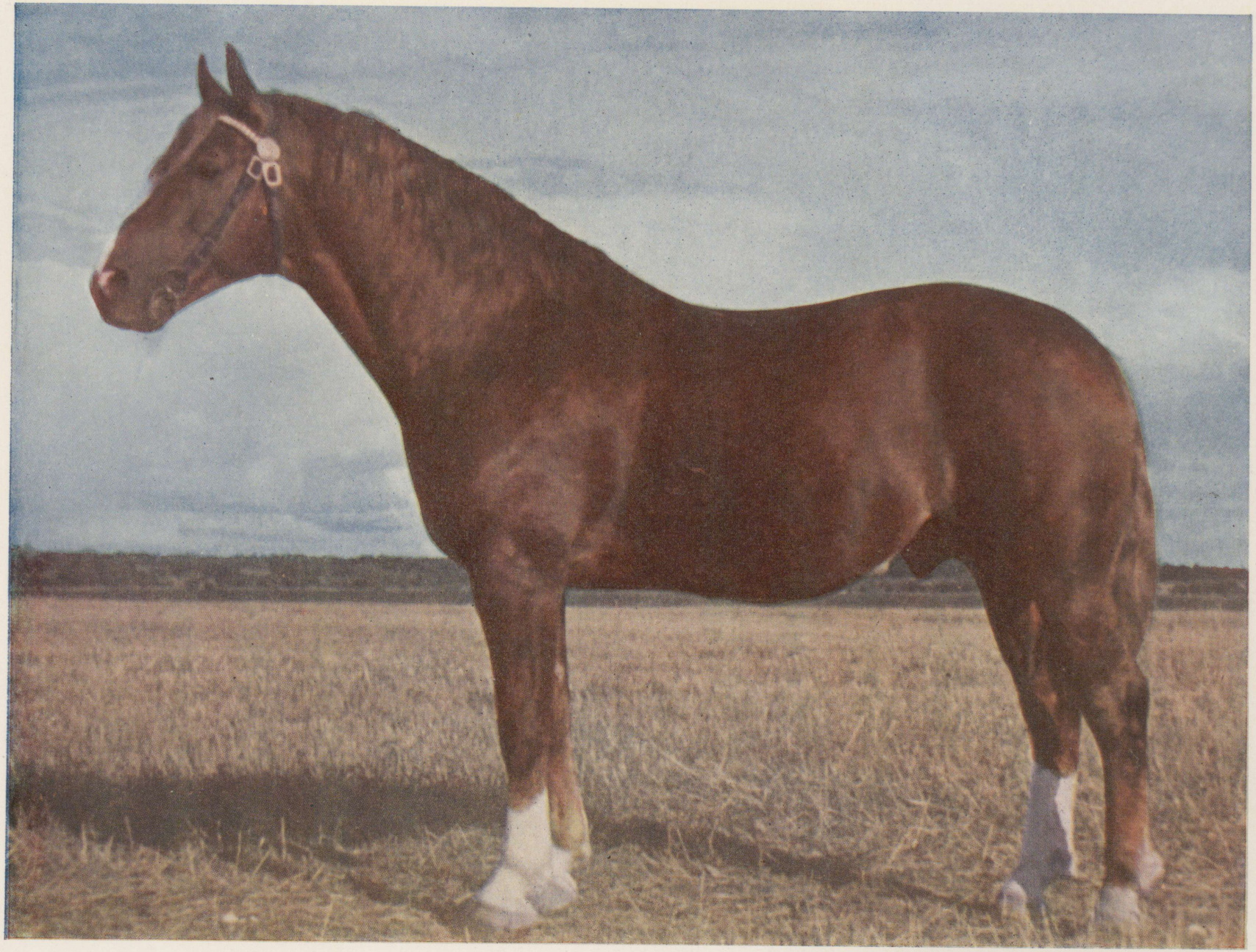

Täkk Hindo 1667 TA, sündinud 1949. a., raudjas, kõrgus turjalt 158 sm, kere põikpikkus 168, rinna ümbermõõt 204 sm, kämbla ümbermõõt 22 sm. Üleliidulisel põllumajandusnäitusel 1954. aastal tunnustatud tori hobusetõu tšempioniks.

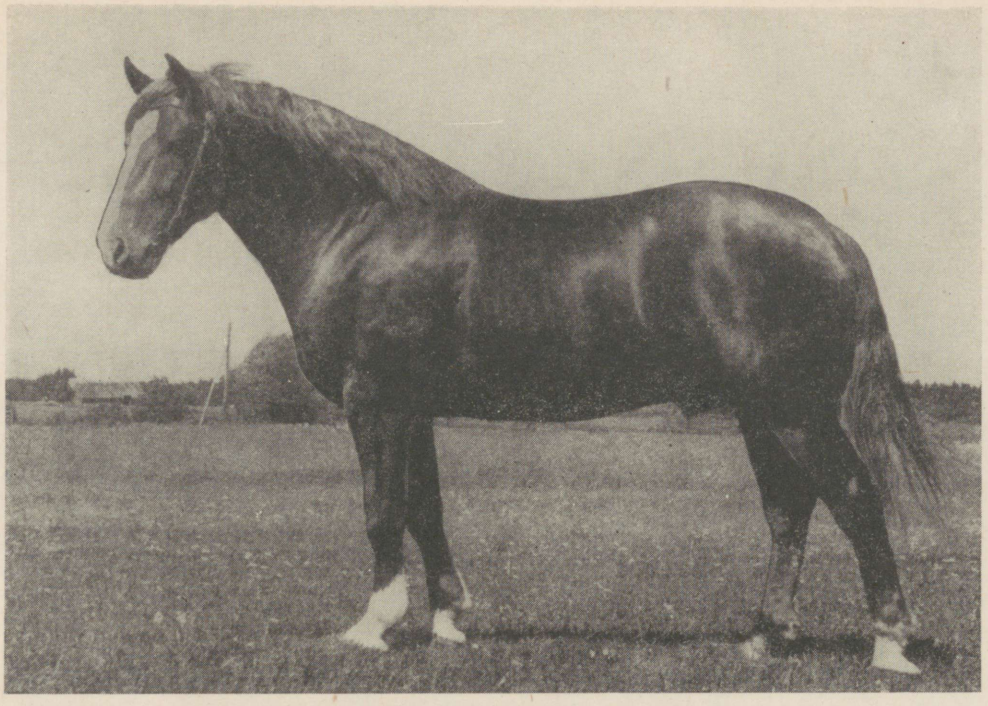

Täkk Haigur 1695 TA, kellele määrati 1954. a. üleliidulisel põllumajandusnäitusel esimese järgu atestaat. Sündinud 1950. a., raudjas, kõrgus turjalt 164 sm, kere põikpikkus 172 sm, rinna ümbermõõt 208 sm, kämbla ümbermõõt 23 sm.

turjalt 164 sm, kere põikpikkus 172 sm, rinna ümbermõõt 208 sm, kämbla ümbermõõt 23 sm ja eluskaal 712 kg. Haigur on kuiva, tiheda ja tugeva konstitutsiooniga, hea välimikuga, proportsionaalse kuiva peaga, laia seljaga, pika laia laudjaga, laia sügava rinnaga, hästi asetsevate tugevate jalgade ja kapjadega, väga hea iseloomuga ja energiline.

Värvuselt on Haigur raudjas, lauguga otsmikul. Parem eesjalg on sõrgatsini, vasak ees- ja vasak tagajalg üle sõrgatsi valged.

Uhur sündis 1947. aastal Tori Hobusekasvanduses. Ta isa on Uhas ja ema Homi. Uhur kuulub Uhke liini, on väga hea tõutüübiga, tüse ja järgmiste tähtsamate mõõtmetega: kõrgus turjalt 162 sm, kere põikpikkus 167 sm, rinna ümbermõõt 215 sm, kämbla ümbermõõt 22,5 sm ja eluskaal 816 kg. Ta on kuiva, tiheda ja tugeva konstitutsiooniga, hea välimikuga, proportsionaalse kuiva peaga, laia seljaga, pika laia ja renja laudjaga, laia ja sügava rinnaga, tugevate jalgade ja kapjadega, energilise ning hea iseloomuga.

Uhur 1625 TA põlvnemine

Uhas 1143 TA	Uhke 573 TA	Quichen PBr	Saxon PBr
			Yel PBr
		Deroute PBr	Ulloa PBr
			Fleurette PBr
	Hupa 1548 TB	Harun 42 T	Hetman
			Olikas Tk 1167
		Waldfrau 957 T	Weighton Squire
			Hermia 952 T
Homi 2053 TA	Hommik 399 T	Harun 42 T	Hetman
			Olikas Tk 1167
		Aade 1283 T	Arend 64 T
			Malanja
	Mimi-Lee 1559 T	Mavr 50 T	Meinhard II 43 T
			Dudka Tk 1904
		Lauk 644 T	Weighton Squire
			Nella 643 T

Uksu 1183 TA põlvnemine

Uhke 573 TA	Quichen PBr	Saxon PBr	
		Yel PBr	
	Deroute PBr	Ulloa PBr	
		Fleurette PBr	
Horma 2373 TA	Hingstar 317 T	Heldenknabe II 133 T	Heldenknabe Tk1543
			Cabildo Tk 1638
		Maimu 1284 T	Movik 62 T
			Dunja 966 T
	Nepsi	—	
		Nelli	

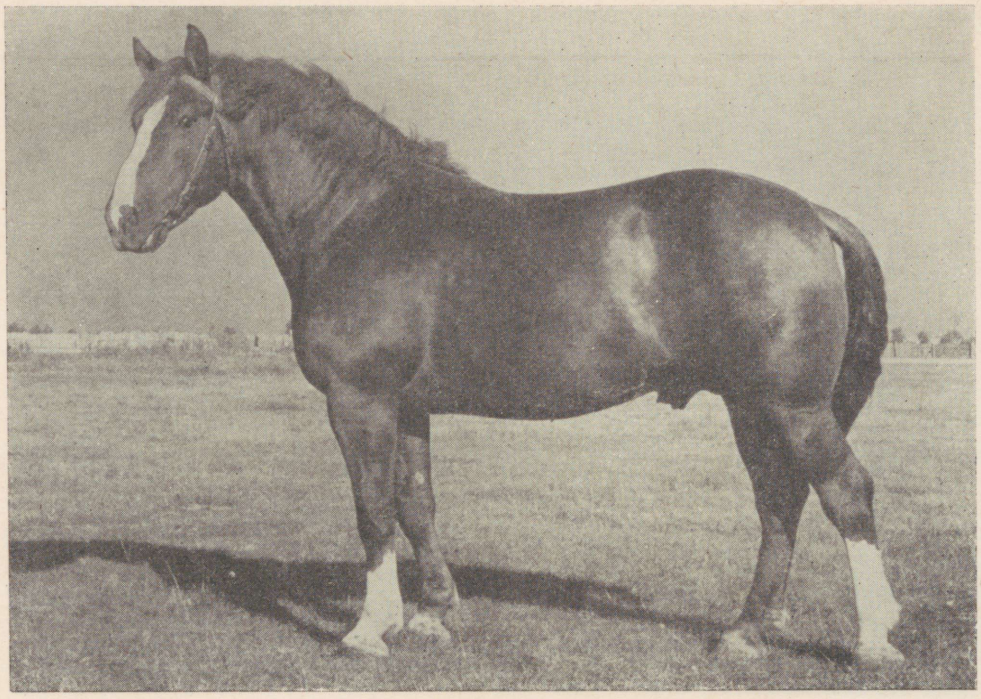

Täkk Uhur 1625 TA, kellele määrati 1954. a. üleliidulisel põllumajandusnäitusel esimese järgu atestaat. Sündinud 1947. a., raudjas, kõrgus turjalt 162 sm, kere põikpikkus 167 sm, rinna ümbermõõt 215 sm, kämbla ümbermõõt 22,5 sm.

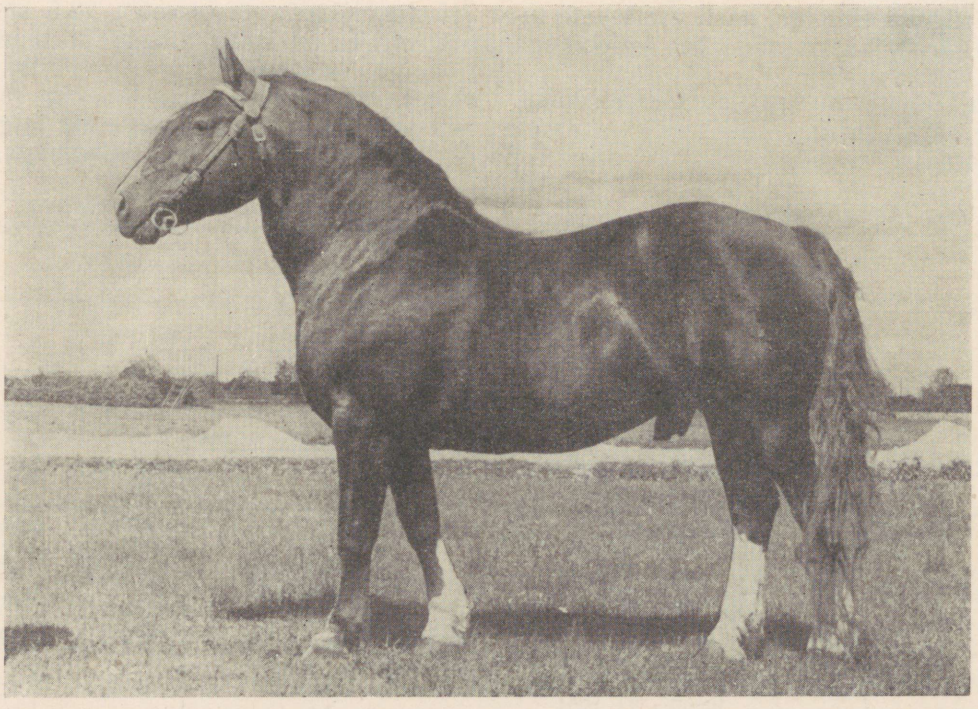

Täkk Uksu 1183 TA, kellele määrati 1954. a. üleliidulisel põllumajandusnäitusel esimese järgu atestaat. Sündinud 1942. a., raudjas, kõrgus turjalt 158 sm, kere põikpikkus 168 sm, rinna ümbermõõt 212 sm, kämbla ümbermõõt 23,5 sm.

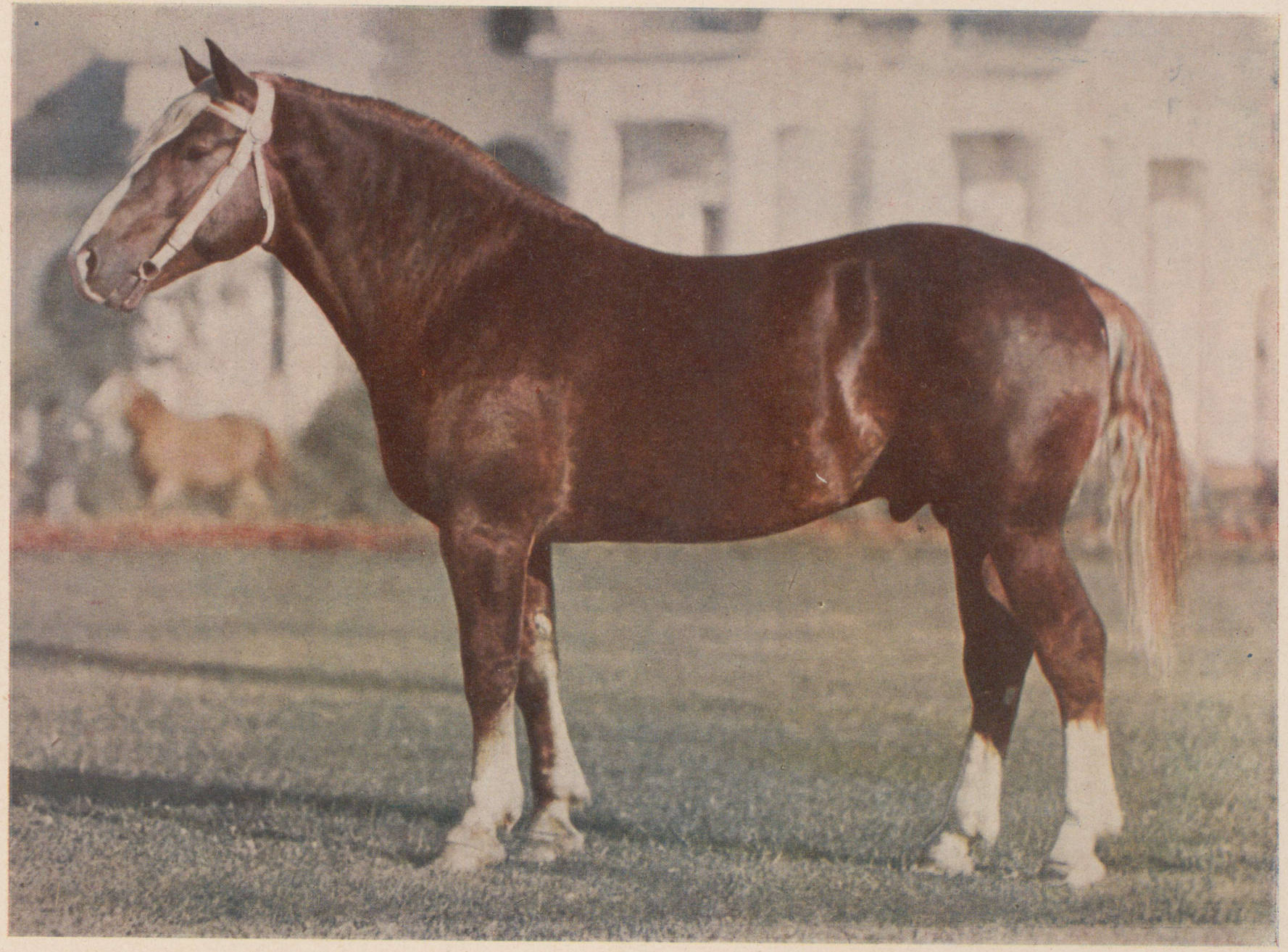

Täkk Hormon 1715 TA — üleliidulise põllumajandusnäituse tšempion 1955. a. Sündinud 1951. a., raudjas, kõrgus turjalt 165 sm, kere põikpikkus 178 sm, rinna ümbermõõt 205 sm, kämbla ümbermõõt 24 sm.

Värvuselt on Uhur raudjas. Otsmikul on tal lauk. Parem eesjalg on sõrgatsini, vasak eesjalg üle poole kämbla ja vasak tagajalg poole põiani valge.

Uksu sündis 1942. aastal Vändra Tahkusel. Nagu tabelist nähtub, on ta Uhke poeg, kuuludes samasse liini. Uksu ema Horma on Hingstari tütar. Uksu on tõutüübiline ja tüse. Tema tähtsamad mõõtmed on: kõrgus turjalt 158 sm, kere põikpikkus 168 sm, rinna ümbermõõt 212 sm, kämbla ümbermõõt 23,5 sm ja eluskaal 787 kg. Ta on kuiva, tiheda ja tugeva konstitutsiooniga, hea välimikuga, proportsionaalse kuiva peaga, laia seljaga, pika laia ja renja laudjaga, laia ja sügava rinnaga, hästi asetsevate tugevate jalgade ja kapjadega, hea iseloomuga ning väga energiline.

Värvuselt on Uksu raudjas, täht-kriips otsmikul. Parem eesjalg on eest üle sõrgatsi, tagant randmeni, mõlemad tagajalad kannaliigeseni valged.

Maksimaalse veojõudluse võistlusel 1949. aastal vedas Uksu 6184-kilogrammise koorma.

Hormon 1715 TA põlvnemine

Halvak 1553 TA	Halis 348 T	Harun 42 T	Hetman
			Olikas Tk 1167
		Milla 978 T	Meinhard II 43 T
			Quadiana 964 T
	Vaika 2105 TA	Virk 571 TA	Dol PBr
			Union PBr
		Hupa 1543 TB	Harun 42 T
			Waldfrau 957 T
Lipsi 4147 TA	Loots 649 T	Intact IBr	
		Yoyense PBr	
	Hõrna 2844 TB	Hernes 584 TB	Harun 42 T
			Walhalla 958 T
		Hiito 985 T	Heldenknabe Tk1543
			Malva 969 T

Hormon sündis 1951. aastal Tori Hobusekasvanduses. Isa poolt põlvneb ta Halvakust, ema poolt Lipsist. Hormon on suur hobune: kõrgus turjalt on 165 sm, kere põikpikkus 178 sm, rinna ümbermõõt 205 sm, kämbla ümbermõõt 24 sm ja eluskaal 710 kg. Ta on tugeva konstitutsiooniga ja väga hea tõutüübiga. Välimikult on ta laia, sügava ja hästi võlvitud rinnaga, laia ja sirge seljaga, pika laia laudjaga, hästi arenenud lihastega, tugevate jalgade ja kapjadega, pika sammu ja hoogsa traaviga, väga hea ning elava iseloomuga, energiline. Värvuselt on Hormon raudjas.

Tori Hobusekasvandust autasustati 1954. aastal Üleliidulise Põllumajandusnäituse Peakomitee poolt medali ja diplomiga.

Hindo, Hormon ja teised näituse eksponaadid on saadud liinide ühendamise teel, milline võte on ennast õigustanud heade võimetega hobuste saamisel.

Nad on üles kasvatatud vilunud hobusekasvatajate poolt. Hindo, Haiguri ja Hormoni kasvatajateks ning hooldajateks on Tori hobusekasvatajad Linda ja Joann Tali (üleliidulisel põllumajandusnäitusel hooldasid neid Gustav Vernik, Haili Erm, Karl Tähes ja Eino Sõmer).

Neid hobuseid on kasvatatud suunava kasvatuse põhimõttel, rakendades kogu aretuskompleksi tervikuna. Hindo ja Hormoni söödaratsioonid talvel on 10—12 kg põllu- ja kultuurniiduheina, 4—5 kg juurvilja ning 4—5 kg jõusööta päevas. Suvel asendatakse heinad ja juurvili haljassöödaga. Neid treenitakse ja jalutatakse süstemaatiliselt ning hooldatakse hästi. Paaritushooajal kasutatakse neid intensiivselt paaritamiseks.

ВСЕСОЮЗНАЯ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННАЯ ВЫСТАВКА
ДИПЛОМ
ВТОРОЙ СТЕПЕНИ
Участник
Всесоюзной сельскохозяйственной выставки
1954 года
Торийский конный завод,
Тыпаского сельсовета, Вяндраского района,
Министерства сельского хозяйства Эстонской ССР
За успехи в социалистическом сельском хозяйстве
Главным комитетом Всесоюзной сельскохозяйственной
выставки награжден дипломом второй степени и
премирован
МОСКВА, 1954 г.
№ 2222

Всесоюзная сельскохозяйственная выставка
АТТЕСТАТ
первой степени
Присужден Торийскому конному заводу
Вяндраского района Эстонской ССР
за выставленного жеребца породы торийской
под кличкой Хинго рожденного 1949 года №
живой вес Показатели продуктивности
К 3 возрасте 4 лет выбег 8299 кг. на 370 м
Чемпион ВСХВ
№ 402

Üleliidulise Põllumajandusnäituse Peakomitee poolt Tori Hobusekasvandusele antud diplom ja näitusel esitatud hobuste kohta antud atestaadid.

HOBUSTE HAIGUSTE TÕRJEST TORI HOBUSEKASVANDUSES

O. TAMM,
Tori Hobusekasvanduse vanemveterinaararst

Andmed, millele tugineb käesolev kirjutis, ulatuvad täielikult kuni 1918. aastani ja katkendlikult kuni 1889. aastani, kuna osa kasvanduse ürikuid on kaduma läinud. Ligikaudu 50 aasta pikkusel perioodil enne nõukogude võimu kehtestamist on Tori Hobusekasvanduses rida tõumärasid, kes välimikult, jõudluselt ja põlvnemiselt olid kõrgeväärtuslikud, jäänud tõuloomadena praktiliselt kasutuks, sest nad pole kogu kasvanduses viibimise aja jooksul peaaegu üldse tiinestunud (Salome 988 T, Anne 1282 T jt.) või on neil iga tiinus lõppenud abordiga. Viimaste hulgas mainitagu märasid Delta 959 T (14 aasta jooksul üles kasvatatud 2 varssa), Quadiana 964 T (22 aasta jooksul üles kasvatatud 5 varssa), Mania 976 T (15 aasta jooksul üles kasvatatud 3 varssa), Maitse 980 T (14 aasta jooksul üles kasvatatud 3 varssa), Waldfrau (18 aasta jooksul üles kasvatatud 2 varssa).

Abortide põhjuseks on enamikul juhtudel olnud hobuste ebaõige pidamine, eriti nende ebaõige kasutamine tööl. See oli tingitud asjaolust, et isegi kõige raskemad maaparandus- ja transporditööd, samuti künd sooritati ainult hobuveojõuga.

Varssade surma põhjusteks on kogu kasvanduse tegutsemise ajal olnud peamiselt mitmesugused nakkushaigused, kuna mittenakkavad haigused on etendanud surma põhjusena ainult tähtsusetut osa.

Esikohal haiguste hulgas on olnud varssade halvatus ehk püoseptitseemia (tekitaja *Bacterium pyosepticum viscosum equi),* mis varemalt üksikuil aastail on omandanud taudi iseloomu. Nii suri 1929. aastal sündinud 18 täkkvarsast 14 sellesse nakkusse. Ülejäänud 4 täkkvarsast hukkus enne aastaseks saamist veel 2 varssa. Seega säilis sellest aastast ainult 2 täkkvarssa (Halis 348 T ja Hobi 347 T).

Kuigi kirjanduse andmeil osutub püoseptitseemiasse haigestunud varssade ravimine lootusetuks, on Tori Hobusekasvanduses siiski sel alal märkimisväärseid tulemusi saavutatud.

Seoses varssade halvatuse massilise esinemisega kasvanduses 1928. ja 1929. aastal hakati süstemaatiliselt korjuseid bakterioloogiliselt uurima ja otsima tõhusaid vahendeid selle taudi tõrjeks. Et kemoteraapia oli tol ajal õige algeline, siis kasutati ära nimetatud pisiku immunisatoorne (ohustumatust tekitav) toime. Riiklikus Seerumiinstituudis Tartus hakati tootma vastavat vaktsiini kaitsepookimiseks ja raviseerumit. Vaktsiini kasutati tiinete märade kaitsesüstimiseks, kuna raviseerumit süstiti varssadele pärast sündi profülaktiliselt ja haigestumiste korral raviks.

Nimetatud vahendid osutusid küllalt tõhusaks ning nendega õnnestus taudi peaaegu likvideerida. Üksikuid juhtumeid esines küll peaaegu igal aastal, kuid need ei võtnud enam taudi kuju.

Sõjajärgseil aastail otsiti tõrjeks uusi teid ja vahendeid. Et vahepeal oli hakatud tootma uusi ravimpreparaate (sulfaniilamiidid, penitsilliin jt.), siis asuti katsetama nendega. Esimesed katsed, milles kasutati sulfaniilamiidipreparaate (streptotsiid, sulfidiin, sulfadiasiin, sulfadiasool, norsulfasool jt.), ebaõnnestusid, sest need vahendid osutusid selle nakkushaiguse ravimisel toimetuks. Alles penitsilliini kasutuselevõtmisega 1949. aastal õnnestus nimetatud haigus hobusekasvanduses täielikult likvideerida ja alates 1950. aastast pole siin enam ühtegi püoseptitseemia juhtu esinenud.

Teine sagedamini esinenud haigus Tori Hobusekasvanduses on salmonella-rühma pisikute *(Salmonella abortus equi)* poolt esilekutsutud nakkushaigus, mida vanemas kirjanduses nimetatakse ka paratüüfuseks. Nakkus tabab niihästi tiineid märasid, põhjustades neil aborte, kui ka varssu.

Varsad nakatuvad emakasiseselt, kuid ka hiljem, eluajal. Haigus levib peamiselt majandeis, kus märadel esinevad salmonella-abordid. Konservatiivsete võtetega ravi annab vähe tulemusi. Eriti vähe on lootusi tervistumisele emakasiseste nakkuste korral, kus haigusnähud ilmnevad kohe pärast sündi. Rohkem tervistumislootusi on hilisnakkuste korral. Nende puhul annab tulemusi varakult alustatud sulfaniilamiidiravi. Kuid see ravi on aeganõudev ega vii siiski alati eesmärgile. Sulfaniila-

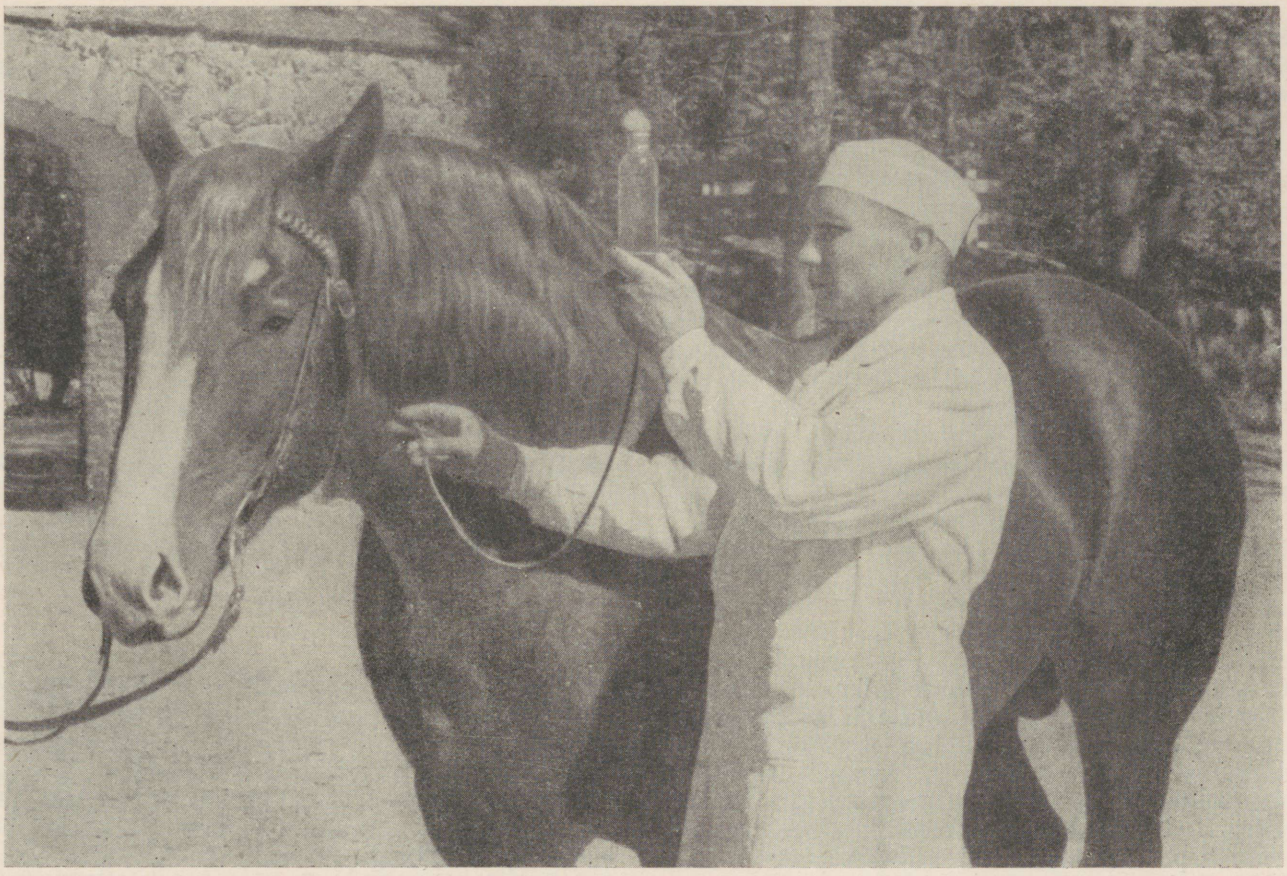

Vanemveterinaararst O. Tamm hobust arstimas.

miidiravi tuleb toetada vaktsiini korduva süstimisega.

Taudi isoleerimiseks on kasvanduses immuniseeritud aktiivselt kõik tiined märad. Kaitsesüstimisel on kõige tugevama efekti andnud kasvanduse enda hobustelt isoleeritud pisikute tüvedest valmistatud vaktsiin.

Et taudistunud majandeis on ka varsad ohustatud, siis tuleb neile kohe pärast sündi vaktsiini süstida. Haigestunud varssadele on vaja raviks süstida ka immuunseerumit.

Olemasolevail andmeil on kasvanduses ematagustel varssadel endistel aegadel esinenud sooltepõletikke, mis mõnikord on lõppenud surmaga. Surmajuhtude arv ei olnud suur. Haiguse poolt tekitatud peamine kahju seisis varssade arengu pärssimises. Ravimisel rakendati kodanlikul ajal klassikalist menetlust, s. t. ravi alustati lahtistiga (glaubri sool, riitsinusõli), et puhastada seedetrakti, ning hiljem teostati järelravi adstringeerivate, adsorbeerivate ja nõrkade desinfitseerivate vahenditega (valge sau, põletatud magneesium, vismutisoolad, parkained, kreoliin, salitsüülhape), millele lisati mõnel juhul soigutavaid ravimeid (oopium). Ravi täiendati mõne sobiva immuunseerumi süstimisega.

Ka sõjajärgseil aastail on ägedat ja üliägedat sooltepõletikku esinenud, mille ravi varem kasutatud menetlustega polnud rasketel juhtudel küllalt edukas. Ravi venis mõnel juhul pikale ja tervistumine polnud alati täielik. Sellest tingituna asuti välja töötama uusi ravimenetlusi. Arvukatest kombinatsioonidest osutus kõige toimivamaks raskesti lahustuva sulfaniilamiidipreparaadi (sulfidiin, disulfaan, ftalasool) kombinatsioon kaltsiumkloriidi ja kalamaksaõliga. Mainitud emulsiooni ravitoime tugevnes märgatavalt, kui üheaegselt selle manustamisega süstiti lihastesse 30—45 milliliitrit defibrineerumata emaverd. Üliägedatel juhtudel kasutati soole limaskesta peitsimiseks ja tugevama bakteriostaasi saavutamiseks trüpaflaviini- või akriflaviinilahuse (0,5—1,0 g : 50,0) lisamist emulsioonile. Ülitugeva soolte peristaltika soigutamiseks kasutati oopiumi. Järelravi jätkati disulfaani või ftalasooliga, andes neid 3—4 korda päevas 3—5-grammiste üksikannustena. Ravi tõhusust suurendas kaltsiumkloriidi 10%-lise vesilahuse süstimine veeni. Selline ravi viib 2—3 päevaga tervistumisele, kusjuures varsa arengus pole märgata pärssumist. Üliägedatel juhtudel ravi esimesel päeval esinev isutus pole kiire abi korral ohtlik, vaid aitab isegi tervistumisele kaasa, sest seedetrakt tühjeneb põhjalikult, võttes seega haigusetekitajailt söötme ja võimaluse paljunemiseks.

Muid nakkushaigusi on varsad põdenud vähem. On esinenud *Escherichia coli,* strepto- ja stafülokokkide ning *Bacterium pyogenes*'e poolt põhjustatud nakkushaigusi. Nii *Escherichia coli* kui ka strepto- ja stafülokokkide tõrje abinõudest on varematel aegadel kasutatud aktiivset ja passiivset

immuniseerimist, s. t. kaitsesüstimisi vaktsiiniga ja immuunseerumiga ning ravisüstimisi immuunseerumiga. Võitlus nende nakkushaiguste vastu on olnud edukas.

Ka sõjajärgsel perioodil on kasvanduses esinenud varssade haigestumist *Escherichia coli* ja streptoning stafülokokkide tagajärjel, kuid need haigused on osutunud ravitavaks sulfaniilamiidipreparaadi, penitsilliini või teiste antibiootikute abil.

Rea aastate jooksul on Tori Hobusekasvanduse hobustel, eriti noorhobustel, esinenud nõlg *(adenitis equorum)*. Kuid aktiivne ja passiivne immuniseerimine vastava vaktsiini ja seerumiga on vältinud loomade suurt suremust.

Sõjajärgseil aastail, tänu rangetele veterinaarprofülaktilistele abinõudele, nõlge kasvanduses esinenud ei ole.

Visa võitlust on kasvanduse veterinaararstidel tulnud pidada hobuste helmintoosidega, eriti just solkmete (askariididega) ja pihtlaste (strongüliididega) vastu. Nende tõrjeks on viimase 25 aasta kestel kasutatud peamiselt tetrakloorsüsinikku segatuna linaseemnekeedisega. Ka käesoleval ajal väljutatakse solkmeid tetrakloorsüsinikuga, kuid segatuna mitte linaseemnekeedisega, vaid koos kalamaksaõliga, et vähendada tema mürgisust. Linaseemnekeedis seguneb tetrakloorsüsinikuga halvasti ja viimase mürgisus hobusele väheneb ainult sedavõrd, kuivõrd linaseemnekeedis avaldab paikset ärritust leevendavat toimet. Seevastu kalamaksaõli lahustub tetrakloorsüsinikus, lahjendades teda ja vähendades sellega tema paikselt ärritavat toimet mao limaskestasse. Limaskesti kaitsvat toimet tugevdab tunduvalt kalamaksaõlis leiduv A-vitamiin. Kalamaksaõli koostisse kuuluv D-vitamiin vähendab tetrakloorsüsiniku üldist mürgisust oma kaltsiumi imendumist (ainevahetust) soodustava toimega. Pihtlastevastase ravimina on kasutatud ka heksaklooretaani, mis on tetrakloorsüsinikust tunduvalt efektiivsem. Lisaks nimetatuile on siseparasiitide väljutamiseks kasutatud ka mõningaid saksa päritoluga patentravimeid.

Viimastel aastatel on kasvanduses katsetatud ja kasutusele võetud solkmete väljutamiseks hobustel naatriumfluoriid (NaF). Paremini sobib see varssadele ja noorhobustele. Naatriumfluoriidi manustatakse pulbrina lusikaga keelepärale, lisades pulbrile maitseainena pisut suhkrut. Sobivaks annuseks on 5—5,5 g 100 kg eluskaalu kohta, kusjuures nõrkadele ja kõhnadele noorhobustele ei ole otstarbekas ületada annust 4 g 100 kg eluskaalu kohta. Hobuse eluskaal määratakse kaalumisega, et vältida üle- või aladoosimist.

Et naatriumfluoriid avaldab tugevat paikselt ärritavat toimet, ei ole teda antud päris tühja kõhuga hobusele. Pärast pulbri sisseandmist rovialuseid ei joodeta, sest vesi kiirendaks ussirohu lahustumist ja imendumist ning koos sellega suurendaks tema mürgisust.

12—14 tunni möödumisel ravimi manustamisest tekib enamikul ravialustel tugev kõhulahtisus. Koos roojaga väljuvad ka esimesed surnud solkmed. Kuigi kõhulahtisus on väga tugev, ei mõjuta see siiski kuigi suurel määral varsa või sälu enesetunnet: nad on elavad ja söövad isuga. Vanematel sälgudel ja täiskasvanud hobustel esineb mõnel juhul ka märgatav isutus, mis möödub 1—2 päeva jooksul. Kõhulahtisus kaob 24—36 tunni järel pärast ravimi manustamist, s. t. ta ei kesta üle 12 tunni.

Kui annusest täpselt kinni pidada ja see satub täielikult hobuse seedetrakti, siis on võimalik juba ühekordse raviga väljutada enamik seedekanalis leiduvaist solkmeist. Vajaduse korral võib ravi korrata, kuid mitte enne 2 nädalat.

Pihtlaste väljutamiseks naatriumfluoriid ei sobi, sest tema toime nendesse on nõrk. Pihtlaste väljutamise vahendina on käesoleval ajal kasutatud fenotiasiini, mille eelisteks on toime kindlus, väiksem mürgisus ja lihtne käsitsusviis. Fenotiasiini raviannusteks Toris on kujunenud:

võõrutatud varssadele	10 g,
1-aastastele sälgudele	15 g,
2-aastastele „	20—25 g,
täiskasvanud hobustele, olenevalt kehakaalust	30—40 g.

Fenotiasiini antakse Toris hobustele koos peenestatud jõusöödaga. Enamik hobustest sööb nimetatud segu tõrkumata, ainult vähesed põlgavad seda, kuid hiljem lõhnaga ja maitsega harjudes söövad ta jäägitult. Tugeva tabanduse puhul korratakse fenotiasiiniravi sama annusega 48-tunnise vaheaja järel. Äsjaravituid hoidutakse laskmast 48 tunni jooksul pärast fenotiasiini manustamist otsese päikesevalguse kätte, sest nahal ja limaskestadel võivad tekkida ebameeldivad valgustundlikkuse nähud.

Lisaks antihelmintilisele toimele avaldab fenotiasiin soovitavat kõrvaltoimet kuse-suguteedesse, sest ta eritub kehast peamiselt neerude kaudu. Kehast väljuv kusi omandab sellega kergelt desinfitseeriva toime ja aitab kaasa emasloomade tupekatarride likvideerimisele ning ühtlasi tiinestumishäirete kõrvaldamisele, sest tupekatarrid etendavad olulist osa mittetiinestumisel.

Tori Hobusekasvanduse töötajaile on alati muret valmistanud hobuste koolikute või tiirunähtudega kulgevad haigestumised. Kasvanduse vanemailt töötajailt saadud suulistel andmetel on iga sööda- või ilmastikumuutus (eriti õhurõhu langus) põhjustanud koolikute tekkimist real hobustel, kellede arv mõnel juhul on küündinud korraga kümneni. Põhjuseks tuleb siin pidada mitteküllaldase põhjalikkusega teostatud siseparasiitide tõrjet, mis tolleaegseid puudulikke ravivahendeid arvestades oli loomulik. Sellega on seletatav ka asjaolu, et käesoleval ajal, alates fenotiasiini kasutuselevõtmisest soolenugiliste väljutamise vahendina, on koolikujuhtude arv Tori Hobusekasvanduses redutseerunud miinimumini, sest fenotiasiini antihelmintiline toime on niivõrd põhjalik, et parasiitidelt võetakse võimalus tekitada orgaanilisi muutusi sooltes ja keskmete veresoontes või pärssida oma mürkidega seedeaparaadi talitlust.

TALLID JA NENDE SISUSTUS TORI HOBUSEKASVANDUSES

I. MARIPUU,
Tori Hobusekasvanduse vanemzootehnik

Tori Hobusekasvanduse tallid on vanad, XIX sajandi keskpaigast pärinevad kiviehitused. Nad paiknevad kasvanduse keskuses paremal pool Pärnu-Paide maanteed, kahes reas.

Tallidevahelise avara õue esiosa kasutatakse noorhobuste treenimise ja õpetamise väljakuna, ülejäänud osa on kujundatud mitmeks noorhobuste jalutamise tarandikuks.

Fr. Unterbergeri[1] andmeil on kaks eesmist maanteepoolset talli, mis paiknevad kasvanduse peaväravast paremal ja vasakul, ehitatud enne kasvanduse asutamist. Neid on kasutatud tol ajal karjalautadena. Ülejäänud neli keskuses asuvat talli ja jõeäärne võõrutatud varssade tall on ehitatud ajavahemikul 1857—1862. Nn. «katsetall» on püstitatud 1932. aastal.

Välisseinte ehitusmaterjalina on kasutatud kohalikke põllukive, kaks kõige vanemat tallihoonet on aga ehitatud tellistest. Sisustuse ja katuse materjaliks on puit, põrandad on savist ja tsemendist. Tallide sisustust ja katuseid on mitmel korral uuendatud. Viimane põhjalikum sisustuse uuendamine toimus ajavahemikul 1929—1931.

Varssumistall ja kliinik

Ajavahemikul 1929—1931 ehitati ka üks endine tall ümber loomakliinikuks ja varssumistalliks. Selles tallis asub 6 sulgu, millede mõõtmed on 3×2,8 meetrit. Sulgude seinad on 50 sm kõrguseni betoonist, ülemine 1,35 m kõrgune osa aga puidust (4 sm paksustest püstlaudadest). Seega on sulgude vahe- ja eesseinte kõrgus 1,85 meetrit.

Sulgude uksed on 1,15 meetrit laiad. Sulgude põrandad on varssumistallis ehitatud soebetoonist. Vahekäigu laius on 1,6 meetrit ja põrand soebetoonist. Et tall on kitsas (8 m), mis ei ole võimalda-

[1] Fr. Unterberger, «Das ehstnische Pferd», Dorpat, 1861.

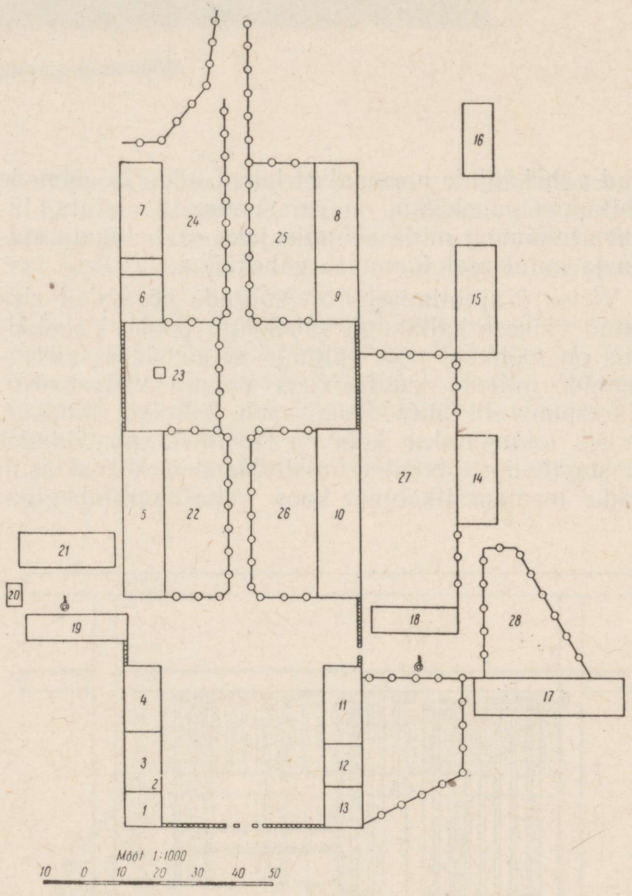

Tori Hobusekasvanduse tallide asetusplaan: *1* — loomakliiniku maneež; *2* — veterinaararsti kabinet; *3* — varssumistall; *4* — noormärade tall; *5, 6* ja *14* — sugumärade tallid; *7* — karjalaut; *8* — tööhobuste tall; *9* ja *11* — noorhobuste tallid; *10* ja *13* — täkkude tallid; *12* — rakmete ja treeninguriistade kuur; *15, 16* ja *21* — riistakuurid; *18, 19, 20* — individuaalloomade laudad; *22, 23, 24, 25, 26, 27* ja *28* — jalutustarandikud; *17* — ladu.

Möödunud sajandi keskel ehitatud tall.

nud vahekäigule normaalset laiust anda ja sõimede ehitamist vahekäiku, on varssumistalli ehitatud liikuvad sõimed, mida söötmisajaks saab lükata sulgu ja muul ajal tõmmata vahekäiku.

Virtsa ärajuhtimiseks on sulgude põrandad ehitatud väikese kallakuga vahekäigu poole. Vahekäigus on mõlemal pool sulgude seinte ääres virtsarennid, millede kaudu virts valgub virtsakaevu. Varssumistalli ühes otsas asub kliiniku maneež, milles toimetatakse hobuste ravimist, paaritamist ja suguhobuste boniteerimist. Maneeži kõrval asub väike loomaarstikabinet koos veterinaarapteegiga.

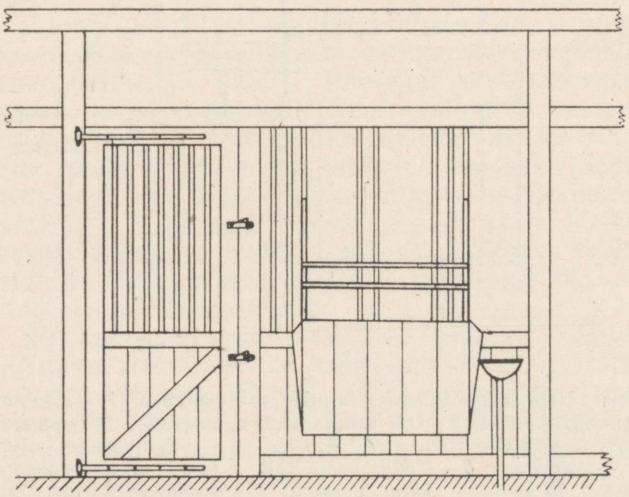

Sulu eeskülg Toris.

Sugumärade ja -täkkude tallid

Kasvanduse sugumärad on paigutatud kolme ja sugutäkud kahte talli. Nende tallide põllukivist seinad on seest vooderdatud tellistega. Tallides on igale hobusele individuaalsulg. Sulgude seinad on ehitatud 50 sm kõrguselt betoonist.

Sulgude mõõtmed on üksikutes tallides erinevad (2,5×3 kuni 4×4 m), olenedes talli suurusest. Vähemad sulud on määratud eesti, suuremad tori ja eesti raskeveohobustele ning sugutäkkudele. Sulud paiknevad tallides kahes reas, vahekäiguga keskel. Uksed avanevad vahekäiku. Sulgude vaheseinad on ehitatud 1,5 m kõrguselt sõrestiku vahele 4 sm paksustest püstlaudadest. Sulu ukse laius on 1,2 meetrit ja kõrgus 1,5 meetrit, ukse materjaliks on samuti 4 sm paksused püstlauad.

Sõimed asuvad vahekäigupoolses seinas, väljaspool sulgu. Sööda asetatakse sõime vahekäigust. Sõime pikkus on 1,2—1,6 meetrit, laius pealt 55—60 sm, alt 30 sm ja eesääre kõrgus 85 sm. Sõim on jaotatud vaheseinaga kaheks osaks, suuremaks (1,10 m pikkuseks) koresöödasõimeks ja väiksemaks (0,40—0,50 m pikkuseks) jõu- ning mahlaka sööda sõimeks. Sõime sügavus on koresööda osas 40—50 sm ja jõu- ning mahlaka sööda osas 30—35 sm. Sõimed on valmistatud 4 sm paksustest laudadest. Koresöödasõime põhi on 4×5-sentimeetristest liistudest 4—5-sentimeetriste vahedega, millest pudenevad läbi sööda peenemad osad. Sellega välditakse nende riknemist sõime nurkades. Allalangenud osi saab hiljem kasutada söödana jõusöödaga segatult.

Sellise sõimetüübi puhul pole hobusel võimalik

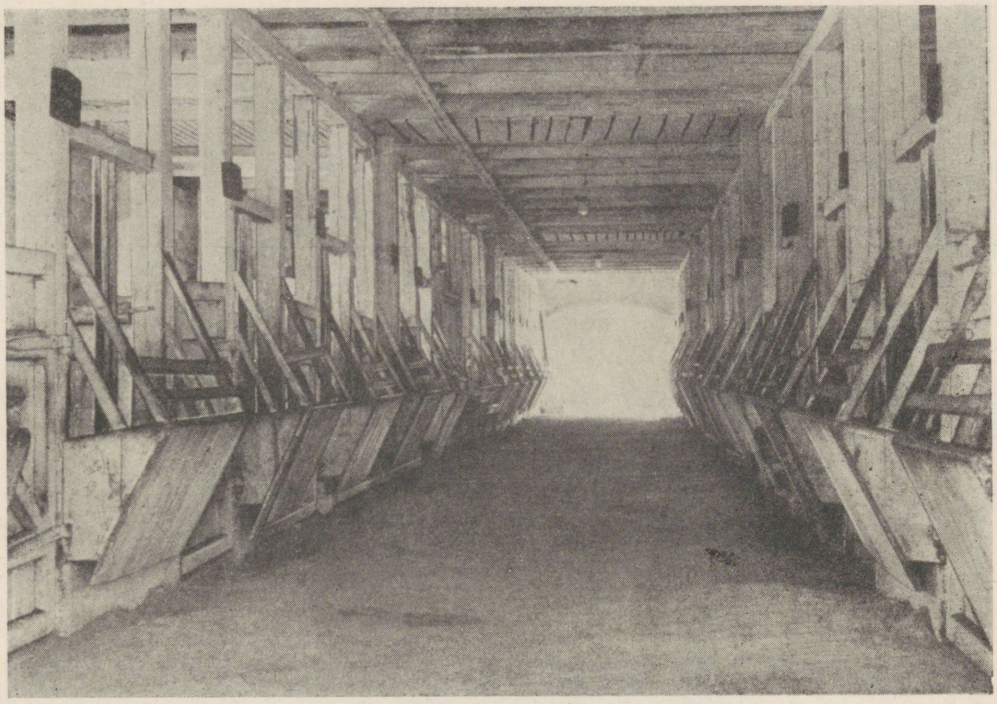

Talli sisemus Toris.

sööta jalgade alla kiskuda. Söömisel pea ülestõstmist ning sellega sööda mahaajamist takistab sõime kohale asetatud horisontaalne puu. Jõu- ja mahlaka sööda sõime ülemise välisääre siseküljel on 4×5-sentimeetrisest lauast kant, mis takistab hobusel sööta ninaga sõimest välja puistamast. Jõu- ja mahlaka sööda sõimel on nurgad betooniga seest ümardatud, mis võimaldab sööda jäägitut ärasöömist, vältides selle riknemist, ja soodustab sõime desinfitseerimist.

Sulgudel on savipõrandad, millele on asetatud turbamadrats.

Talli vahekäigu laius on 3,5 meetrit. Põrand on valmistatud tampsavist.

Hobuseid joodetakse Tori Hobusekasvanduses tallisooja veega. Vesi juhitakse elektripumba abil torustiku kaudu tallides asuvatesse reservuaaridesse. Ainult ühes tallis on automaatjootmine ventiiliga jooginõude abil.

Noorhobuste tallid

Noorhobuste talle on Tori Hobusekasvanduses neli, igaüks eri soo- ja vanuserühma jaoks. Võõrutamisel paigutatakse nii täkk- kui ka märavarsad ühisesse võõrutatud varssade talli, mis on teistest kasvanduse tallidest 250—300 meetrit eemal ja ümbritsetud noorhobuste kultuurkopliga. Võõrutatud varssade tall on ümber ehitatud endisest loomakliinikust ja kujutab endast ühistalli, milles noorhobused asuvad lahtiselt. Talli mõõtmed on 10×6,25 m. Noorhobuseid söödetakse seinte äärde ehitatud betoonsõimedest, millede mõõtmed on: pikkus 1,35 m, laius 0,60 m, sügavus 0,35 m. Sõimed on altpoolt kitsamad, nurgad ja põhi on ümmargused, mis võimaldab sööda jäägitut ärasöömist, sõime põhjalikumat puhastamist ja vajaduse korral desinfitseerimist. Igale noorhobusele on tallis 6—7 ruutmeetrit põrandapinda.

7—8-kuuselt eraldatakse täkkvarsad märavarssadest ja mõlemad rühmad paigutatakse eraldi tallidesse, kus nad samuti asuvad lahtiselt. Söötmisaegadel seotakse nad sõimede külge, et võimaldada individuaalset söötmist.

Allapanuna kasutatakse peamiselt turvast segus taliviljaõlgedega.

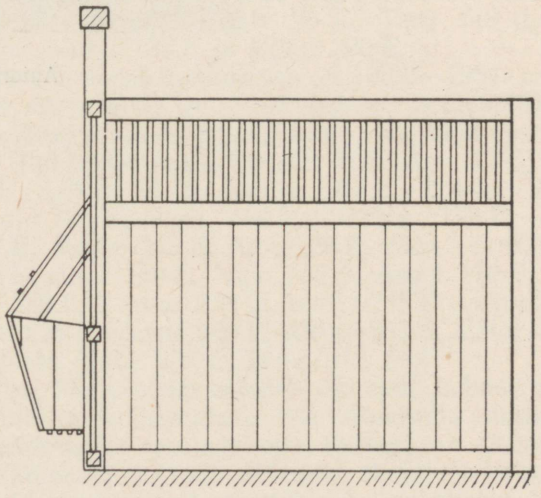

Sulu pikilõige sõime kohalt.

Igas tallis on väikesed jõu- ja mahlaka sööda panipaigad, mis mahutavad nädala vajaduse. Koresöödale puuduvad tallides panipaigad. Seda veetakse talli vastavalt vajadusele. Väiksemaid koguseid säilitatakse kas talli lakas või selleks määratud tühjas sulus.

Ventilatsioon tallides toimub lae all seinas olevate õhu juurdevoolu kanalite ja laest väljuva õhukorstna kaudu. Kevad-, suve- ja sügisperioodil võetakse tallidel valitsevate tuulte vastassuuna pooit aknad eest, et võimaldada paremat õhustumist.

Kogemused tõendavad, et Tori Hobusekasvanduse tallide sisustuse tüübid on sobivad ka suurtes kolhoosides nii sugu- kui ka tööhobuste pidamisel. Söötade etteandmine on mugav ja söödakaod söömisel minimaalsed. Hobused puhkavad vabalt sulgudes. Niisugust puhkust ei võimalda latrid, kuś hobused on puhkeajal kinni seotud.

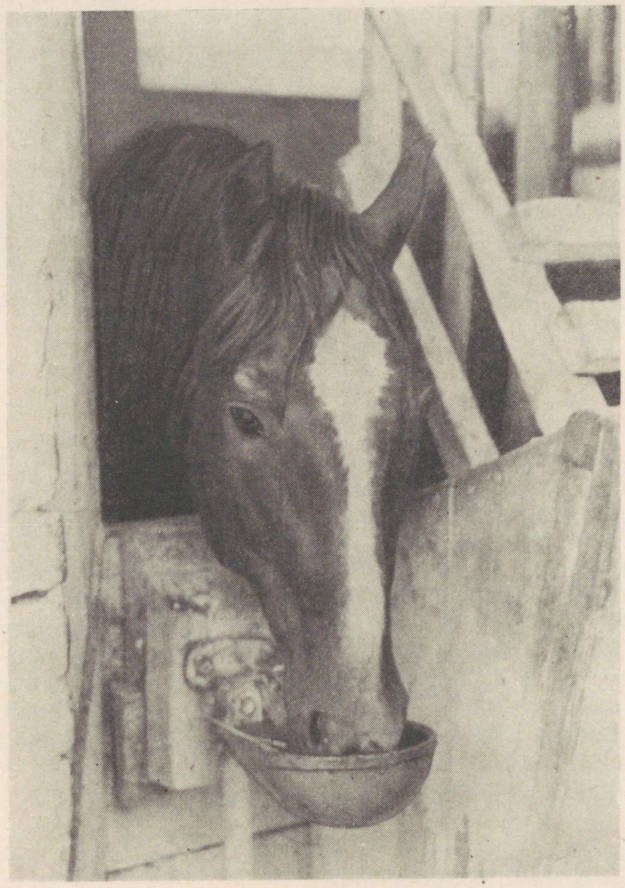

Automaatjooginõu tallis.

EESTI HOBUSE JA EESTI RASKEVEOHOBUSE ARETAMISEST TORI HOBUSEKASVANDUSES

I. MARIPUU,
Tori Hobusekasvanduse vanemzootehnik

Tori Hobusekasvandus tegeleb tori hobuse aretamise kõrval ka eesti hobuse ja eesti raskeveohobuse tõu täiustamisega. Sel eesmärgil asutati Tori Hobusekasvanduse juurde 1928. aastal eesti hobuste ja 1930. aastal eesti raskeveohobuste (eesti ardennide) osakond. Nende ülesanneteks seati:

1) väärtusliku tõumaterjali üleskasvatamine;

2) eesti hobuste ja eesti raskeveohobuste aretuspiirkondade paarituspunktide varustamine väärtuslike riigi sugutäkkudega;

3) sobivate aretusmeetodite — paaridevaliku, liinide ühendamise, noorhobuste üleskasvatamise ja söötmise viiside väljaselgitamine ning nende populariseerimine hobusekasvatajate hulgas.

Eesti hobuse aretamisest

Kodanliku Eesti algaastail oli suur puudus väärtuslikest eesti tõugu sugutäkkudest, sest Esimese maailmasõja ajal olid paremad eesti tõugu sugutäkud kaduma läinud.

Paarituspunktide varustamiseks väärtuslike sugutäkkudega osteti Saaremaalt täkksälge ja paigutati need Tori Hobusekasvandusse eeldusega, et korraliku söötmise ja hooldamise puhul nad kasvavad suuremaks kui Saaremaal. See viis ei täitnud aga kõiki temale pandud lootusi, sest esimesel aastal Saaremaal viletsasti söödetud täkksälud arenesid ka Toris väga aegamööda ega erinenud täiskasvanuina kuigi palju Saaremaal üleskasvatatuist. Hiljem hakati ostma Saare- ja Hiiumaalt täkkvarssu kohe pärast võõrutamist. Selle moodusega saadi paremaid tulemusi.

Ajavahemikul 1921—1928 osteti Tori Hobusekasvandusele 15 eesti tõugu täkkvarssa ja täkksälgu. Pärast üleskasvatamist suunati nad eesti hobuse aretuse täiustamise eesmärgil paarituspunktidesse.

1928. aastal asutati M. Ilmjärve algatusel Tori Hobusekasvanduse juurde eesti hobuse aretuse edukamaks muutmiseks eesti hobuste osakond. Selle koosseisu oli ette nähtud 10 sugumära ja 1 sugutäkk. Osakonna komplekteerimiseks osteti Saaremaalt sobiv sugumärade materjal. Ostmisel eelistati tüsedaid, madalajalgseid, kuiva, tiheda ja tugeva konstitutsiooniga ning hea tõutüübiga märasid. Ostetud märadest olid tähtsamad: Koksi Kati 408 E, Mustla Maali 506 E, Meedla Kata 429 E ja Juta 585 E.

Ostetud märade keskmised mõõtmed olid järgmised: kõrgus turjalt 141,7 sm, kere põikpikkus 175 sm, kämbla ümbermõõt 12 sm, eluskaal 440,5 kg. Eesti hobuste osakonnas oli märade varssumise protsent 1929.—1954. aastani 73,8.

Sugutäkkudena kasutati Tori Hobusekasvanduse eesti hobuste osakonnas puhtatõulisi eesti täkke, kellest enamik kasvatati üles kohapeal. Vähemal määral kasutati ka Soomest imporditud sugutäkke.

Kasvanduses kasutatud sugutäkkudest olid tähtsamad: Agar 9 E, Pysty 26 E, Taru 149 E, Ahti 228 E, Vuhti 136 E ja Võlur 300 E.

Tori Hobusekasvanduses on 1929.—1954. aastani üles kasvatatud ja eesti hobuse aretuspiirkonna paarituspunktidesse paigutatud rida häid eesti tõugu sugutäkke, nagu Raspel 70 E, Agu 42 E, Tõlli 80 E, Ankur 95 E, Aabits 101 E, Prääks 104 E, Picolo 105 E, Naps 118 E, Junibar 123 E, Julbo 127 E, Ankbo 135 E, Albo 126 E, Nurr 141 E, Askar 158 E, Anar 159 E, Nipo 165 E, Aspel 170 E, Tapper 180 E, Taanar 213 E, Ambur 215 E, Jastur 216 E, Ahti 228 E, Tehur 280 E, Ahtus 287 E, Võlur 300 E, Haldjas, Vaist 331 E, Temp 312 E jt.

Tori Hobusekasvanduses on eesti hobuse aretus toimunud puhasaretuse teel sihikindla aretus- ja paaridevaliku teostamisega, millega on saavutatud märkimisväärset edu. Käesoleval ajal on kasvanduses üleskasvatatud sugutäkkude keskmiseks kõrguseks turjalt 150 sm, rinna ümbermõõduks 180 sm,

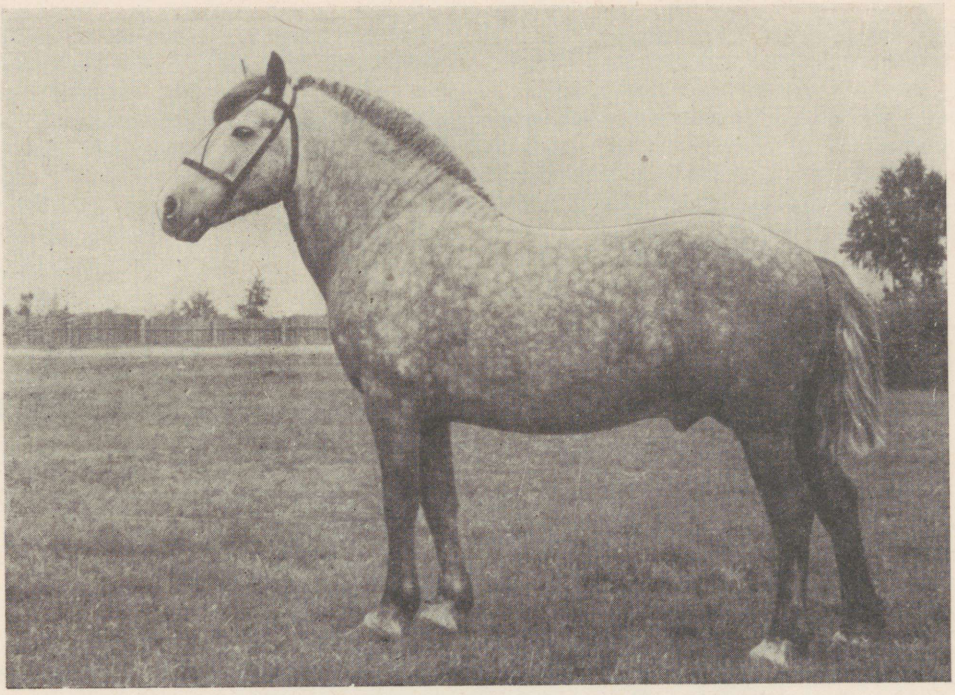

Eesti tõugu täkk Ahti 228 E, sündinud 1942. a., hall, kõrgus turjalt 143 sm, kere põikpikkus 147 sm, rinna ümbermõõt 182 sm, kämbla ümbermõõt 20 sm. Ahti oli 1948. a. ja 1949. a. eesti tõu tšempioniks maksimaalse veojõudluse alal, vedades 5282-kilogrammise koorma, mis võrdus tema 11,3-kordse eluskaaluga.

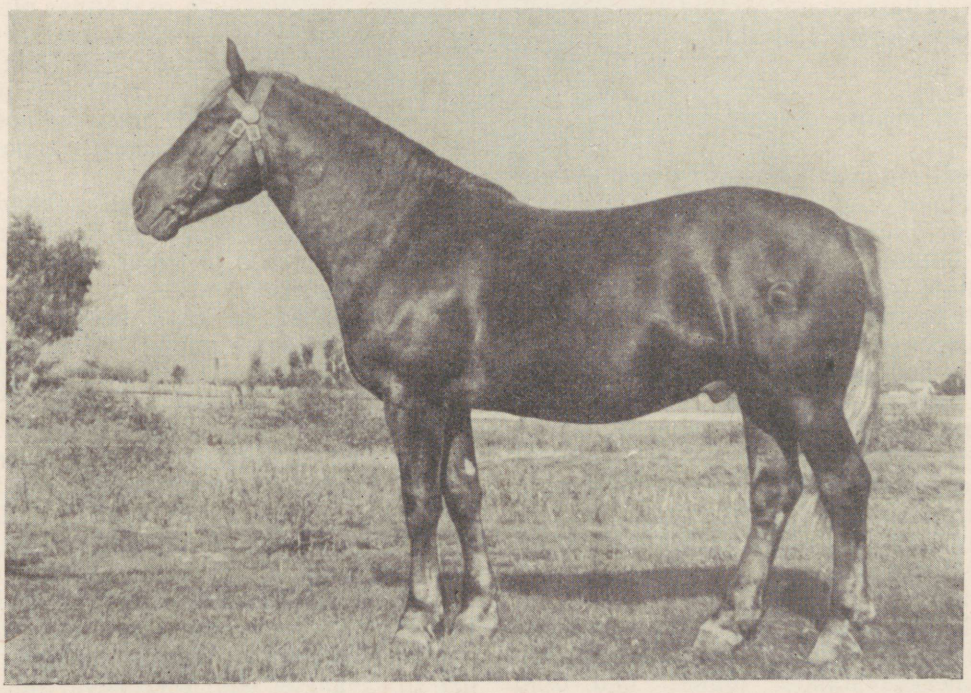

Eesti tõugu täkk Võlur 300 E, sündinud 1948. a., raudjas, kõrgus turjalt 155 sm, kere põikpikkus 166 sm, rinna ümbermõõt 199 sm, kämbla ümbermõõt 21,5 sm.

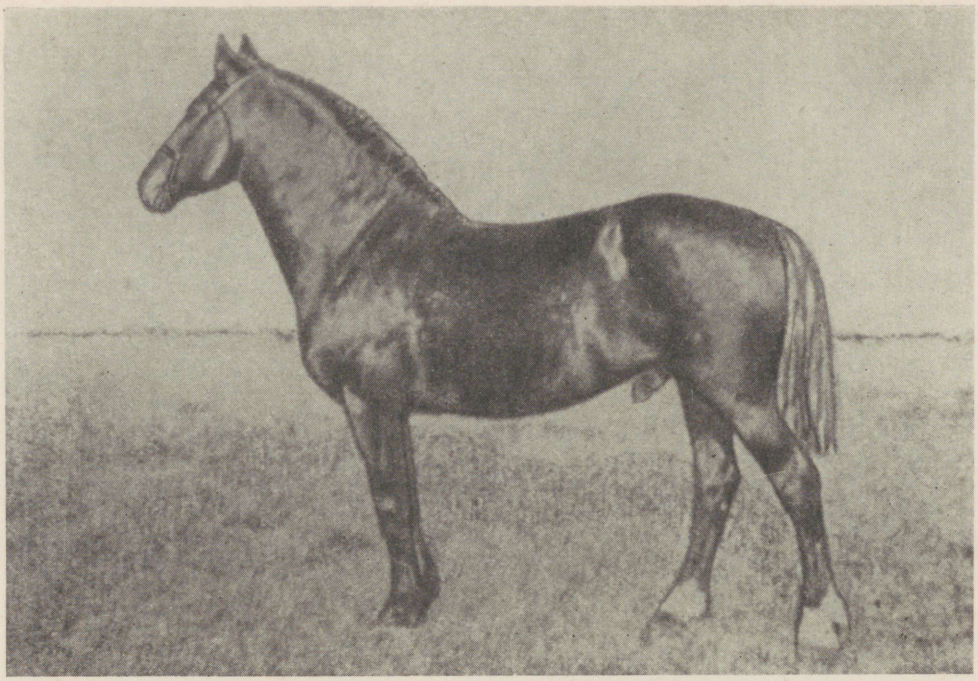

Eesti tõugu täkk Tõlli 80 E, sündinud 1929. a., kõrb, kõrgus turjalt 147 sm, kere põikpikkus 155 sm, rinna ümbermõõt 179 sm, kämbla ümbermõõt 19 sm.

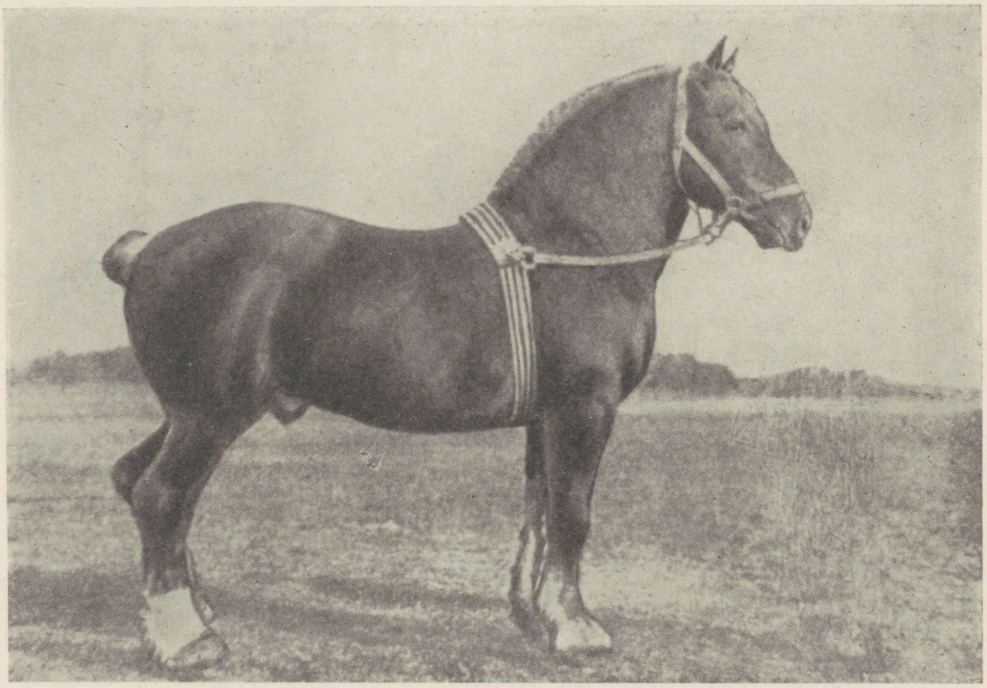

Ardenni (praeguse nimetusega eesti raskeveo) tõugu täkk Tabac 49 A, sündinud 1919. a. Rootsis, kõrgus turjalt 160 sm, kämbla ümbermõõt 25 sm.

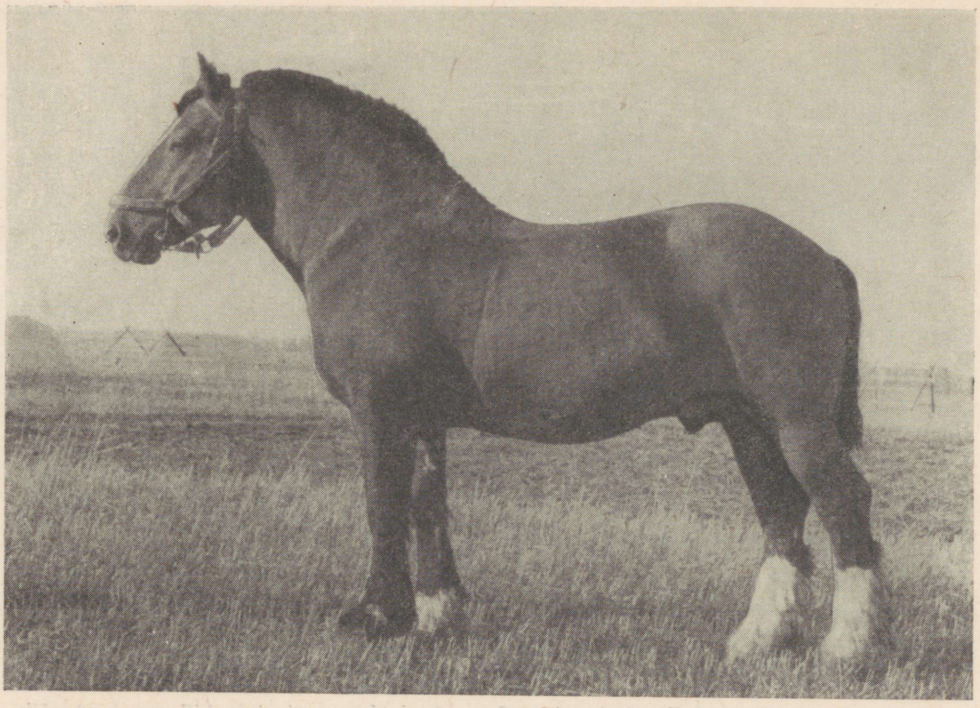

Ardenni (praeguse nimetusega eesti raskeveo) tõugu täkk Vall 269 A, sündinud 1937. a., kõrb, kõrgus turjalt 155 sm, kere põikpikkus 168 sm, rinna ümbermõõt 203 sm, kämbla ümbermõõt 24 sm.

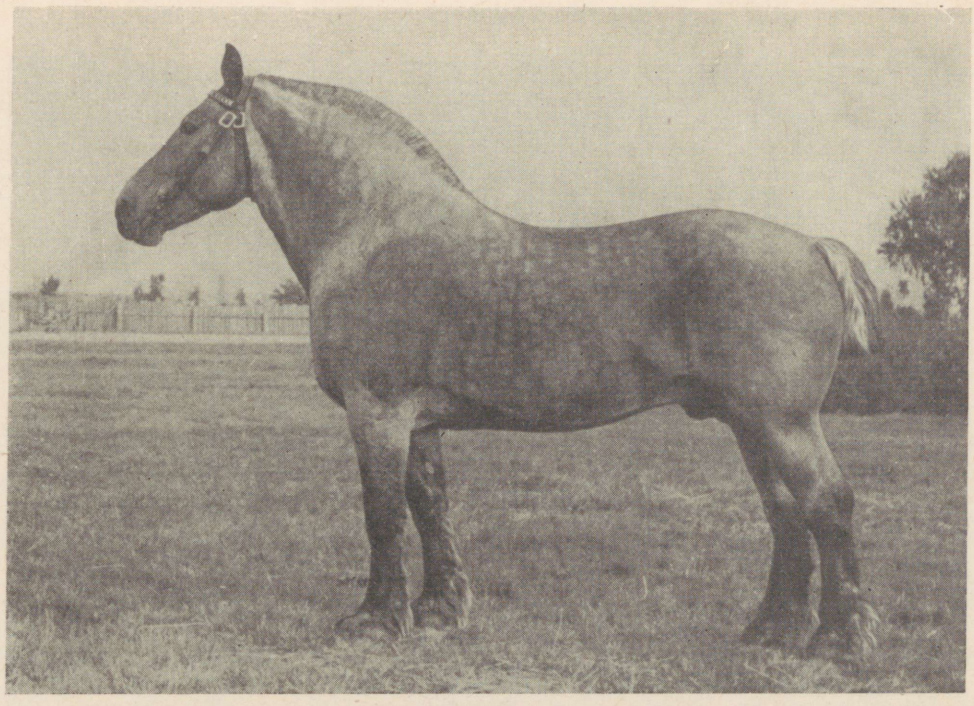

Ardenni (praeguse nimetusega eesti raskeveo) tõugu täkk Jasto 239 A, sündinud 1935. a., kimmel, kõrgus turjalt 158 sm, rinna ümbermõõt 206 sm, kämbla ümbermõõt 24,5 sm. Jasto oli 1948. a. eesti raskeveotõu tšempion maksimaalse veojõudluse alal, vedades 6125-kilogrammise koorma, mis võrdus tema 9,7-kordse eluskaaluga.

kämbla ümbermõõduks 21 sm ja eluskaaluks 500 kg.

Veresuguluse vältimiseks ja eesti hobustele suuruse juurdeandmiseks on sugutäkke imporditud Soomest. Tori Hobusekasvanduses on nendest kasutatud täkke Taru 149 E, Vuhti 136 E ja Pysty 26 E. Nendest on kõige enam jälgi jätnud ja kasvanduse eesti hobuste koosseisule mõju avaldanud Taru 149 E, kes oli tüse, madalajalgne, tugeva luustiku ja lihastikuga, hea temperamendiga, hoogsa ja avara sammu ning traaviga ja suutis pärandada oma häid omadusi ka järglastele.

1. jaanuaril 1955 oli eesti tõugu hobuste arv Tori Hobusekasvanduses järgmine: sugutäkke 1, sugumärasid 3, noorhobuseid 8.

Sugumärade keskmised mõõtmed on esitatud alljärgnevas tabelis.

Tori Hobusekasvanduse eesti tõugu sugumärade keskmised mõõtmed 1954. aastal (sentimeetrites)

Kõrgus turjalt	Kõrgus seljalt	Kõrgus laudjalt	Kere põikpikkus	Rinna sügavus	Rinna laius	Laudja laius	Laudja pikkus	Rinna ümbermõõt	Kämbla ümbermõõt	Eluskaal (kg)
147,4	138,3	147	149,7	74	40,3	53,6	53,6	186,3	19,3	481

Eesti raskeveohobuste aretamisest

Eesti raskeveohobuste (endise nimetusega — eesti ardenni) osakonna komplekteerimiseks osteti 12 Rootsist imporditud ja üks Eestis sündinud puhtatõuline ardenni sugumära. Ostetud sugumäradest olid tähtsamad: Stjärna 20 A[1], Maria 44 A, Favõr 4 A ja Ilu-Gertrud 23 A.

Eesti raskeveohobuste osakonna komplekteerimisega jõuti lõpule 1933. aastal. Osakonna tegevuse kestel 1931.—1954. aastani oli eesti raskeveotõugu sugumärade varssumise protsent 45,5.

Sugumärade kõrval osteti osakonnale võõrutatud täkkvarssu, kasvatati üles ja kasutati riigi sugutäkkudena. Osakonna tegevusaja vältel on varssadena ostetud ja üles kasvatatud järgnevad riigi sugutäkud.

1. Nagu 150 A
2. Loyal 198 A
3. Tõnu 108 A
4. Blixt 149 A
5. Janko 152 A
6. Nool 201 A
7. Joonas 200 A
8. Kaunis
9. Mati 204 ER[2]
10. Junco 228 A
11. Nugi 230 A
12. Vall 269 A
13. Vurr 270 A
14. Markur 282 A
15. Jupiter
16. Kung 300 A
17. Makso 283 A
18. Julmar
19. Juvar
20. Niklo 365 A
21. Neegus 367 A

Nimetatud täkud määrati kõik sugutäkkudeks ja suunati eesti raskeveohobuse aretuspiirkonna paarituspunktidesse.

Eesti raskeveohobuste osakonnas kasutati sugutäkkudena peamiselt Rootsist ja Belgiast imporditud alljärgnevaid ardenni tõugu täkke: Alienus 8 A, Jeannot de Aubreme 50 A, Loyal 198 A, Tabac 49 A ja Makso 283 A.

Peale eespool nimetatute on kasvanduses paarituseks kasutatud täkke Gerall 227 A, Debin 226 A ja Vall 269 A (viimast kasutati kasvanduses 1953. aastal).

Käesoleval ajal on kasvanduses 4 eesti raskeveotõugu sugumära, 1 täkk ja 4 noorhobust. Kuigi eesti hobuste ja eesti raskeveohobuste osakonnad Tori Hobusekasvanduses on väikesed, toetab kasvandus siiski väärtusliku tõumaterjali üleskasvatamise ja levitamise teel nende hobusetõugude täiustamist.

[1] A — ardenni hobuste tõumärk.

[2] ER — eesti raskeveohobuste tõumärk.

SÖÖDABAASI ARENDAMISELE PANNAKSE SUURT RÕHKU

Hobused pealtparandamise teel loodud kultuurkarjamaal.

Uute rohumaade rajamisel hävitatakse võsa pritsimise teel herbitsiidi DU 2,4-ga.

Kivid koristatakse rohumaadelt ja põldudelt ära.

Komposti ümberkaevamine hobuste kultuurkoplis.

Kartul on asendamatu sööt sigadele, kuid Toris söödetakse kartuleid hea eduga ka hobustele.

Heinaseemnepõllud annavad kultuurrohumaade rajamiseks väärtuslikku seemet.

Mais Tori Hobusekasvanduse katsepõllul on kasvanud üle kahe meetri pikaks.

Kaer on hobuste peamine jõusööt, seepärast pööratakse Toris kaerakasvatusele suurt tähelepanu.

Mesikas annab Toris häid saake, mida kasutatakse nii haljas- söödana kui ka silona.

Tori Hobusekasvanduse piimakarja koplid.

TORI HOBUSEKASVANDUSE MAJANDI SAAVUTUSI JA ARENGUPERSPEKTIIVE

Tori Hobusekasvanduse kogu maaala suurus oli kuni 1956. aastani 975,5 hektarit, sellest põldu 215 hektarit, kultiveeritud heinamaad 56 hektarit ja karjamaad 186 hektarit. 1956. aastal liideti kasvandusele 383 hektarit maad juurde, sellest põllumaad 156 hektarit ning heina- ja karjamaad 95 hektarit.

Hobusekasvatus

Kasvanduse hobukoosseis on kolme viimase aasta jooksul olnud järgmine.

	1953. a.	1954. a.	1955. a.
Tõumärasid			
tori tõugu	54pead	55pead	56pead
eesti tõugu	4 „	3 „	3 „
eesti raskeveotõugu	4 „	4 „	3 „
Tõutäkke			
kasvanduses	7 „	5 „	6 „
paarituspunktides	165 „	141 „	140 „
Tõunoorhobuseid	130 „	125 „	130 „
Tööhobuseid	8 „	7 „	7 „
Kokku hobuseid	372pead	340pead	345pead
Sündinud ja üleskasvatatud varssu	53 pead	54 pead	57 pead
Tõumärade varssumise protsent	85,5	87,0	91,9

Kasvanduse tori tõugu põhimärade tähtsamad mõõtmed, mis 1951. aastal olid keskmiselt: kõrgus turjalt 152 sm, kere põikpikkus 158,6 sm, rinna ümbermõõt 186,1 sm, kämbla ümbermõõt 20,3 sm ja eluskaal 537 kg, paranesid 1955. aastaks: kõrgus turjalt 155,6 sm, kere põikpikkus 160,2 sm, rinna ümbermõõt 187 sm, kämbla ümbermõõt 21,1 sm ja eluskaal 550 kg.

Kolme viimase aasta jooksul on kasvandus vabariigi kolhoosidele, sovhoosidele ja teistele vennasvabariikidele müünud 50 noort suguhobust. 25 noort täkku on suunatud riigi täkkudena paarituspunktidesse.

Majandi peatootmisharus, s. t. hobusekasvatuses, on planeeritud 1960. aastaks saada ja üles kasvatada põhikoosseisu 100 tõumära kohta aastas 90 varssa, kusjuures põhikoosseisu märade arv (62) ja hobuste üldarv (185) jäävad muutumatuks.

Noorhobustest peavad kolmeaastaselt boniteerimisel kuuluma vähemalt 50 protsenti eliitklassi ja 50 protsenti esimesse klassi.

Veisekasvatus

Tori Hobusekasvanduses peetakse eesti mustakirjut karja. Saavutused veisekasvatuse alal on järgmised.

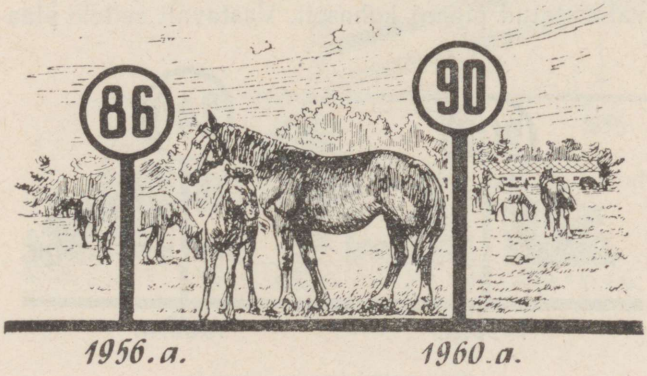

Varssade saamine põhikoosseisu 100 tõumära kohta.

Piimatoodang ühe aastalehma kohta.

	1953. a.	1954. a.	1955. a.
Veiseid kokku	33 pead	37 pead	37 pead
Neist: lehmi	19 „	20 „	20 „
pulle	1 „	1 „	1 „
noorveiseid	13 „	16 „	16 „
Sündinud ja üleskasvatatud vasikaid	19 „	20 „	20 „
Vasikate ööpäevane kaalujuurdekasv 6 kuuni	800 g	835 g	840 g

Lehmade piimatoodang on olnud aastate vältel 3600—5000 kg piirides ühe aastalehma kohta.

Karjatalitaja-lüpsja Juuli Merila sai 1954. aastal temale kinnistatud 10 lehmalt keskmiselt 4931 kg piima lehma kohta ja karjatalitaja-lüpsja Elsa Juurikas temale kinnistatud 10 lehmalt keskmiselt 4279 kg piima lehma kohta.

Kõrgeim piimatoodang 1954. aastal oli lehmal Eesik ЭСНF 27 499, kes andis seitsmendal laktatsioonil 5080 kg piima. Sama lehma kõrgeim päevalüps oli 31,5 kg.

Majandi kõrvalharuna on piimakari seni andnud üsna kõrgeid toodanguid. Et karjamaad on madala viljakusega, siis on ohtrasti kasutatud jõusööta. Eelnevatel aastatel tuleb piimakarja söötmine rajada peamiselt oma majandist saadavale odavale kultuurkarjamaarohule, maisisilole ja heinale.

Karja piimatoodang ühe lehma kohta aastas kujuneb 1960. aastaks 5000 kg.

Seakasvatus

Seakasvatust iseloomustavad järgmised näitajad.

	1953. a.	1954. a.	1955. a.
Sigu kokku	41 pead	54 pead	45 pead
Neist: suguemiseid	7 „	8 „	8 „
sugukulte	1 „	1 „	1 „
noor- ja nuumsigu	34 „	45 „	36 „
Saadud põrsaid ühe suguemise kohta	21 „	20 „	21 „

Seakasvatuse suunaks on nuumsigade kasvatamine. Teostatakse tarberistamist. Suguemised on suurt valget tõugu ja kult eesti lontkõrvalist tõugu.

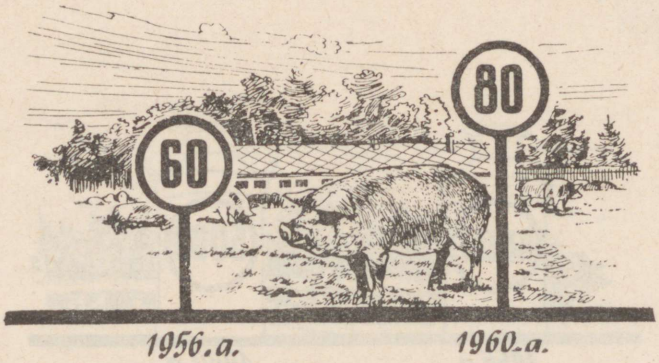

Realiseeritavate nuumsigade arv.

Seatalitaja Olga Leesmäe sai ja kasvatas üles 1954. aastal kolmelt viljakamalt emiselt igaühelt kahel poegimisel aastas 23 põrsast.

1954. aastaga võrreldes suureneb 1960. aastaks sigade arv 20 protsendi võrra, kusjuures uue sigala valmimisel 1956. aasta lõpuks tõuseb suguemiste arv 10 peale ja jääb sellele püsima 1960. aastani. Realiseeritavate nuumsigade arv 1960. aastaks tõuseb 80 peale.

Iga realiseeritava sea eluskaaluks on ette nähtud 90—100 kg.

Iga suguemise kohta peab ajavahemikul 1955—1960 saama keskmiselt 21 põrsast aastas.

Söödabaas

Tori Hobusekasvanduse 215-hektarine põllupind on jaotatud 11-väljaliseks külvikorraks: 1) kesa, 2) talirukis, 3) esimese aasta põldhein, 4) teise aasta põldhein, 5) kaer, 6) kaer, 7) kartul, 8) oder, 9) esimese aasta põldhein, 10) teise aasta põldhein, 11) kaer.

Peale selle organiseeritakse veel farmilähedane külvikord, kus hakatakse kasvatama eeskätt suurt veokulu nõudvaid kultuure, nagu maisi, söödajuurvilja ja söödakapsast. Farmilähedane külvikord kujuneb järgmiseks: 1) haljaskesa, 2) talirukis, 3) söödajuurvili, 4) mais.

Põllu- ja heinamaakultuuride nelja viimase aasta (1952—1955) keskmisi hektarisaake Tori Hobusekasvanduses iseloomustab alljärgnev tabel.

Kultuuride nimetus	Saak hektarilt ts	Kultuuride nimetus	Saak hektarilt ts	Kultuuride nimetus	Saak hektarilt ts
Talirukis	19,5	Söödajuurvili	400,0	Niiduhein	10,0
Suvinisu	13,9	Söödakapsas	350,0	Üheaastane hein	31,5
Oder	18,7	Kartul	155,5		
Kaer	13,9	Põldhein	37,1		

Mais, mida kasvatati esmakordselt 1955. aastal, andis 380 tsentnerit haljasmassi hektarilt 6,5-hektariselt pindalalt.

Maaparandustööd toimuvad Eesti NSV Projekteerimise Instituudi «Põllumajandusprojekt» poolt valmistatud plaani kohaselt. Vastavalt sellele plaa-

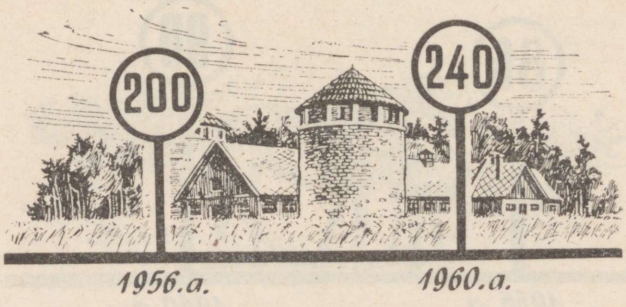

Silo valmistamine tonnides.

nile koristati 1954. aastal põldudelt ja rohumaadelt kive 56 hektarilt 3400 kantmeetrit ja juuriti kände 25 hektarilt.

Uuskülvimeetodil rajati uut kultuurheinamaad 15 hektarit.

Söödabaasi tugevdamine

Et loomadelt saada ettenähtud kaalujuurdekasve ja toodangut, on vaja toota söötasid järgmises koguses (tonnides).

Sööda nimetus	1958. a.	1960. a.
Koresööta	609,5	630,5
Sealhulgas heina	471,3	491,3
Juurvilja	338,3	369,8
Kartuleid	157,1	172,1
Silotaimi (eeskätt maisi)	200,0	230,0
Jõusööta	141,9	164,4
Suvist haljassööta	1420,5	1500,0

Söödabaasi parandamise põhitöödena alustati 1955. aastal kahe peakraavi süvendamist ja põhjavee all kannatavatel pindaladel detailkuivenduse korraldamist. Samal ajal jätkuvad kivide koristamine ja võsa juurimine.

Loomade söödavajaduse rahuldamiseks heinte osas hakatakse suuremat rõhku panema punase ja roosa ristiku kasvatamisele. Juba 1956. aastaks peab esimese aasta põldheina segus esinema ristikut vähemalt 75% ja teise aasta põldheinas 50% püsiva keskmise saagiga vähemalt 45 tsentnerit hektarilt kuiva heina 50-hektariselt pindalalt.

Kultuurheinamaa vanaks jäänud kamarat uuendatakse osalt uuskülvi, osalt pealtparandamise teel igal aastal 15-hektarisel pindalal. 1960. aastaks tuleb kamarat uuendada 85 hektaril kultuurheinamaal, et saada keskmise saagina 30 tsentnerit kuiva heina hektarilt.

Karjamaa kamarat uuendatakse uuskülvi ja pealtparandamise teel igal aastal 15—20 hektari ulatuses, nii et 1960. aasta lõpuks on kasvandusel 100 hektarit kultuurkarjamaad, mis annaks 150 tsentnerit haljasmassi hektarilt.

Seemneheinapõldudel hakatakse alates 1956. aastast kasvatama aasnurmikat, punast aruheina ja punast ning roosat ristikut.

Põllukultuuridest tõstetakse teraviljade — rukki, odra ja kaera saagid juba 1956. aastaks 88-hektarisel pindalal keskmiselt vähemalt 20 tsentnerini hektarilt.

Söödajuurvilja hektarisaak tõstetakse juba 1956. aastast alates 4-hektarisel pindalal 600 tsentnerini hektarilt. Kartulisaak 12-hektarisel pindalal tõstetakse 1956. aastal 200 tsentnerini hektarilt.

Silo- ja haljassöödakultuurina kasvatatakse 1956. aastast alates maisi 11 hektaril, keskmise saagiga 500 tsentnerit hektarilt. Silo valmistatakse 1958. aastal 230 ja 1960. aastal 240 tonni.

Haljasväetiseks hakatakse 1956. aastast alates 50 protsendil kesal kasvatama valget mesikat, kuna ülejäänud kesaosale külvatakse vikisegatist hobustele ja karjale suvel etteniitmiseks.

Alusturvast toodetakse igal aastal 2300 kantmeetrit, s. o. 10 kantmeetrit loomühiku kohta.

Laudasõnniku säilitamine organiseeritakse agrotehniliste reeglite kohaselt. Sõnnikut kasutatakse segatult mineraalväetistega. Kasvanduses rohkesti leiduvate happeliste muldade lupjamiseks kasutatakse põlevkivituhka. Põldheina- ja teisi liblikõieliste kultuure väetatakse bakter- ja mikroväetistega.

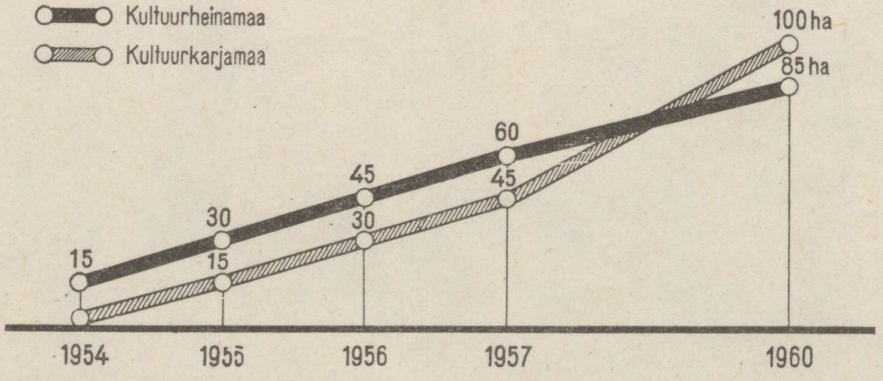

Kultuurkarjamaade ja kultuurheinamaade rajamine Toris.

TORI HOBUSTE KASUTAMINE PÕLLUTÖÖDEL

Sõnniku laotamine kultuurkarjamaale hobuste abil veetava sõnnikulaotamismasinaga.

Uudismaa kündmine neljahobuserakendis.

Kartuli mahapanekul kasutatakse kolmehobuserakendis veetavat ketas-vaoajajat.

Külvamine hobukülvimasinatega.

Mais annab head saaki ainult korraliku vahelharimise puhul. Toris kasutatakse selleks hobuveojõudu.

Juurvilja vahelthарimine hobustega.

Heina riisumine hoburehadega.

Heina vedamine kahehobusevankriga säästab inimtööjõudu.

Teraviljaveoks rehepeksuküünist kuivatisse ja aita kasutatakse kahehobusevankrit.

Kartulivõtmine on raske töö. Viljandi rajooni «Uue Tee» kolhoosis rakendatakse kartulivõtmismasina ette neli hobust.

Kahehobuse-veovanker.

Tori Hobusekasvanduse tallid ja hobuste jalutustarandikud.

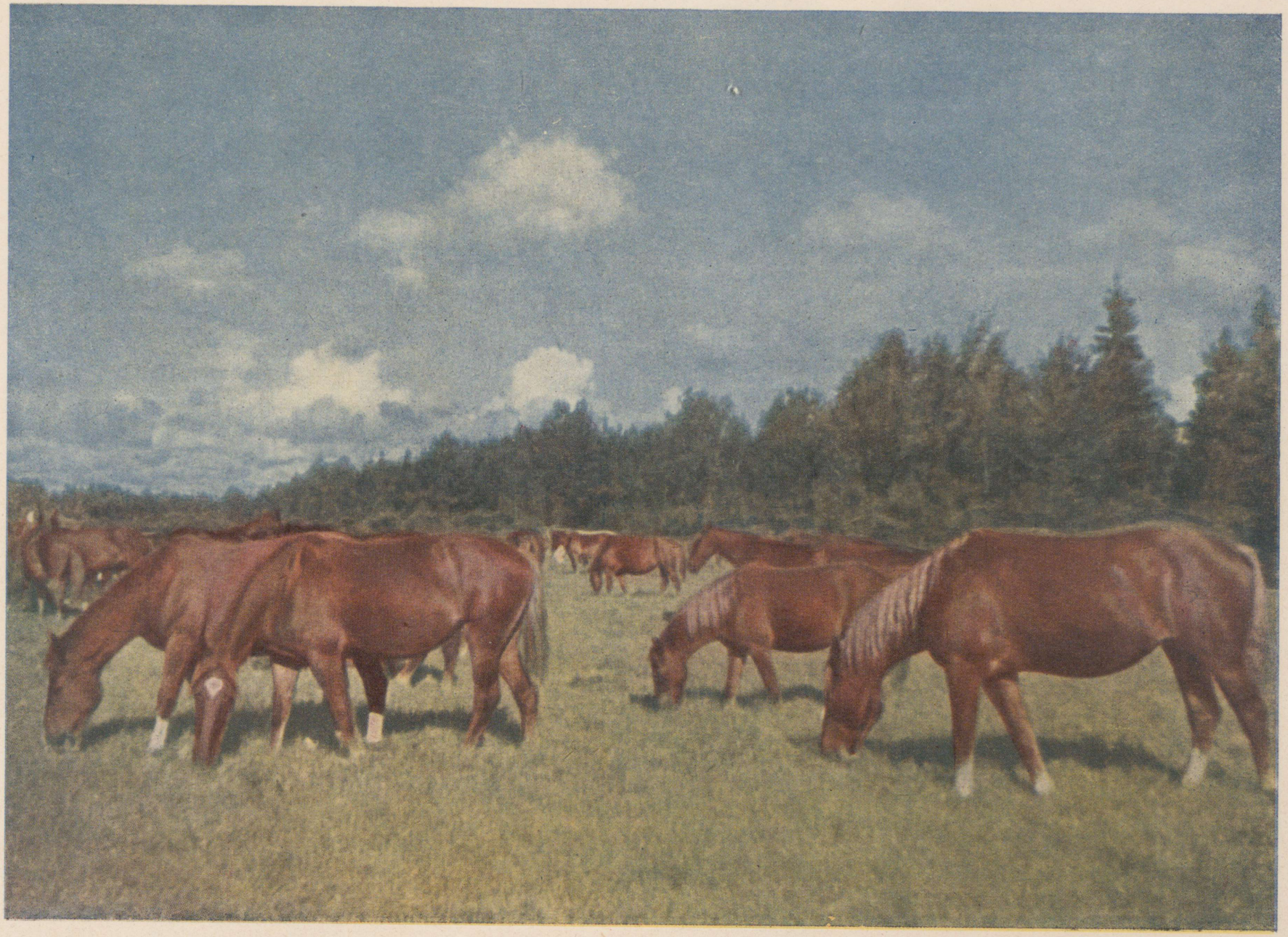

Hobuseid peetakse suvel pidevalt karjamaal.

PAARITUSPUNKTIDES 1861.—1955. AASTANI ASUNUD TORI HOBUSEKASVANDUSE SUGUTÄKUD

V. PARVE,
veterinaarteaduste kandidaat

O. NUUT,
põllumajandusteaduste kandidaat

Oma tegevuse esimestel aastakümnetel (1861—1877) andis Tori Hobusekasvandus rendilepingu alusel loosimise teel tasuta igale Liivimaa maakonnale (kokku oli 8 maakonda) ühe nelja-aastase täku talupoegadele kasutamiseks. Ülejäänud täkud müüdi enampakkumisel. Neist sattus osa ka väljapoole Liivimaad.

1880. aastast alates, uue rendilepingu kehtimahakkamisega, andis kasvandus Vene Hobusekasvatuse Peavalitsusele igal aastal kaks sugutäkku. Viimane paigutas nad peamiselt Moskva ümbrusse ja Loode-Venemaa kubermangudesse. Kokku on kindlaks tehtud 83 sugutäku üleandmine ajavahemikul 1880—1917. Need täkud paigutati alljärgnevatesse kubermangudesse.

Kubermang	Täkkude arv	Kubermang	Täkkude arv
Moskva	13	Hersoni	4
Peterburi	11	Permi	4
Vladimiri	8	Tveri	3
Kaluuga	7	Mogilevi	2
Minski	7	Saraatovi	2
Pihkva	6	Kaasani	1
Novgorodi	1	Teadmata	14

Vene Hobusekasvatuse Peavalitsusele antud täkud põlvnesid järgmistest isadest.

Isa	Üleantud täkkude arv	Isa	Üleantud täkkude arv
Hetman	14	Ots Tk 803	1
Orro Tk 459	13	Võidula E	1
Heldenknabe Tk 1543	7	Olev Tk 992	1
Derby XX[1]	6	Jukko Tk 1177	1
Flamboyant XX	5	Farinage AN	1
Koit Tk 1176	5	Mikko N[2]	1
Curier IPr	4	Golubtšik X[3]	1
Organe Tk 850	4	Pois Tk 1182	1
Butus A	3	Irtõš OTr[4]	1
Duke of Scagglethorpe Hk	3	Tenorist IPr	1
Volli Tk 513	3	Nonpareil NR	1
Vapsikas Tk 205	2	Tancred IPr	1
Valle Tk 647	1	Homer AN	1

Väärtuslikumad nende hulgast olid Hetmani, Heldenknabe, Duke of Scagglethorpe'i, Vapsika ja Valle järglased.

1877. aastast alates organiseeriti Liivimaal paarituspunktid ja nende varustamiseks täkkudega asutati kasvanduse juurde sugutäkkude depoo. Depoo koosseis oli 40—50 sugutäkku, milline arv aastate järgi kõikus olenevalt vanade väljalangemisest ja noorte remonttäkkude juurdetulekust. Depoo täkke kasutati kogu Liivimaa territooriumil paarituspunktides ja Tori Hobusekasvanduses. Aeg-ajalt paigutati neid ümber ühest paarituspunktist teise.

Depoo täkkude koosseis komplekteeriti eeskätt kasvanduses üleskasvatatud noorte täkkudega, kuid neid osteti ka väljastpoolt. Kasvanduse tegevuse esimesel ja teisel perioodil, s. o. 1856.—1920. aastani, oli kasvanduse ja depoo koosseisus 331 sugutäkku, neist omakasvatatuid 245 ja ostetuid 86.

Kasvanduse ja depoo täkkude jagunemine tõugude ja tüüpide järgi on näidatud tabelis lk. 114.

[1] XX — täisvereline ratsahobune.
[2] N — norra hobune.
[3] X — täisverelise ratsahobuse ristand.
[4] OTr — orlovi traavel.

Kasvanduse ja depoo täkkude jagunemine tõugude ja tüüpide järgi

Tõug ja tüüp	Täkkude	
	arv	%
Tori Hobusekasvanduse tüüp	179	54,3
Eesti	66	19,9
Ida-preisi	22	6,6
Soome	19	5,7
Anglo-araabia	15	4,5
Täisvereline ratsahobune	11	3,3
Ardenni	4	1,2
Häkni	3	0,9
Araabia	3	0,9
Orlovi traavel	3	0,9
Ida-friisi	2	0,6
Anglo-normanni	1	0,3
Karabahhi	1	0,3
Kabardiini	1	0,3
Fjordi × eesti	1	0,3
Kokku	331	100

Käsitletud tegevusperioodil ei püsinud sugutäkkude tõuline koosseis ühtlasena, vaid muutus koos kasvanduse aretussuuna sagedase muutmisega möödunud sajandil.

Suurimat mõju tolleaegsele hobumaterjalile avaldasid araabia täkk Omar poja Orro kaudu, kes andis 27 sugutäkku, eesti tõugu täkk Vapsikas, kes andis 21 sugutäkku, ja Hetman, kes andis 34 sugutäkku.

1920. aastast kuni käesoleva ajani tegutseb kasvanduse juures sugutäkkude talli ülesandeid täitev riigi sugutäkkude tagavara (depoo). Tagavara on koosnenud kokku 140—200 tori, eesti, eesti raskeveo- ja mõnedest ratsatõugu täkkudest. Need on üles kasvatatud peamiselt Toris. Osa neist on aga ostetud vabariigi teistelt hobusekasvatajatelt, kuna osa on tõugude verevärskenduse otstarbel toodud välismaalt (soome, ardenni, postjee-bretooni ja ratsatõugu täkud). Tori hobune on sel perioodil juba tõuks kujunenud. Kokku on olemasolevail andmeil 1920.—1954. aastani sugutäkkude tagavara koosseisust läbi käinud 494 sugutäkku, neist tori tõugu 295 (sealhulgas 2 ida-friisi ja 5 postjee-bretooni täkku), eesti tõugu 113 (neist 12 soome täkku), eesti raskeveotõugu 82 (neist 15 imporditud ardenni täkku) ja ratsatõugu 4.

1856.—1920. aastani kasvanduse ja depoo koosseisus olnud täkkude tähtsamad keskmised mõõtmed tõugude järgi

Tõug	Kõrgus turjalt (sm)	Hobuste arv	Rinna-ümber-mõõt (sm)	Hobuste arv	Kämbla ümber-mõõt (sm)	Hobuste arv	Eluskaal (kg)	Hobuste arv
Tori Hobusekasvanduse tüüp [1] (E×S[2]×A×OX[3])	147,0	58	—	—	—	—	452,5	31
Tori Hobusekasvanduse tüüp (OTr×XX×X×IPr)	154,5	22	180,0	8	20,5	14	—	—
Tori Hobusekasvanduse tüüp (H[4]×AN×IFr)	155,5	75	183,5	43	21,0	61	—	—
Eesti	141,5	65	—	—	—	—	409,5	24
Ida-preisi	158,5	21	182,5	5	20,0	19	462,0	6
Soome	147,0	19	—	—	—	—	403,5	6
Anglo-araabia	157,5	13	189,5	1	20,0	6	—	—
Täisvereline ratsahobune	155,5	11	185,5	2	19,5	7	—	—
Ardenni	149,5	4	—	—	—	—	527,5	2
Häkni	158,5	3	184,0	1	22,5	3	—	—
Orlovi traavel	160,5	3	—	—	—	—	—	—
Ida-friisi	159,0	2	187,5	2	21,5	2	—	—
Anglo-normanni	163,5	1	195,0	1	21,5	1	—	—
Karabahhi	161,0	1	—	—	—	—	—	—
Fjordi × eesti	146,5	1	—	—	—	—	—	—
Araabia	145,5	3	—	—	—	—	—	—

[1] Tõu kujunemise hõlpsamaks jälgimiseks on Tori Hobusekasvanduse hobuste osas mõõtmed esitatud eraldi kolme, pärilikkuse komponentidelt ja ajaliselt erineva rühma kohta.
[2] S — soome hobune.
[3] OX — araabia hobune.
[4] H — hannoveri hobusetõug.

Tori Hobusekasvanduse ja riigi sugutäkkude tagavara koosseisus 1920.—1954. aastani olnud täkkude tõugudest ja liinidest annab ülevaate järgnev tabel.

Tõug/liin	Täkkude	
	Arv	%
Tori tõug		
Hetmani liin	21	7,1
Arendi „	20	6,8
Tello „	10	3,4
Meinhard II liin	11	3,7
Granti „	9	3,0
Duke of Scagglethorpe'i järglaskond	6	2,0
Karuso järglaskond	4	1,5
Haruni liin	20	6,8
Hasmo „	6	2,0
Hingstari „	30	10,2
Hernese järglaskond	14	4,8
Halise liin	20	6,8
Uhke „	62	20,9
Virga järglaskond	19	6,4
Tugeva „	13	4,4
Lootsi liin	17	5,8
Sammuri järglaskond	3	1,0
Muid	10	3,4
Kokku	295	100
Eesti tõugu	113	—
Ardenni ja eesti raskeveotõugu	82	—
Ratsatõugu	4	—
Kokku	494	—

Nagu tabelist nähtub, on pärast 1920. aastat riigi sugutäkkude koosseisus tähtsamate tori tõugu liinide esindajaid: Uhke liinist 62, Hingstari liinist 30, Hetmani liinist 21, Arendi ja Haruni liinist kummastki 20, Virga järglaskonnast 19 ning Lootsi liinist 17 täkku. Teiste liinide ja järglaskondade esindajaid on vähem.

Vabariigi territooriumil esinevaid plaanilisi tõuge — tori, eesti, eesti raskeveo- (ardenni) ja ratsahobuse tõuge — omavahel ei ristata. Tõugude plaanikindla täiustamise eesmärgil toimub aegajalt võõra vere lisandamine.

Tori Hobusekasvanduse paarituspunktide täkkude tõuline jagunemine 1920.—1954. aastani

Tõug	Täkkude arv	
	Omakasvatatud	Ostetud
Tori	210	85
Eesti	67	46
Ardenni (A)	14	35
Eesti raskeveo (ER)	—	33
Ratsa	—	4

Tori Hobusekasvanduse ja riigi sugutäkkude tagavara koosseisus 1920.—1954. aastani olnud tori, eesti ja eesti raskeveotõugu täkkude tähtsamad keskmised mõõtmed.

Tõug	Arv	Kõrgus turjalt (sm)	Arv	Kere põikpikkus (sm)	Arv	Rinna ümbermõõt (sm)	Arv	Kämbla ümbermõõt (sm)	Arv	Eluskaal (kg)
Tori	283	155,2	260	160,4	265	191,2	295	21,6	254	560
Eesti	112	145,2	84	155,2	86	177,9	106	19,2	109	451
Eesti raskeveo	80	155,4	32	162,2	32	196,4	34	24,0	77	654

Riigi sugutäkkude tagavara kaasabil toimus minevikus ja toimub käesoleval ajal vabariigi hobusetõugude plaanikindel täiustamine. Riigi sugutäkkude koosseisu valitakse Tori Hobusekasvanduses üleskasvatatud ja vahetevahel ka mõned ostu teel omandatud kõige paremad sugutäkud. Kodanlikul ajal asusid riigi sugutäkud mõisnike ning talupidajate valduses olevates paarituspunktides. Seal taotleti isiklikku kasu, mistõttu paaritustegevus toimus sel perioodil plaanitult. Paaritusmaksudena suurima sissetuleku hankimiseks püüti paarituspunktide täkkudega võimalikult rohkem märasid paaritada. Kui palju neist tiinestus, seda ei kontrollitud.

Käesoleval ajal, nõukogude korra tingimustes, asuvad riigi sugutäkud paremates hobusekasvatusliku kallakuga kolhoosides, kus on enamasti tõuhobuste farmid. Tori Hobusekasvanduse paarituspunktide võrk 1955. aastal on esitatud lehekülgjel 116 toodud kartogrammil. Riigi sugutäkke suunab paarituspunktidesse spetsialistidest koosnev riiklik komisjon, kes tuleb kokku igal aastal detsembris-jaanuaris. Täkkude määramisel paarituspunktidesse arvestatakse täku sobivust paarituspunkti ja selle ümbruse märade koosseisu. Lähtutakse seisukohast, et täkk peab olema paarituspunkti ja selle ümbruse märadest parem, ta peab märadel esinevaid tüübi, välimiku, tööomaduste, iseloomu ja muid vigu järglastes parandama. Täkk ei tohi paaritatavate märadega veresugulane olla.

Sugutäkkude suunamisega paarituspunktidesse on Tori Hobusekasvandus laialdaselt arendanud vabariigi hobusekasvatust. Kasvanduse sugutäkud on paarituspunktides paaritanud keskmiselt 40—50 mära aastas, kusjuures eliitklassi täkkudega on paaritatud 60—72 mära aastas. Rekordiliselt on paaritanud täkud:

Halis 22 aasta jooksul keskmiselt 80 mära aastas,
Hasmo 22 aasta jooksul keskmiselt 68 mära aastas,
Hingstar 16 „ „ „ 67 „ „
Hernes 7 „ „ „ 104 „ „

Täkk Halvakult on saadud 105 ja Uhaselt 100 varssa aastas.

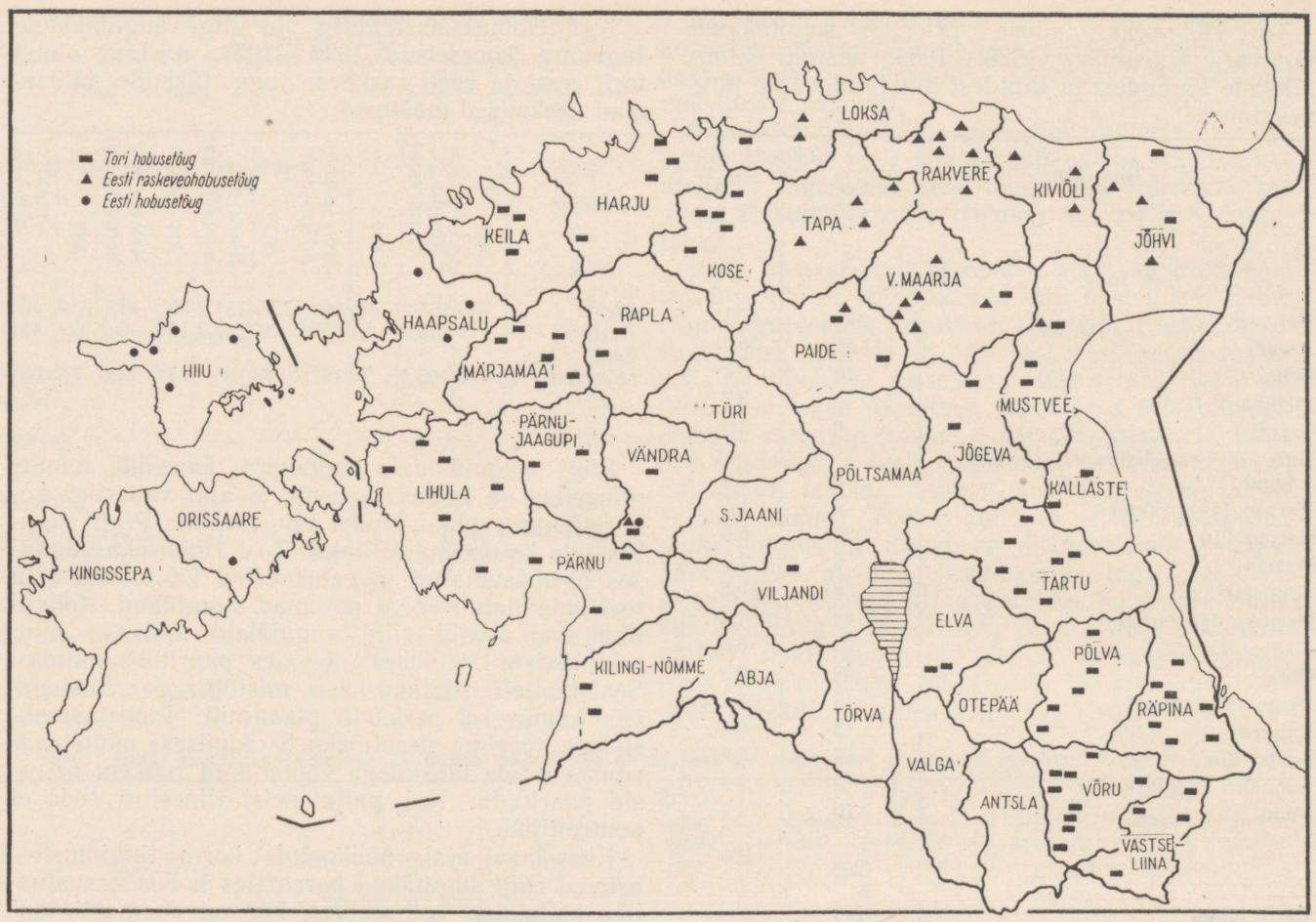

Tori Hobusekasvanduse paarituspunktid 1955. aastal.

PILTE TORI HOBUSEKASVANDUSEST

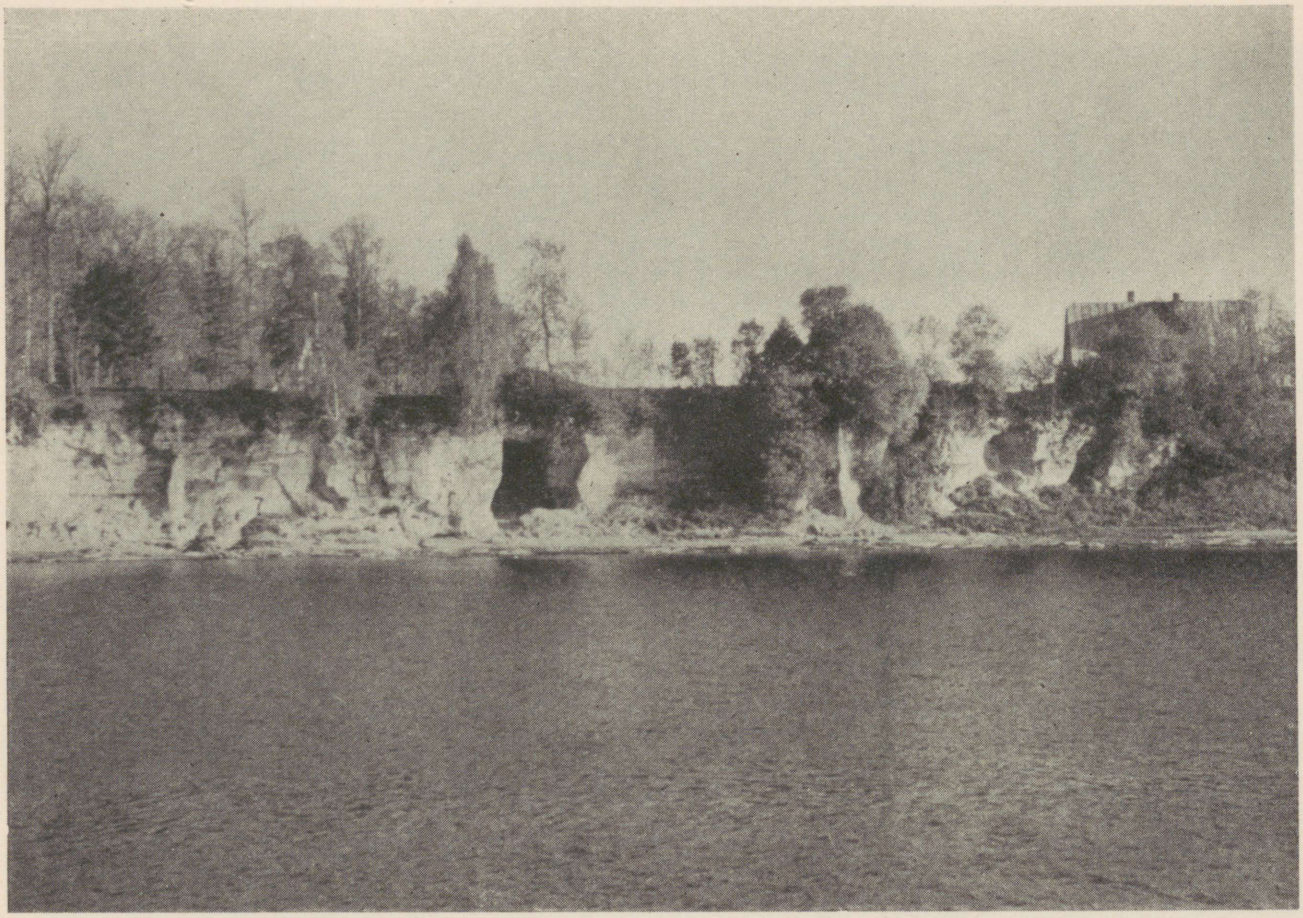

Tori põrgu — devoni põhjakihtide liivakivis olevad koopad Tori Hobusekasvandust läbiva maalilise Pärnu jõe vasakus kaldas. Pildil Tori põrgu avaus jõe poolt.

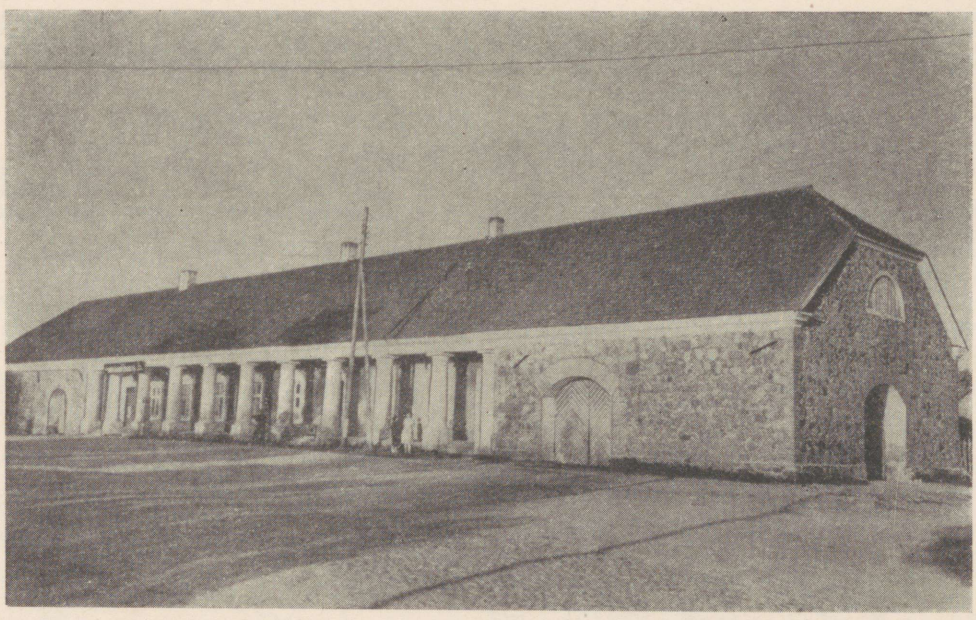

Tori kõrtsihoone. Arhitektuuri mälestusmärk XIX sajandist.

Tori Hobusekasvanduse kontorihoone.

Tori Hobusekasvanduse vana juhatajamaja XIX sajandist.

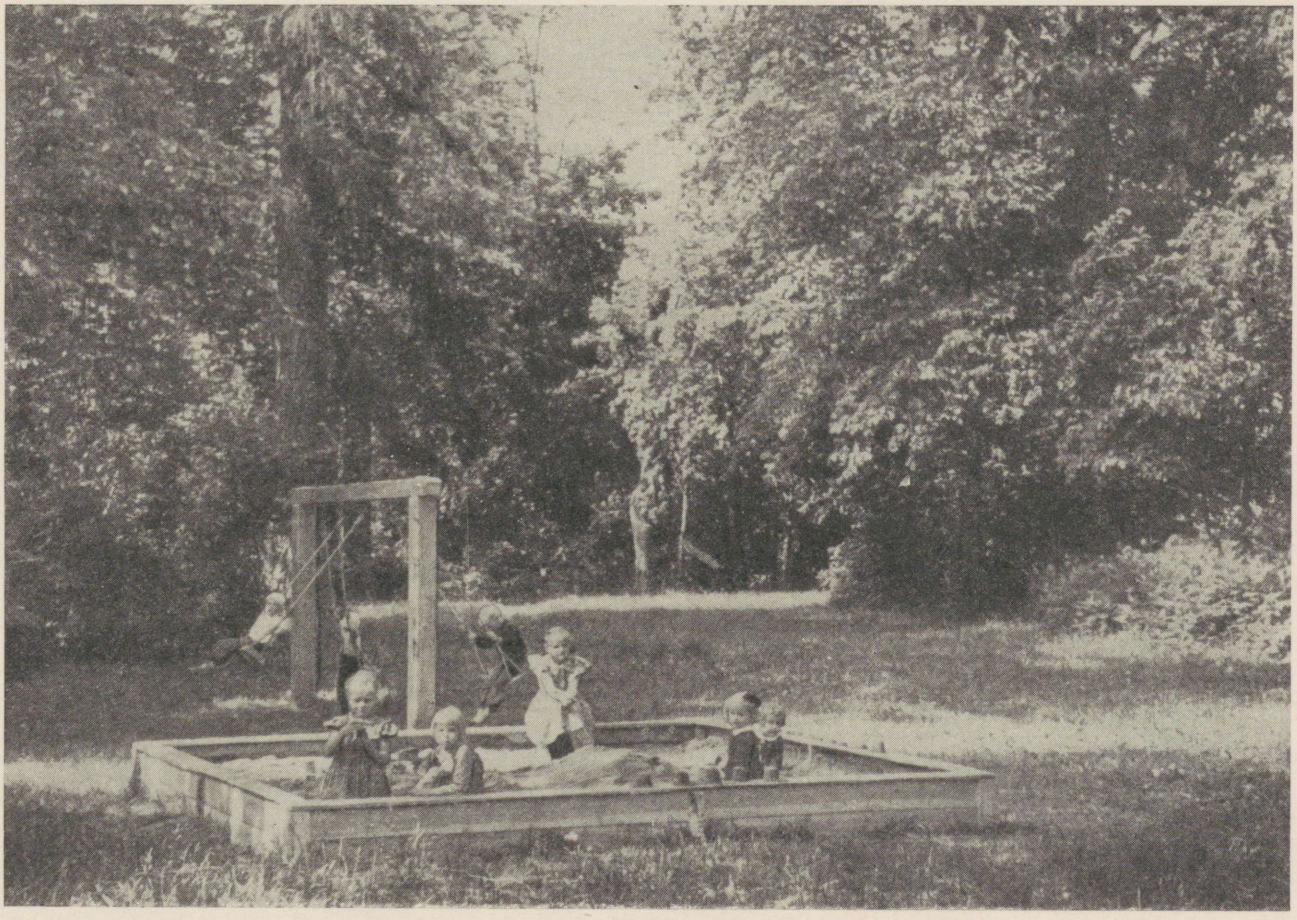

Laste mängumuru Toris.

Tõuhobuste esitamine hobusekasvatuspäeval Toris.

TORI HOBUSEKASVANDUSE HOBUSED ÜLELIIDULISEL PÕLLUMAJANDUSNÄITUSEL

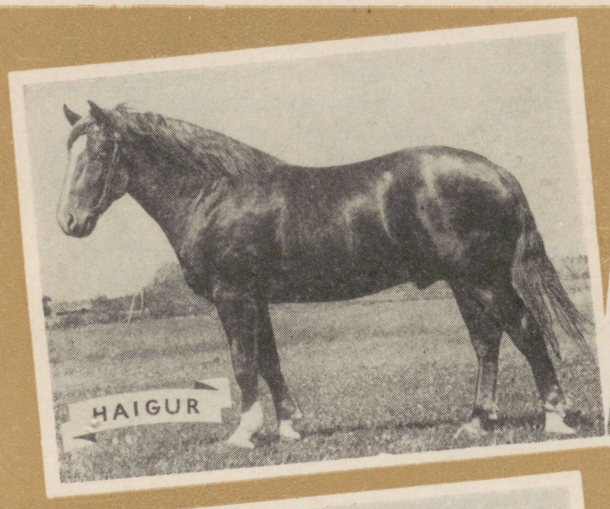

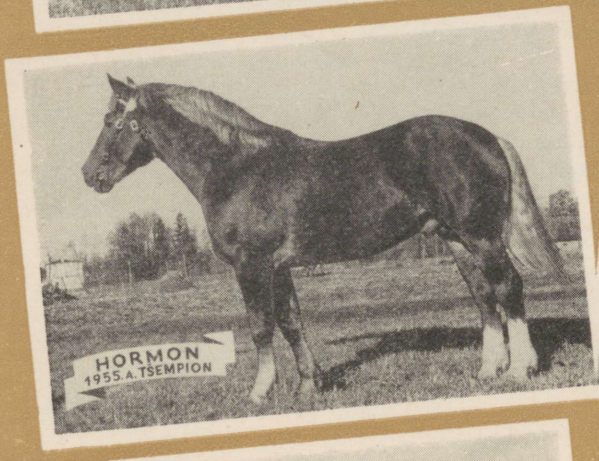

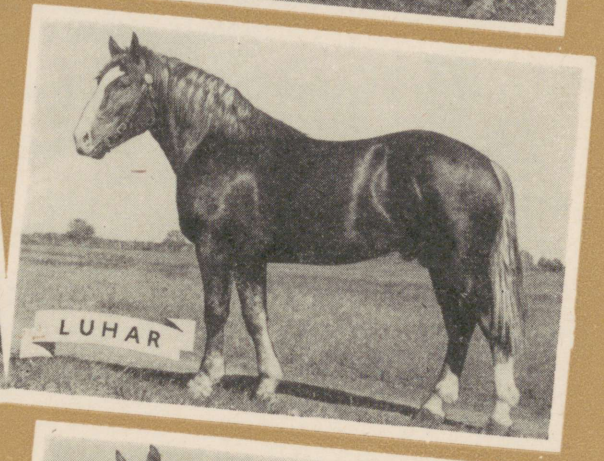

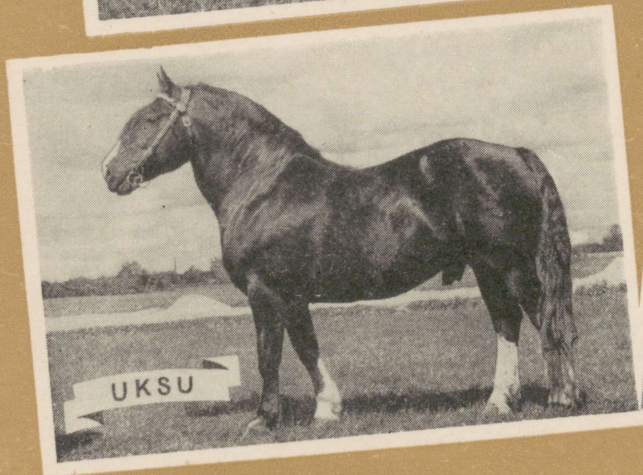

SISUKORD

	Lk.
VIII lugu «Kalevipojast»	3
Eesti rahvalaul	4
Ülevaade Tori Hobusekasvanduse saja aasta tegevusest ja kasutatud aretusmeetoditest	5
Huvitavamaid lehekülgi eesti ja tori hobusetõu ajaloost	27
Eesti hobust ja Tori Hobusekasvandust käsitlevaid trükitöid möödunud sajandist	29
Tori Hobusekasvanduse juhtivaid töötajaid ja eesrindlasi	34
Tori Hobusekasvanduses praegu esinevad tähtsamad täkuliinid ja märaperekonnad	42
Hobuste söötmine Tori Hobusekasvanduses	53
Noorhobuste suunava kasvatamise tulemusi Tori Hobusekasvanduses	56
Tori Hobusekasvanduse hobuste töövõime	65
Kogemusi tiinete märade hooldamisel ja varssade kasvatamisel	70
Kogemusi põllutööhobuste õpetamisel ja treenimisel	72
Hobuserautamise kogemusi	76
Tori Hobusekasvanduse hobuste viljakusest	78
Üleliidulisel põllumajandusnäitusel esitatud Tori Hobusekasvanduse hobuseid	80
Hobuste haiguste tõrjest Tori Hobusekasvanduses	86
Tallid ja nende sisustus Tori Hobusekasvanduses	89
Eesti hobuse ja eesti raskeveohobuse aretamisest Tori Hobusekasvanduses	93
Söödabaasi arendamisele pannakse suurt rõhku	98
Tori Hobusekasvanduse majapidamise saavutusi ja arenguperspektiive	103
Tori hobuste kasutamine põllutöödel	106
Paarituspunktides 1861.—1955. aastani asunud Tori Hobusekasvanduse sugutäkud	113
Pilte Tori Hobusekasvandusest	117
Fotomontaaž Tori Hobusekasvanduse poolt üleliidulisel põllumajandusnäitusel 1954. ja 1955. aastal esitatud hobustest	121

ТОРИЙСКИЙ КОННЫЙ ЗАВОД
1856—1956

На эстонском языке

Оформление Х. Керсна

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярну маантеэ 10

*

Toimetaja A. Kruus

Kunstiline toimetaja R. Tungla

Tehniline toimetaja A. Sepp

Korrektorid M. Amon ja S. Aron

Ladumisele antud 18. II 1956. Trükkimisele antud 19. V 1956. Paber 60×92, ⅛. Trükipoognaid 15,5 + 6 lisalehte. Arvutuspoognaid 13,36. Trükiarv 2000. MB-04707.
Tell. nr. 1666.
Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tän. 2.

Hind rbl. 14.—

4—10

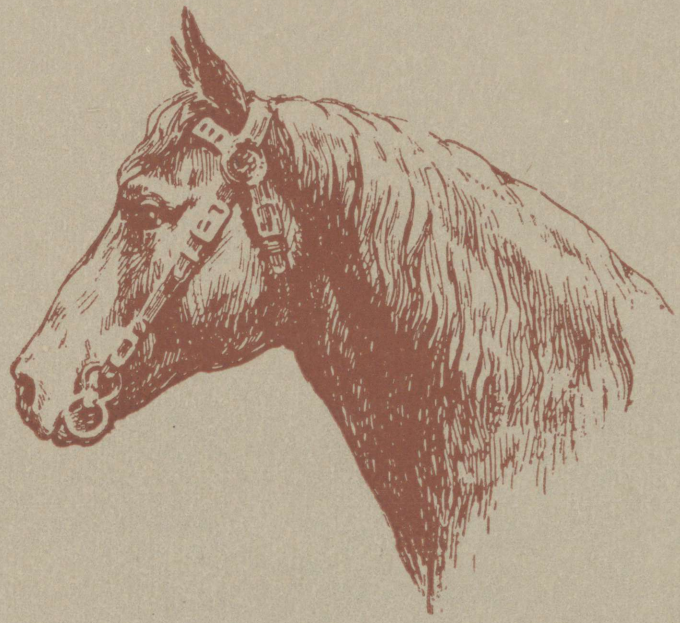

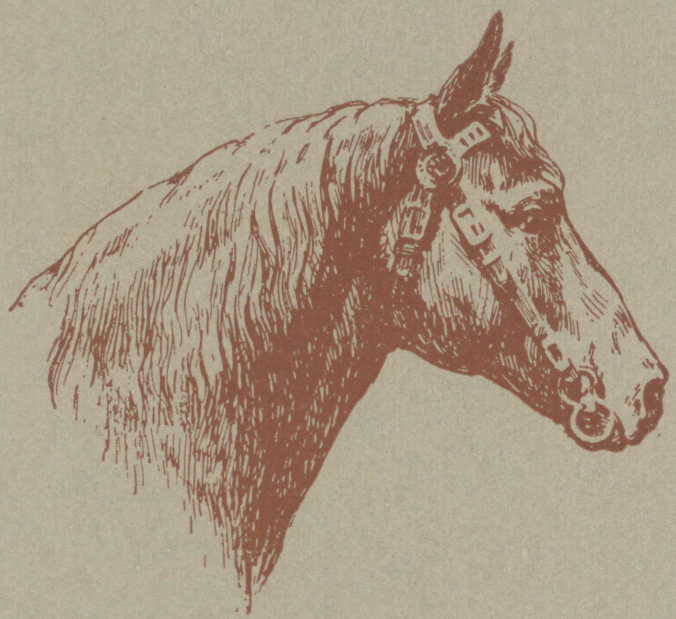

B-1747

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00347387 5